

శ్రీ శ్రీధరాయనమః.

శ్రీ నీలపురీధామ సీతారామచంద్ర సాంద్రకారుణ్య సంప్రాప్త
సాధుకవితాధార శ్రీమహోగిరాలాన్వయ క్షీరపారావార
పూర్ణిమారాజ, పేరసుధీరాజకుమార వినయవిద్యాసనాథ

రంగనాథకవి

ప్రణీతంబైన

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

ఇది

నెల్లూరు పురమతల్లి నుల్లసిల్లు
పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారిచేఁ
పరిష్కృతమై
శ్రీవత్సరస్వతీనిలయ, విక్టోరియా, రమానిలయ, ఎంపరరు
ముద్రాక్షరశాలలయందపుడపుడును
గట్టిగడపటు
ఎంపరరు ముద్రాక్షరశాలాధికారులవలనను
సంపూర్ణముగ ముద్రితమై
శ్రీమదముద్రితగ్రంథ చింతామణ్యధిపతియగు
పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారిచేఁ
ప్రకటితమయ్యెను

నెల్లూరు.
1903.

శ్రీశ్రీధరాయనమః

ద్విరేఫవర్ణదర్పణపుంభీరిక.

1. ఈ గ్రంథమును గోదావరీ మండలాంతర్గతమగు కాకినాడ పట్టణమునకు సమీపముననున్న నీలపురీనామ నివాసులగు యోగిరాలరంగనాథకవి రచియించెను. ఈ నడుమ నూతనముగా వెలువడిన సుమనోమనోభిరంజనమను కృతికర్తకునీకవి పితృవ్యపుత్త్రుఁడు. (చూడుఁడు, సుమనోమనోభిరంజనము, పుట 207) సుమనోమనోభిరంజన కృతికర్త యోగిరాల జగన్నాథముగారు. వీరు 'ఆంధ్రపదపారిజాతము' అను శుద్ధాంధ్ర నిఘంటువును వ్రాసిరి.

2. ద్విరేఫవర్ణదర్పణమనఁగా రెండు రేఫములగు (ర-ఱ) లఘు గురు రేఫములకు నద్దమువంటిదని యర్థము. ఆంధ్రభాషయందీ రేఫము రెండువిధములై విలసిల్లు- శుద్ధరేఫమనియు శకటరేఫమనియు [మెలురాయనియు, బండిఱాయనియు] వీనినందురు. ఎప్పుడుభాషపుట్టెనో యప్పటినుండియు నివి భాషయందగపడుచునేయున్నవి- అతి విస్తరమేల- నన్నయభట్టీయమునందే "రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః" అనియున్నదిగదా- ఓహో- ఆంధ్రశబ్దచింతామణియగు నన్నయభట్టీయము నన్నయ విరచితముగాదను నాకవాదము పండితులలోఁ బ్రబలియున్నదనుమాటను మఱువఁజాలము. దానికట్టి వాదమేల? దానినెవ్వారురచియించినను నీవర్ణద్వయము భాషాప్రపంచమునెప్పటికిని విడచిపోవఁజాలదు. ప్రప్రథమమున, బ్ర- గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులుగారు 1878 సం॥ మునఁ గవిజీవితములను వ్రాయుచు బమ్మెరపోతనామాత్యునిచరిత్రమున 47వ- పుటయందు 'ఈఱకారంబునకును మనరేఫమునకును సంబంధము లేకుండుటం జేసియే సూత్రకారులు దీనికి వైధర్మ్యంబు నెప్పిరి' అనునట్టికొన్నివాక్యములురచించి శకటమ్మైఁగటుకటుఁబడి యొకవ్యాసముం బ్రకటించిరి. అప్పటికి నాంధ్రశబ్దచింతామణి నన్నయ విరచితముకాదను వాదముప్పతిల్లదయ్యె. పిమ్మట శ్రీరావుబహద్దరు వీరేశలింగము పంతులవారు 'ఆంధ్రకవులచరిత్రము' వ్రాయునప్పటికి నన్నయభట్టీయము కల్పితమను వాదము వచ్చినది. అందుపైఁ గొన్నిపూర్వపక్షములు వెడలియున్నవి. పర్యవసానమెట్లు ముగియునో చూతముగాక. మఱికొందఱు 'షట్త్రింశదత్ర తే' యనియుండుటచేఁ దెలుఁగున 36 వర్ణములేయున్నవిగాని 37 వర్ణములు లేవుగదా, బండిరేఫ యెట్లువచ్చినదని వాదించుచున్నారు. అవుఁగాక. వాదానువాదములచేఁగాని నిజము తెలియదు. ఈ తెలుఁగు భాషకువర్ణములెన్నియను వివాదము మున్నొకపరి పరిపరి విధముల మాపత్త్రికాసంపుటములో 1891 సంవత్సరమునఁ జర్చింపఁబడియున్నది-

దానిని మరల ముద్రింపించుట చర్వితచర్వణము. అయినను నందలి యహోబిలపతి వ్రాసిన సారాంశమును మాత్రమిట నుదాహరింపఁబడు:—

"షట్త్రింశదత్ర తే. అత్ర శుద్ధవికృతౌ షట్త్రింశద్వర్ణానాం వ్యవహారః. రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః. రేఫస్య ద్వైవిధ్యకథనేన గురురేఫస్యాపి వర్ణమధ్యే పరిగణనదశాయాం సప్తత్రింశదిహాన్యేచ ఇత్యప్పకవి పుస్తకపాఠోపి సాధురేవ. తస్య భేదత్వేన వర్ణాంతరత్వాదపరిగణనదశాయాం మయం పాఠ ఇతి వివేకః. సప్తత్రింశదితి పాఠానుసారే రయుగ లయుగ వ స హా శ్చేతి పాఠాంతరం జాగర్తి"

అనియున్న దానిం బఠించి సారాసారమారయుఁడు. వెండియు గద్వాలలోనుండు శ్రీమాన్ పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారను వారొకరు హేవళంబివత్సర చైత్ర శుద్ధ ౯ లు భానువారమున 'శకటరేఫవిచారమును గుఱించిన నిర్ణయపత్రిక' అను నొక దానిం బ్రకటించియున్నారు. అందువారు ప్రకటించిన మాటలలో

"నన్నయభట్టులవారు తెనుఁగుబాసయందు 36 వర్ణంబులని వచించియుండురు. శకటరేఫ నంగీకరించిన 37 వర్ణంబులౌనుగాన వారివచనంబులకు విరోధంబుప్పతిల్లును. ర యుగమని వచింపఁబడ లేదుగద."

అనివారి ప్రకటనపత్రికలోని ముఖ్యమైనవాక్యము. ప్ర ప్రథమమున నప్పకవీయము ముద్రితమైనపుడు 1859 సంవత్సరమున 'సప్తత్రింశదిహాన్యేచ' యనియుండెను. అట్లు 1885 సంవత్సరమువఱకు నప్పకవీయము ముద్రితమగుచుండెను. హఠాత్తుగా నివల నెవ్వరో 'షట్త్రింశదత్ర తే' అనిమార్చి యప్పకవీయమును ముద్రింపసాగిరి. అందుచే నీపుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారిట్లు ప్రకటించియుందురు. వీరిమాటఁ బరిపాటింపఁదగినదిగాదని మేము 1897 సం॥ జూలైనెల మాపత్రికా మయూఖములోని 57-58-59-60- పుటలయందుఁ బ్రకటించి, యీ "ద్విరేఫవర్ణదర్పణమును" బ్రకటింపవలయునని యపుడే బద్ధకంకణులమైతిమి.

౩. ఈ గ్రంథమును మేము 1897 సం॥ ఆగష్టునెలలోఁ బ్రకటించుటకుఁ బ్రారంభించితిమి. దీనిం బ్రకటించుటకుఁ బ్రోత్సాహకులు మ-రా-రా-సి- వేంకటరామానుజరావు నాయఁడు బి-యే- గారు. వీరు, బియే పరీక్షకుఁ దెలుఁగులోఁ బరీక్షాధికారులుగానుండిరి. ఈద్విరేఫవర్ణభేదములను బ్రయోగములను దెలుపునట్టి గ్రంథము నొక్కదానిం బ్రకటించిన నది సర్వకళాధికారులకు మిగుల నుపయోగమనియు, దానిం బరీక్షాధికారులు సమ్మానింతురనియుఁ బలుమాఱు మాతో ముచ్చటించుచు వచ్చిరి. ఈరేఫద్వయభేదమును మూలముట్టుగఁ దెలిసికొనవలయునని వారు 1890 సం॥

బి-యే- పరీక్షాపత్త్రములో, 'కాఱింతువు కొమ్మలసదివారల తొల్లింటిపాపఫలము దలంపక- అని వ్రాసెనని యాక్షేపింతురు- మీయభిప్రాయమేమి?' అని వారు ప్రశ్న నిచ్చినారని వింటిమి. వారుగాకున్న మఱియొక రిచ్చియున్నను బాధకము లేదు. ఈ కాఱియశబ్దము భారతానుశాసనమున శకటగనే శాసితము. ఈ వర్ణద్వయము యొక్క లోఁతుపాఁతులను గనుఁగొనవలయునని శ్రీరావుబహద్దరు వీరేశలింగము పంతులవారును దమ 'ఆంధ్రకవులచరిత్రమునఁ' గొంత విచారించియేయున్నారుగదా-

4. ఈవర్ణద్వయ విచారమును దెలుపు గ్రంథములిదివఱకే కొన్ని ప్రకటింపఁ బడియున్నవి. అవ్వియెవ్వియనిన:— ౧- రేఫఱకారనిర్ణయము- ౨- అడిదము సూరన కవిగారి కవిసంశయ విచ్ఛేదమునందు ద్వితీయతరంగములో 29 వ- లక్షణము- ౩- కూచిమంచితిమ్మకవిగారి సర్వలక్షణసార సంగ్రహమున రేఫశకటరేఫ ప్రకరణము- ౪- భారతములక్ష్మీపతిగారి శకటరేఫనిర్ణయము. ౫- అప్పకవీయమునందలి ద్వితీయాశ్వాసములోని రేఫాక్షఱ సీసమాలికయును, ఱకారసీసమాలికయును, ౬- గణపవరపు వేంకటకవిగారి రేఫఱకారనిర్ణయపద్ధతి- ౭- బహుజనపల్లి సీతారామాచార్యులవారి అలఘుకౌముది-

5. పై నుదాహృతమైన గ్రంథములనన్నిటినిం జదివిన తర్వాతనే యీ ద్విరేఫవర్ణదర్పణగ్రంథకర్తగారీగ్రంథము రచించి దాన నిట్లువక్కాణించినారు.

చ॥ మును దెలియంగ నప్పకవిముఖ్యులు రేఫయుగీ విభాగక
ల్పన మొనరించిరీవు మరలం రచియించినఁ బౌనరుక్త్యమా
ననవలదార్యులార మది నాదరమొప్పఁగ మత్ప్రబంధముఁ
గనుఁగొని తత్ప్రయోజనముఁ గాంతురు, నే, వివరింపనేటికిన్॥

అని వ్రాసియున్నారు. ఈ ద్విరేఫవర్ణదర్పణమున నాలుగాశ్వాసములుగలవు. ఇందు మొదటిదానిలో రేఫస్వరూప నిరూపణమును, రెండవయాశ్వాసమున శుద్ధరేఫగలశబ్దములును వానికిఁ బ్రయోగములును, మూఁడవదానియందు శకటరేఫవిషయమును, నాలవదాన నుభయరేఫములును వానికిఁ బ్రయోగములును, మున్నూటడెబ్బదిమూఁడు (373) రేఫములకును బ్రయోగములు చిక్కును.

6. ఈ రేఫలవిషయమై పండితులు వ్రాసియున్నట్టి కొన్ని నిర్ణయములం గనుఁడు.

ఆ॥ ఎన్నిలక్షణంబులెఱిఁగిన రేఫలు। బండిఱాలు నెఱుఁగకుండునట్టి
కవి కవిత్వమెల్ల గవ్వకుఁ గొఱగాక। కొఱఁతఁ జెందు రజితకుధరనిలయ॥

తే॥ ఆరసమ లశబ్దచిత్రంబు లనియతద్వి। రేఫవృత్తులు దుష్కవి కృతకృతితతు
లెండినకాలంకులంబలె నింపుఁగనమి। సుకవివారంబువానిఁగాంచు నెయొకింత॥

క॥ అయ్యా ద్విరేఫసరోజులు। చయ్యన విగతద్విరేఫ చర్చలగుదుర
య్యయ్యలు సనులోచనులై। యెయ్యనను ద్విరేఫనిష్ఠ నొందుదురిందున్॥

క॥ గురులఘువర్ణంబులకుం। బరస్పరాన్వయము గూర్పఁబాల్పడిన ఘనీ
శ్వరుఁడైదుష్టకవీ। శ్వరుగతిఁజెలుపఁడె కృతిప్రపంచము నెల్లన్॥

తే॥ జాతివైరంబునొంది ప్రాసంబులందు। విశ్రమములందుఁ దమలోన వేఱుగలిగి
దేవదానవులట్లనఁ దెలుఁగునందు। మించి రేఫఱకారము లెల్లఁగుఁ గృష్ణ॥

క॥ భ్రమయుత రేఫములకును రే। ఫములును ఱాలకును ఱాలుఁ బ్రాసములను వి
శ్రమములను జెప్పఁదగు నీ। క్రమ మెఱుఁగక రెండునుం గుకవిగూర్చుఁ గృతిన్॥

చ॥ అవిరళవైఖరిన్ సరసులట్లు ముదం బొదవింప నేర్పునే
కువలయభాసురత్వమునకున్ వెలియై సతత ద్విరేఫ సై
భవ సువిచార దూరతకుఁ బాల్పడి భూరి రసాభియుక్తి లే
క వితతమా తమోభరముఁగాంచెడు దుష్కవిశూన్యకూపముల్॥

7. ఈ గ్రంథము ముద్రించుటకుఁ బ్రారంభింపఁబడి చాలకాలమైనందున నిది సంపూర్ణముగ ముద్రితమైయుండునని యనేకులు మాపేర వ్రాసియున్నారు. 'శ్రేయాంసిబహువిఘ్నాని' అనుమాట నందఱెఱింగినదేగదా. అయినను 'ఈశులుదీన దయాళుదర్శనుల్' అను వాక్యము పొల్లువోకుండ మహారాజరాజశ్రీ. శ్రీ వేంకటగిరి ప్రభువుగారి కరుణాకటాక్షమువలనను, వారిసోదరులగు మహారాజరాజశ్రీ. శ్రీవేంకట కృష్ణయాచేంద్రులవారి దయావీక్షణముచేతను దీనింబ్రకటింపఁ గడఁగితిమి.

8. తాము ప్రాణపదముగఁ గాపాడుకొనుచున్నట్టి దీనివ్రాఁతప్రతిం గాకినాడ పుర వాస్తవ్యులును బండితవర్యులును లక్షణవేత్తలును నగు మహారాజశ్రీ. పాఁడి వేంకటస్వామిగారు గ్రంథకర్త వంశజుల యిష్టానుసారముగఁ బ్రకటనమునకై మా కార్యస్థానమున కనిచిన కృతజ్ఞతను మేము మఱువఁజాలమని విన్నవింతుము.

ఇట్లు

పూండ్ల రామకృష్ణయ్య,

అముద్రితగ్రంథచింతామణ్యధిపతి. నెల్లూరు. 1—12—03.

1

ఇది

సంస్కృత పదములలోఁ గొన్నిటికిఁ దెలుఁగు కవులు ప్రయోగించినట్టి శుద్ధాంధ్ర సమానార్థక పద పట్టిక. కొన్నిచోట్ల నక్షత్రపుగుఱుతులిడి సంస్కృతపదములిందుఁ బొందుగఁ బొందింపఁబడె. ఈ పదజాత మాంధ్రపదపారిజాతమను జాతముగఁ గననగును.

బహుమానము - మన్నన, మన్నిక, మన్నింపు,
తిరస్కారము - అలసు, ఎల్లిదము, చౌక,
క్షాంతి - ఓరుపు, సైరణ, సైపుడు, తాలిమి, తాల్మి, తాళిక,
ఈర్ష్య - ఓర్వమి, ఈరసము, ఈసస, ఈసు, సూళు,
వైరము - వేరము, పగటు, ఒంటమి, పగ, ఒమ్మమి, కంటు,
ప్రతివైరి = సూడు * తీక్ష్ణకోపము = రవరవ * ప్రణయకోపము = పొలయలుక
మాత్సర్యము - కరకరి, చలము, మచ్చరము, * శోకము - అలము, అకురు, కస్తి,
కోపము - కనలు, బెడాలము, కనుపు, కినుక, కినుకము, అలుక, చిందు, కాంతా
ళము, రోసము, చిందర, కనరు, కసరు,
కోపమానము = మోడి * సుస్వభావము = ఈలువు * భక్తి = బత్తి
ఉన్మాదము - వెళాకోళము, త్రిక్క, రిమ్మ, రిబ్బ, వెఱ్ఱి, పిచ్చి, ఉమ్మాదము,
ప్రేమ - నెయ్యము, నెయ్యమి, నెమ్మి, నేస్తము, నెనరు, ఎలమి, మేలు, కూరిమి,
చెలిమి, అరితి, మచ్చిక, బాళి, ప్రేముడి, మక్కువ,
ఎడతెగనిప్రేమ = మరులు * యువయువతులచే భరింపఁబడినప్రేమ = వలపు
వాత్సల్యము - అర్మిలి, ఆయర్లు, * విస్మృతి - మఱుపు, మఱుకువ,
కాంక్ష - ఇచ్ఛ, కాయువు, కోర్కె, ఏఁకటు, కోరిక, ఆస,
అత్యాశ = అడియాస * స్మృతి = తలంపు * స్మృతివిశేషము = పోచె
మనోవ్యథ - అంగలార్పు, అంగద, వెంజిలి, మనికితము, తుందుడుకు,
ఉత్కంఠ = అగ్గలిక * ఉత్సాహము - హోళి, జతనము, * అధికక్రీడ = చెరలాట
కపటము - గబ్బ, గారు, గబుసు, కైపు, కిటుకు, కాడు, డబ్బు, కబడు, డంబు,
అపదేశము - నెపము, నెవము, * నిష్కపటుఁడు = నిక్కపుఁడు

స్వప్నము=కల ❋ విలాసము=లలి [ఇది యవ్యయము) ❋ హిక్క - వెక్క, వెగటు,
ప్రమాదము - ఏమరిపాటు, ఏమరిక, మోసము, పరాకు,
అవధానము - ఎచ్చరిక, ఎచ్చరింపు, ఏవ, పదిలము, హవణిక, పోణిమి,
కుతూహలము - వేడ్క, వేడుక,
విలాసము - బిత్తరము, కులుకు, జెళము, వెళకు, గునుపు, గొనవు, మురిపెము, మురువు, సొగసు, నిక్కు, మిటారింపు, నీటు, మిటారము, తెక్కు, తెక్కరము, ఎమ్మె, టెక్కు, టీకు, హొరంగు, హొరగు, చిన్నె, పొలుపు, పొలపము, ఒయ్యారము; ఒయారము, బులుపు, హొయలు,
పరిహాసము - గేలి, తచ్చన, కేరడము, గేలి, మేలము, మందెమేలము, ఆట, త్రస్తరి, హేళి,
క్రీడ - త్రుళ్లాట, గొండ్లి, ❋ సహక్రీడ - సయ్యాటము, సయ్యాట,
సంభ్రమము - ఉత్తలము, తమకము, తహతహ, తమి, తత్తరము, చిడిముడి, తరితీపు, తరము, చిడిముడిపాటు,
రోమాంచము - పులకలు, పులకరము, గగ్గురు, గగురు, గరుదాల్పు,
రోదనము - ఏడుపు, ఏడ్పు, గోడు, ❋ జృంభణము - ఆవలింత, ఆవరింత,
నిద్రావిశేషము - నిదురతూఁగు, తందర, ❋ నిశ్చయస్వప్నము=నిక్కల
నిద్రానమయమునసుత్పన్నమగుధ్వని - గురక, గురుపెట్టు,
స్వప్నప్రలపనము - కలవరింపు, కలవరింత, కలవలము, కళవళము, (ఉపవడము,
అవబోధము - మేలుకొనుట, మేల్కనుట, మేలుకొంట, మేలుకాంచుట, మెలకువ,
భ్రుకుటి=బొమముడి ❋ స్వభావము=సాజము ❋ అధికకంపము=వడవడఁకు
కంపము - వణి, వణిపిడి, వడఁకు, ❋ పర్వము - పబ్బము, పండుగ, పండువ,
క్షుద్రదేవతోత్సవవిశేషము - తేవ, తంతు, సాకు, సయంపు, జాతర, కొలుపు,
పాతాళలోకము - పాఁపజగము, నేలయడుగు, ❋ దేవతావేశము=సివము
బిలము - విలము, సురంగము, సురంగ, (గ్రంత
కందరము - తూము, తూఁటు, తూపరము, దొండ, చిల్లి, తొల్లి, కన్నము, కనుము,

సంపూర్ణము.

శ్రీ శ్రీధరాయ నమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

ప్రథమాశ్వాసము.

౧. శా॥ శ్రీమత్తుంద సముల్లసద్భువనముల్ క్షిత్యగ్రతాపఘ్నముల్ । శ్యా
మంబుల్ చపలాభిశోభితము సారంగావనంబుం బర । వ్యోమాక్రాంతవిహారిమైన
హరి విద్యుత్వంతముద్యత్కృపో । ద్దామాసారపరంపరల్పిలికి నిత్యంబుల్ మముంబ్రో
వుతన్ ॥౨॥ శా॥ వామాంకంబున జానకీరమణియున్వాతాత్మజుం డగ్రతో । భూమిం
బార్శ్వమునందుఁదమ్ముఁడు గడున్బాల్పొందనీలాంబుద । శ్యామాంగంబువిశాలవక్ష
మురుబాహాయుగ్మముల్ జ్ఞానము । ద్దామాధుర్యముగల్గునీలపురసీతారాము సేవించె
దన్ ॥౩. చ॥ తరుణతమాలభూజనిరతశ్రితహాటకవల్లికైవడిన్ । సరసిజపత్రలోచనుని
సన్నిధినుండి కటాక్షవీక్షణ । స్ఫురితకృపామృతంబు నవపుష్కరధారిత పంకమున్బా
రిం।బారిఁదొలఁగించునజ్జనకపుత్రి జగజ్జననిం భజించెదన్ ॥౪. మ॥ కలశాంభోధితరం
గశీతలవళక్షద్వీపకల్పద్రుమా । కలితస్ఫాటికమండపాగ్రమణిమత్కల్యాణపీఠోపరి ।
స్థలిఁగూర్చుండి మునీంద్రసంతతికి విజ్ఞానోపదేశంబుని । చ్చలుగావించుహయాస్యదే
వుపదకంజాతంబుభావించెదన్ ॥ ౫. సీ॥ అనఘమంత్రి ప్రగడాన్వయకలశాబ్ధిసంతా
నులహిమవంశకాంతభాష్య । వైయాసికోక్త్యాదివర శాస్త్రపారగుల్ శ్రీరమారమణ
పాదారవింద । భక్తాగ్రగణ్యులు బహుళాంధ్రసంస్కృత భాషాకవిత్వ సంపత్సమ
గ్రు । లైన వేంకటరామభూనిర్జరేంద్రులకారుణ్య రసపూరకలనవలన । నుభయభా
కవిత్వసంయుక్తినెసఁగు । వాఁడభవ్యాగిరాలాన్వవాయసరసి । జాకరనభోమణికిఁ
జేరనార్యమణికి । నగ్రతనయుండ రంగనాథాహ్వయుండ ॥ ౬. పంచచామరము॥
ద్విరేఫవర్ణుఁడైన దేవదేవునుల్లసత్కృపన్ । ద్విరేఫవర్ణదర్పణంబుఁ దేటగా నొ
నర్తుస । త్పురాణకావ్యశోధనప్రఫుల్లమానసుండనై । పురాణపూరుషాంకమిందుఁ
బాల్పుమీఱనెల్లెడన్॥ ౭. ఉ॥ హంసకులావతంసుఁడు సమగ్రకృపానిధియాదశాన
న । ధ్వంసియనుగ్రహంబున బుధస్తవనీయమదీయ భారతీ । హంసికరేఫలఘ్వలఘు
తాంబుపయః ప్రవిభాగమెల్లని । ద్వాంసులు మేలుమేలనిముదంబునఁ దేలనొనర్తునీ
యెడన్ ॥ ౮. క॥ నాకొకశక్తియుఁ జొప్పడు । నే కబ్బముఁగూర్పనీలనిగమస్థితసీ।
తాకాంతనిరంతరకరు । ణాకలితకటాక్షవీక్షణ శ్రీదక్కన్ ॥ ౯. చ ॥ మునుదెలి
యంగనప్పకవిముఖ్యులు రేఫయుగవిభాగక । ల్పనమొనరించిరీవుమరలన్ రచియించి
నఁ బౌనరుక్త్యమౌ । ననవలదార్యులార మదినాదరమొప్పఁగ మత్ప్రబంధమున్ ।
గనుఁగొని తత్ప్రయోజనముఁగాంతురు నే వివరింపనేటికిన్ ॥

ఆన్ధ్రశబ్దచింతామణౌ. సూత్రమ్. రస్త్వత్ర గృహ్యతే ద్వివిధః॥

వ్యాఖ్య ॥ రేఫస్త్వత్రైవాన్ధ్రవ్యాకరణే ద్వివిధో లఘ్వలఘుభేదేన గృహ్యతే॥ రేఫమైనచో నీయాంధ్రవ్యాకరణమునందే లఘువు అలఘువు అను భేదముచేత రెండు విధములుగలదై గ్రహింపఁబడుచున్నది. గురుత్వలఘుత్వము లుచ్చారణగౌరవము చేతఁ దల్లాఘవముచేత సిద్ధించుచున్నవి. దేనియుచ్చారణమందు నాలుకయొక్క యగ్రమునకు నుపాగ్రమునకు మధ్యమునకు మూలమునకు శిథిలత్వము గలుఁగునో యది లఘూచ్చారణము. దేనియుచ్చారణమందు వానికి శిథిలత్వము లేదో యది గురూచ్చారణము. అత్రయనుటచేత నీరేఫద్వైవిధ్యము సంస్కృత ప్రాకృతములయందు లేదనుట. అప్పకవీయమునందలి 'కిరతరి' త్యాదిసూత్రములచేత నీరెంటికిని రూపభేదములు విధింపఁబడియెను ॥

సూత్రమ్॥ రయోస్తు నిత్యం స్యాత్॥

వ్యాఖ్య ॥ గురులఘువులగు రేఫములకైనను నిత్యమైనవిరోధమగును. అనఁగా నెప్పుడును యతిప్రాసమైత్రి లేదనుట. ఇచ్చటఁ గొందఱు ప్రాసమైత్రిమాత్రమే లేదనియు విశ్రమమైత్రి కలదనియుఁ జెప్పిరిగాని యదియుపపన్నముగాదు. ఎట్లనిన "సాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘ్వలఘూనాం" అనుపూర్వసూత్రమునందు లఘ్వలఘువులగు, య, వ, ల, లకు వైధర్మ్యము లేదు. అనఁగా యతిప్రాసమైత్రి కలదని వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుటయేగాక వాగనుశాసనాది ప్రయోగములవలన నట్టిమైత్రియంతటఁ గానంబడుచున్నది గావున నీసూత్రమున నపకర్షింపఁబడిన వైధర్మ్య శబ్దమునకు యతిప్రాసమైత్రి లేదనియే చెప్పవలయును. ఇచ్చట అహోబలపతిగారు లెస్సగా వివరించినారు, దానిని వివరించెదము ॥

మూలము. ౧. సీ॥ వికృతిని రేఫంబు శకటరేఫంబన రెండు దెఱంగులై రేఫ ములకు । నారెంటికిని నిత్యవైరంబు యతులందుఁ బ్రాసంబులందుఁ గూర్పనగుదోష । మమరేశ్వరుండుఁ దిక్కనయాజిభాస్కర కవిమొదలైన ప్రాక్పండితేంద్రు । లెఱిఁగి విమర్శించి యేర్పాటుగాఁ బ్రయోగించిరి తమతమకృతులయందుఁ । గొందఱవిచక్షణులు వెన్కఁగూర్చినార । భేదముగ వారినేటికిఁ జేర్కొనంగ । నయ్యథర్వణుఁడును నన్నపార్యుఁడుతమె । కైకొనియెఁ జుమ్ము జనకపుత్రీకళత్ర॥

వ్యాఖ్య ॥ అత్రాహోబలపతిః ॥ రయోర్గురులఘ్వో రేఫయోస్తు నిత్యం వైధర్మ్యం స్యాత్కదాచిదపి యతిప్రాసమైత్రీ నాస్తీత్యర్థః ॥ వికృతివివేకేపి ॥ కశ్చిద్వ్యదతిసాంగత్యం యథావేహానయోస్తథా, అపరశ్చాత్ర సాంగత్యం ప్రాసేష్వపి చకశ్చనైత్యుక్త్యాకయోశ్చ త్తనైత్రికల్పకయోర్మత ముభయత్ర కశ్చిచ్ఛబ్దప్రయోగేనాత్యంతం ఖండితం మన్యతాధ్వనన ద్వారాపరాకృత్య ద్వితీయాచార్యేణ । అనయోస్సంగతిం

యస్తుకరోతికవితాకృతౌ । అస్యాఅత్యంతదోషత్వాద్దుష్కవిస్సహికథ్యత ఇతి స్వమతం ప్రకాశితం । ఏవంస్థితే ॥ కం ॥ పురసతులవిలోకనముల । సరసాలాపముల నర్మసంభోగముల । న్మఱిగెహరిమనలనోల్లఁడు । నరవరులోయమ్మనూతనప్రియులుగదే ॥ క ॥ గ్రక్కునఁ జనిరావలుదునో । తెక్కలుగట్టుకొని దేవరిపుమేడలపై- నిత్యాదిపద్యేషుపోతన్న సూరన్న ప్రముఖైః కైశ్చిమభయోర్మైత్రీ ఉక్తా । సాఽనాకరత్వాదప్రమాణికీతిసుధీభిరాగ్రైరనుసంధేయం. అనఁగా గురులఘురేఫములకు యతి ప్రాసమైత్రి నాపాదించిన యనామకకవిద్వయముయొక్క మతమును రెండుచోట్ల కశ్చిచ్ఛబ్ద ప్రయోగముచేత నత్యంతమూర్ఖత్వమును దోఁపింపఁజేయు మార్గమునఁదిరస్కరించి యెవ్వఁడైనఁ గవితారచనయందు గురులఘురేఫములకు సాంగత్యమును జేయునేని యదిమిక్కిలిదోషముగాన నట్టివాఁడు దుష్కవియని చెప్పఁబడునని యథర్వణాచార్యులు స్వమతము వెలింగించిరనియు, మఱిగెననుశబ్దము లఘురేఫముతోఁ బ్రాసముగ బమ్మెరపోతరాజును, తెక్కలనుశబ్దమునకు లఘురేఫముతో విశ్రమముగఁ బింగళిసూరన్నయుఁ బ్రయోగించుటయేకాక మఱికొందఱు కవులిట్టిమైత్రిఁ జెప్పిరనియు నది యనాకరము గావున నప్రమాణమనియు నహోబలపతి లెస్సగా వివరించెను. అత్యంతదోషమనఁగా యతిప్రాసభంగదోషమనుట.

మూలము. ౨. క॥ కొందఱుగురువులుయతులం । బొందమరును ద్వివిధరేఫములకందురిలన్ । గొందఱుగుమతులు ప్రాసము । లందగుమిత్రత్వమం ద్రలాక్షణికతచేన్ ॥ 3. ఉ ॥ సర్వవిదుల్ త్రిలింగపదశాసనులైతగుశబ్దశాసనా । థర్వణసూరివర్యులమతంబులఁ దెల్పిరరేఫయుగ్మమీ । యుర్వరమైత్రిచేఁ బొసఁగదోడకకూర్చినవాఁడు సప్తగం । థర్వకులేంద్ర దుష్కవియనాఁ జనుఁదత్కృతితుచ్ఛమైచెడున్॥ ౪. మ ॥ వరశాస్త్రార్థ విచారశూన్యులగు దేవానాంప్రియుల్దర్పమం । థరతఱాలకుఁ బొత్తుఁగూర్చిరదియంతర్వాణులంగీకరిం । తురెశాస్త్రోక్తిగవర్తనంబున గురుద్రోహంబుసిద్ధింపదే । గురుకణ్వాదుల సూక్తులంగనుఁడు మీకున్ దీఱుసందేహముల్॥

వ్యాఖ్య ॥ దేవానాంప్రియోమూర్ఖ ఇతిపదకల్పలతాయాం । అలుక్సమాసః॥ అంతర్వాణిస్తుశాస్త్రవిదిత్యమరః ॥ అల్పజ్ఞానాంప్రయోగేషునవిశ్వాసోత్ర శాస్త్రత ఇత్యర్థ ఇతికౌముద్యాంబృహస్పతిః ॥ శాస్త్రస్యయద్విరుద్ధంస్యాత్తత్త్యాజ్యంనాత్రసంశయ ఇతితత్త్రైవేంద్రః । అర్థ ఇతిష్ఠారనుజ్ఞాకృతస్యమద్వ్యాకరణస్య ద్రోహీగురుద్రోహీతికణ్వః ॥ సన్మూలవత్వాద్గ్రాహ్యత్వా ద్గ్రహీతత్వాచ్చసాధుభిః । నాసభంగ్రంశస్యమేతస్యాన్నియమాభావతస్తుతత్ । నివారణాయతస్యైవప్రవృత్తిర్విదుషామభూత్ । తద్ధర్మమేవహివయం భూయసాప్రయతామహే । కవితోపద్రుతాదోషం నైవకించిత్సహామహే । శ్రుతేపశబ్దేచోక్తేవాప్రమాదాత్పాణినిం స్మరేత్ । అథవాగణినామ

శంషింతయేద్బహుశోబుధః । ప్రాకృతేషద్విధేచాపి వాల్మీకింవామహేశ్వరం । ధ్యాయేదత్రతుమామేవస్మరేత్పండితసత్తమ ॥ ఇత్యథర్వణాచార్యః ॥ మఱియు నప్పకవి ॥ గీ॥ జాతివైరంబునొంది ప్రాసంబులందు । విశ్రమములందుఁ దమలోన వేఱుఁగలిగి । దేవదానవులట్లనఁ దెలుఁగునందు । మించిరేఫరకారముల్మెలఁగుఁగృష్ణ ॥ క॥ భ్రమయకరేఫములకురే ।ఫములును ఱాలకునుఱాలుఁబ్రాసములును విశ్రమములను జెప్పఁదగునీ । క్రమమెఱుఁగకరెండునుంగుకవిగూర్చుఁగృతిన్ ॥ గీ ॥ చెల్లుననిమున్న భీమనసెప్పెననుచుఁ । గలుపుదురు రేఫములను ఱకారములను । దుష్టకవులవియొకటైనఁదొంటిపెద్ద । లందఱును నేల విభజింతురని తెలియరు॥ క॥ వలసిన రేఫఱకారము । లలవడుఁదా మొకటికొకటియని భీమనయే । పలుకుటఁగలిగిననాతఁడు । గలపినలక్ష్యమొకటైనఁ గన్పడకున్నే॥ గీ॥ సారిదిభోజకన్యనరదంబుపైనిడి । రేయిఁదెచ్చెననఁగ రేఫమయ్యె । మఱఁదియనక సిగ్గుఱచి రుక్మినిఁజాల ।ఱట్టుసేసెననఁగ ఱాముకుంద ॥ వళిప్రాసపరిచ్ఛేదమునందు॥గీ॥ మహిని రేఫాక్షరంబును మఱిశతాంగ । నామక ఱకారమును సవర్ణంబులయ్యెఁ।గావ్యములయందు నొకటికొక్కటిగలయక।తమకుఁదామయ యగునేకతరయతులన॥

మూలము. ౫. తే॥ గీ॥ అవనిఋత్వంబు రేఫావయవమటంచు । శాబ్దికులు దెల్పిరటుగాన శకటరేఫ । ములకు విశ్రమములఁ బ్రాసములనిడంగ । వలువదమ్మైత్రి లఘురేఫములకుఁగలదు ॥

ఉదాహరణము ॥ అప్పకవి వళిప్రాసపరిచ్ఛేదమున ॥ క॥ ఇత్రైవత్వంబునఁ దొలఁగక । ఋత్వంబును ఋవళియనఁగ రేఫముతోమి । త్రత్వంబునెరపునెట్టిన । హత్వాను యట్లనగుఁ గాదులంచున్నపుడున్॥ సీ॥ ఋత్విజుండని విచా※రించి పూజించి తేద్వైపాయనుండుండధర్మయుక్తి ॥ సభాపర్వము. క॥ ధారుణి ఋప్రాసమునన్ । గారేఫాక్షరమునకు ఋకారముజెల్లున్ ।నారికినైనాకకుజం । బాఋభుపతిగెలిచి తెచ్చెనచ్యుతుఁడనఁగన్ ॥ క॥ ఆఋషిపుత్త్రిఁడుగట్టిన । చీరములతివ్యుషులములు విచిత్రములు మనో । హరులు నతనిబృహత్కటి । ఘారంబున నొక్కకనకపట్టముప్రేలున్ ॥ అరణ్యపర్వము.

మూలము. ౬. క॥ గురులఘురేఫమ్ములు భి । న్నరూపములు రిపులుగావునఁగవీంద్రులుగూ। ర్పరుమున్న శ్లేషమైత్రియు।నిరురూపులుగలుగుశాలకిడుదురుగృతులన్॥

వ్యాఖ్య ॥ ఇవ్విధి మూలగ్రంథములందు లేదుగదా యెట్లుచెప్పవచ్చునందురేని వివరించెదము. దంత్యతాలవ్య, చ, జ, లను గుఱించి "మిథస్సవర్ణాశ్చ" యనిసూత్రకారులుచెప్పిన నుచ్చారణభేదముండుటవలన శ్లేషకృతియందు నొకయర్థమున దంత్యము, నొకయర్థమునఁ దాలవ్యమునుఁ జెప్పఁగూడదని యప్పకవిచెప్పినాఁడు. విశ్రమ

ప్రాసమైత్రి గలిగిన దంత్యతాలవ్యములకే యుచ్చారణభేదమాత్రమువలన శ్లేషమైత్రి కూడదని చెప్పుచుండఁగా నట్టియుచ్చారణభేదము వీనికిం గలుగుటయేగాక విశ్రమప్రాసమైత్రియుం గూడ లేకుండ నిట్టివీనికి మైత్రికలుగునని యెట్లు చెప్పవచ్చును. ఇందుకునుదాహరణము. భాస్కరరామాయణము. క॥ నారులఁ బట్టినవారికి । నారయధర్మములుగలవె యన నారిఁగరం । బారఁగఁబట్టుచు రాముఁడు । పౌరులు బెదరంగధనువు * భగ్నము చేసెన్ ॥ నారులనఁగా స్త్రీలకును, ధనుర్గుణములకును జెల్లును. స్త్రీవాచకమగు నారీశబ్దము సంస్కృతము. గుణవాచకమగు నారిశబ్దము తెలుఁగు. ఉదాహరణము. మనుచరిత్రమునందు. మ॥ భరమైతోఁచుకుటుంబరక్షణకుఁగాఁ * బ్రాల్మాలిచింతన్నిరం । తరతాళీదళసంపుటప్రకరకాం * తారంబునందర్థపుం । దెరువాటుల్దెగఁగొట్టి తద్ఘనపరిష * ద్విజ్ఞాతచౌర్యక్రియా । విరసుండైకొఅతంబడుంగుకవిస్ఫు * ర్ధీభృత్సమీపక్షితిన్ ॥ ఇందుఁగొఱఁత యనగా న్యూనతయుఁ గొట్టుట. ఉభయత్ర గురురేఫమే. కావున నివ్విధముగఁ బ్రయోగింపవలయును॥ తే॥ హరిపురాభోగవార్తపెం * పపుడువారి । మదిఁబొడమఁదలపోసిర * ట్టిదియటంచు॥ నని రాఘవపాండవీయము॥ తలపోసి । అట్టు । అనఁగా అపఖ్యాతి - ఇదియటంచు నహల్య యనుకొనినదని యర్థము. తలపోసిరి, అట్టిదియటంచునని పాండవార్థము। తలపోసిరియను పదములోనిది క్రియాంతప్రత్యయము కావున లఘురేఫము. అట్టు అనునది గురురేఫము. దీనికిరూపాంతరము గానరాదు గావునఁ జింత్యమైయున్నది.

మూలము. చ॥ ఇరవుగ రేఫయుగ్మమున * కిద్ధరమైత్రియొనర్పనల్పమా । నెరుసిదిదీన నేమియని * నెమ్మది నెంచకుఁడార్యులారసుం । దరతవహింపదాకృతిజ * నవ్రజమోహనమైన దేహమం । దరయఁగస్విత్ర మల్పతర * మయ్యునసూయజనింపఁజేయదే ॥ క॥ గురులఘువర్ణంబులకుం । బరస్పరాన్వయము గూర్పఁ * బాల్పడిననసీ । శ్వరుఁడైకవిదుష్టకవీ । శ్వరుగతిఁజెలుపఁడెకృతిప్ర * పంచమునెల్లన్ ॥ క॥ కావునను క్తవిధానము । గావిరతిప్రాసముఖ్య * కార్యములఁగవుల్ । ప్రావీణ్యంబునసంకర । భావముదొలఁగించి యిడుఁడు * భయరేఫములన్ ॥

అధర్వణకారికలు.

శ్లో॥ ద్వివిధాదిదుతశ్చస్యరయవౌచ కగౌతథా । చజౌపబౌతదౌవర్ణా నమరావససంయుతాః । ఏతేద్వితయసంయుక్తాః ॥

వ్యా॥ ద్వివిధ - హ్రస్వదీర్ఘరూపములగు । అత్-ఇత్-ఉత్ । అకార - ఇకార - ఉకారములు । అయవౌచ- ఏకార - ఓకారములును। కగౌ-కకార-గకారములును। తథా- అట్లనె। చజౌ - దంత్యతాలవ్యచజలును । పబౌ-పకార- బకారములు

ను । తదౌ-తకార-దకారములును । వససంయుతాః -వకార- సకారములతోఁగూడిన।నమరాః - నకార మకార రేఫములును । ఏతే- పూర్వోక్తవర్ణములు। ద్వితయసంయుక్తాః - గురులఘు రేఫములతోఁ గూడినవగుచున్నవి. అనఁగా, అఆ ఇఈ ఉఊ ఎఏ ఒఓ కగ చ జ చెజె పబ తద న మ వ స.

ఈయక్షరములకుఁ బరంబున రేఫములును, శకటరేఫములును గలవనియు, రేఫాదిశబ్దములలో నాదివర్ణము ద్వివిధమనియుఁ దాత్పర్యము. ఇంతియకాని యితరవర్ణమునకు వలె రేఫమునకుఁ గూడఁబరంబున గురులఘువులున్నవని చెప్పరాదు. అట్టిశబ్దంబులెచ్చటనేనియుఁ గానరావు. ద్వివిధములగు రేఫాదిశబ్దములనఁగా అట్టు-రచ్చ - ఇత్యాదులు ప్రసిద్ధములు. మఱియును, రేఫ పరమునందు లఘురేఫంబె కాని గురురేఫము లేదు. అదిముందు దెలిపెదము. ద్వివిధాయను విశేషణముహల్లులకుఁగూడనపకర్షింపఁబడుఁగావున దీర్ఘవర్ణపరంబున గురురేఫములు లేవని కొందఱు జెప్పినమాట నిరస్తంబయ్యె.

మూలము. సీ॥ హ్రస్వదీర్ఘములైన * యదిమదేదోత్తులు నాదిపరుషసర* ళాక్షరములు । రదతాలుభవచజల్ *తదపబనమవసల్ గురువుల లఘువులఁ*గూడియుండు । రేఫాదిశబ్దముల్ * రెండు దెఱంగులై తనరు నింతియకాని * తత్పరంబు । నందుండునమటకా * దట్టిశబ్దంబులెచ్చటఁగాన మీదృశ * శబ్దతతులు । సుప్రసిద్ధంబులిటుగాని * చోఘటించు । హాని పీనికిఁగావున * నస్మదుక్త । రీతియెబుధాళికంగీక * రింపఁదగియె । నీలపులహార మధ్యేంద్ర * నీలరత్న ॥

అథర్వణకారికలు.

శ్లో॥ లఘువహ్నిఖిశైలాగ్నయో న్యైఖగజబర్హిషః । వేద్యాశ్చైతెప్రయోగెషు స్యురుచ్చారణభేదతః । కేచిద్వదంతిచలఘూన్బింమబాణశిలీముఖాన్ । తథావదంతికేచిత్తుహర్యంఘ్రిఖశరాన్ పురాన్ ॥ హర్యంఘ్రిశబ్దస్యాకాశపరత్వేనబిందువాచకః.

మూలము. గీ॥ శౌరిమున్నాటయెనుబది * శకటరేఫ । ములును, మున్నాటడెబ్బది * మూఁడు రేఫ ।ములును దగులక్ష్యములవీనిఁ * దెలియవలయుఁ । దద్వదుచ్చారణప్రభే * దంబువలన ॥ గీ॥ పరగ నేనూఱుశకటరే * ఫములురేఫ। ములు నేనూటయేఁబది * వెలయుననుచుఁ । గొందఱార్యులువలికిరి కొలఁదివెట్టి । దానినంగీకరించెన * థర్వణుండు ॥

అథర్వణ కారికలు. శ్లో॥యథాయథం ప్రయోగార్హా రెఫాస్సర్వేప్రయోగతః॥

మూలము. క॥ గురులఘు రేఫములన్నియుఁ । బురాతనకవిప్రయోగములఁ గనుఁగొనిసం । కరభావమందుఁజేయక । యురుమతులు యథేష్టముగఁ బ్ర * యోగింపుఁడిలన్ ॥ క॥ ఈరేఫమ్ములఁ బ్రాక్తన । సూరిగ్రంథములయందు * శోధింపఁ

గఁజే । కూరినయన్నివచింతును । దారగుణాకల్పమిళదు * దాహరణముగన్ ॥ మ॥ పౌనరుక్త్యశ్రమ మైత్రిదీర్ఘపరమె * ష్ఠినేత్రీఫమేయంచుఁదా । తనముఖ్యుల్వాలుకంగ నమ్మించనిరా * దారింగవుల్ గొందత్రై । ననునన్నింటికి భారతాదులనె పొం * ద న్రోమిఁగాసారజీ । వనరీతింగయికొంపువానినియచు * భ్రిష్టంబులన్నీడెదన్ ॥

మ॥ తులనాతీతసమగ్ర శౌర్యనిజపా * దాయుగ్మనిర్వర్తితా
ఖిలభూరక్షణ కార్యరోషదమునః * కీలాయితాలోకనాం
చలపీతాంబుధి నీరసాధుపరిష * త్సంభావ్యసంచారయు
జ్జ్వలతేజస్సుహృదగ్నిసాత్కృతరిపు * ప్రాసాదశ్రీసాదరా ॥

వ్యా॥ పాదూఃపాదుకా । పమునాంఅగ్నిస్సాంతః। అథపాదుకాపాదూరుపానత్స్త్రీత్యమరః సప్తార్చిర్దమునాశ్శుక్ర ఇత్యమరః । ఉజ్జ్వలప్రాసాద । మిత్రాయశత్రుసంపదర్పణస్యోచితత్వాత్ । శ్రీరామభద్రాప్యగ్నిస్తైజస్సుహృత్త్వేనస్వశత్రోర్దశముఖస్య సౌభాదికంతస్మైదదావిత్యర్థః । తథాచతెజస్సుహృదిత్యనేన। భగవతోనకెవలంస్వాశ్రితెష్వేవకింతు స్వీయాశ్రితెష్వపిమహద్వాత్సల్య మితివ్యజ్యతె । స్వప్రతాపతుల్యతీవ్రాగ్నినాలంకాందాహయామాసేతిభావః ॥

క॥ తారకకోరకితాంభో । జారిస్తబకితపురాంత * కాచలఫలిత
స్ఫారమనోజ్ఞయశోమం । దారజటాయితఫణీన * నమదీనానా ॥

వా॥ కోరకితస్సంజాతకోరకః । ఎవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం । మూలం। మూలేలగ్నకచెజటెత్యమరః ॥

పంచచామరము॥ సురాసురాభిపూజితావి * శుద్ధసత్త్వరాజితా
సరోజపత్రలోచనా కృ * శ్రితాఘమోచనా
యరిష్టదైన్యసూదనా మ * దాంధ శత్రుభేదనా
హరాద్యుపాస్యతారకా ద * శాస్యగర్వహారకా ॥

వ్యా॥ అరిష్టః కాకాసురః । కాకెతుకరటారిష్టబలిపుష్టసకృత్ప్రజా ఇత్యమరః। తారకాఖ్యోమంత్రవిశేషః ॥

గద్య॥ ఇది శ్రీనీలపురధామ సీతారామచంద్ర సాంద్ర కారుణ్య సంప్రాప్తసాధుకవితాధార శ్రీమదోగిరాలాన్వయక్షీరపారావారపూర్ణిమారాజ పేరసుధీరాజకుమార వినయవిద్యాసనాథ రంగనాథ ప్రణీతంబైన ద్విరేఫవర్ణదర్పణంబునందు రేఫస్వరూప నిరూపణంబనునది

ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ శ్రీధరాయ నమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

ద్వితీయాశ్వాసము.

క॥ శ్రీమత్ప్రణవప్రతిపా । ద్యామేయాకారజరఠ*యతిచిత్తహరా
త్కామోద్దీపకజలద । శ్యామలకోమలశరీర * జగదాధారా ॥

క॥ స్వరవర్ణగతులవిడువక । వరపదములనెల్లఁ బొందు * పఱచిభవత్సా
త్కరణమొనరింతు రాగము । బెరయఁగొనుము సప్తతాళ * భేదధురీణా ॥

టీ॥ స్వరవర్ణగతులవిడువక। వరపదములనెల్ల బొందుపఱచి । స్వర=అచ్చుల యొక్క। వర్ణ=హల్లులయొక్క। గతుల=క్రమములను । విడువక అనఁగా ముంద అకారము, పిమ్మట నికారము, ఈరూపమగునచ్చులక్రమమును, ముందు క కారము, తరువాత గ కారము, ఈరూపమగు హల్లుల క్రమమును విడువక యని యర్థము । మఱియు హల్లులకుంగూడ స్వరక్రమము విడువకయే చెప్పఁబడునని యోచించుకొనవలయు । రెండవపక్షము - సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధములగు షడ్జాదిస్వరములు, వర్ణములు, వీనియొక్కగతులను, సంచారములు, వరపదములు, సుకవిప్రయోగ రూఢశబ్దములనుట । రెండవపక్షము। సంగీతశాస్త్రప్రసిద్ధపదములు, భవత్సాత్కరణమొనరింతు=నీయధీనముఁజేతు । రాగము అనఁగా ననురాగము। రెండవపక్షము । సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధరాగము। సప్తతాళభేదధురీణా। అనఁగా సప్తతాళవృక్షఖండనమందు సమర్థుఁడని యర్థము । రెండవపక్షము । ఏడైన ధ్రువాది తాళములయొక్కభేదము నెఱిఁగినవాఁడని యర్థాంతరము.

మూలము.

సీ॥ అరయికయరికట్టె * నరవాయియరగలియరుగుటయరుదరి * యరిగెయరిది
నిరుగిరవిరవండె * నిరులిరునిరసయు నిరుగుడునురియాడె*నురువడియును
నురళించెనురియుట*యుమ్రువుటయురులుటయురువణించుటయురి* యెరయెరగలి
యెరువెరవెరియుట* యొరిచన్నొరిమ యొరుడొరయుటకరవాడి * కరముకరువు
కరణికరువలితొల్కరి*కనికరంబు । కరకరయునొక్కటుండు జ*క్కరకరుల్లు
కురువుకురువేరుకురియుట*కురులుకెరలె। పక్కెరయుమక్కెరయునీల*పల్లిధామ ॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.

అరయిక=విమర్శ, పరిశీలనము.

ఉదాహరణము. చ॥ అరయికగల్గి భూమివల * యంబఖిలంబును నీతిబాధలం । బొరయకయుండ నానృపతి * పుంగవుఁ డేలుచునుండె నొండుచో । నిరవయి యుండకుండుటఁ జు * మీయతి వర్షములాశ్రయించెఁద । త్పరనరనాథయూథ వని*తాజనతా నయనోత్పలంబులన్ ॥ నైషధము.

అరయుట=విమర్శించుట, విచారించుట, వెదకుట.

గీ॥ బౌద్ధుఁడామరయందొక్క * పురుషుఁడుద్భ । వించునట్లుగఁ జేసెఁద * ద్విరచనావి
భవమునఖిలచరాచర * ప్రభవమయ్యె। నరయసామాన్యమేకృష్ణు * పరమలీల॥ భా॥

అరవాయి=వెనకఁదీయుట.

క॥ అరవాయిగొనకబెట్టుగఁ । బరిగొనియక్కడిఁదిమగల * పై నడరుట యు
ద్ధురగతినగ్నిజ్వాలో । త్కరముపయిన్మిడుత యడరు * కరణి యకాదే॥ భా॥

అరగలి=మనస్సంకోచము.

చ॥ నరునకుఁబూనిపల్కితివి * నంజవిమాలిన దొడ్డపల్కులే
నరగలిలేకబిట్టడరి * నప్పుడుసూడుమనన్ను నాతనిన్
దిరమయిబాహుశక్తియును * ధీరతయుస్వైరవుంజలంబు నె
వ్వరిదెసఁగాంచెదెక్కడుగ * వారి నుతింపుముమానుమంతకున్॥ భా॥

అరుగుదెంచుట=వచ్చుట । అరుదెంచుటయనియుఁగలదు.

గీ॥ అభవుఁడుమతోడ గూడిలి * లార్థమచటి
కరుగుదెంచి ప్రసన్నుఁడైవరమునొసఁగె॥ కా. ఖం ॥

అరిగి=పోయి.

క॥ నరనుతులయ్యెదిక్కుల । కరిగిమహీపతులచేత * నరిగొనిధనమున్
దెరలఁగదెచ్చినమార్గము । బరువడినెటిఁగింపుమాకుఁబరమమునీంద్రా॥ భా॥

అరిది=వింత, అశక్యమనియును . అరుదు=వింత.

క॥ అరిగరమునసేదార్చిన । నరిగరము నగేంద్రధీరుఁ * డైనంజెడఁడే
అరిదిరమైనన్నడుగుట । యరిదిరమైకాభిలాషు * లగు నృపతులకున్॥ సో. హ॥

చ॥ అరుదుగదివ్యరత్ననివ * హంబులఁజేసివెలుంగుచున్నమం
దరశిఖరంబు నెత్తుకొని * తద్దహనార్చు లడంగునట్లుగాఁ
దెరలఁగవైచినన్ దపన * తేజుఁడుబాండుసుతుండు దాని జ
ర్ఝరితముఁజేసివజ్రమయ * శాతశిలీముఖవారిధారలన్॥ భా॥

అరి=నార్, పన్ను.

క॥ అరియనివిప్రులచేతను । ధరణీశులురూకయును మొ * దలుగాఁగొనరె
వ్వరు నిప్పాపుఁడుమానిసి । యరిగొనియెడు భక్షణార్థి * యైవిప్రులచేన్॥ భా॥

అరికట్టుట=నిరోధించుట.

సీసపాదము ॥ తెరువులునరుగంగ * నరికట్టిచంపెనాబాలవృద్ధముగను * బహు
జనముల ॥ తి। ఉ। రా॥

ఇరుగు=ప్రాంతము.

చ॥ తిరుగుచుఁబుట్టలంబొదలఁ*ద్రిమ్మరుపాములనెల్లరోసి ని
ష్ఠురభుజదీర్ఘదండమున * డొల్లఁగ నేయుచువచ్చివచ్చి య
య్యిరుగునదుండుభంబనున * హింగనివ్రేయఁగఁదండమెత్తుడున్
హరిహరియంచు డుండుభము * హాహిభయంపడిపల్కు భార్గవున్॥ భా॥

ఇరవు=నివాసము.

క॥ ధరియించినమొదలొకవ । త్సరమాత్రముతావకీన*ధమ్మిల్లములో
నిరవుకొనిమగుడనవ్విరి । తరుణీ యలపారిజాత * తరువునకేగున్॥ పా॥

ఇరు=రెండు.

సీ॥ పా॥ ఉరుచిత్రకాగ్నిశి * ఖోన్మేష మిరువంక నిరువంకఁ గుండలి * స్ఫురిత
కర్ణ॥ వసు॥

ఇరవొందుట=చక్కనగుట, అమరుట.

క॥ తురగంబులపై నాశ్వికు । లరదంబులమీఁద రథికు * లప్పుడునిద్రన్
బొరసిరికొందఱుభూస్థలి । నిరవుగసుఖనిద్రసేసి * రిట్లున్నంతన్॥ భా॥

ఇరులు=చీఁకటి.

సీ॥ పా॥ కన్నులపండువు* గ్రహసార్వభౌముండు సురలయాఁకటిపంట * యి
రులడాయ ॥ నై.

ఉరియాడుట=డోలాయమానమగుట.

గీ॥ అనుచుసంచరించు నడియాస్రగమ్మర । బాసదలఁచి ధృతికిఁ బట్టువెట్టు
మరునికోహటించియురియాడుఁదుదిమట్టు । గాన నిశ్చయించుసలగుదేలు॥ భా॥

ఉరువడి=అతిశీఘ్రము.

సీ॥ పా॥ ఉరువడి నరిగి య * ద్ధరణీశు నన్నిఁదెగఁ జూచిరా హైహయ * సుత
లుగడిమి ॥ భా॥

ఉరళించె=ప్రకాశించె, విజృంభించె.

ఉరళించుటురులుదోఁయు ॥ అప్ప॥

ఉరియుట=భయాదులవలనంజిత్తముబిగితప్పుట.

క॥ అరదమునసరిగెసముచిత । పరివారముతోడఁజెఱల*పడఁతులదెంచం
బురియఁగఁబుష్పకమున ని । ర్భరవేదననుండనసుర*పతినిష్ఠురుఁడై॥ తి। ఉ। రా॥

ఉరువుట=పరిత్యజించుట.

చ॥ హరినఖిలేశ్వరేశ్వరుఁద * యానిధి నాశ్రితరక్షుఁడై కత
త్వరుఁదగవొప్పఁగన్నఁదను * దాహముగ్రక్కునవాయఁగందుఁడు

ష్పురుషులఁ జేరుమంచు మదిఁ*జూచెదరేని లతాంగులార యే
నురువుదు నీక్షణంబ యను*నోర్వఁజూడఁడీ యనునింతిబోటులన్॥ ఎ।హ॥

ఉరులుట=వెలువడుట, విడిపోవుట.

క॥ నరనాథసమర్పితమగు । విరవాదుల దండయొప్పె * వెన్నునిపాదాం
బురుహంబు నంగుటంబున । నురిలిన యాకాశ గంగ*కుపమానంబై॥ నై॥

మ॥ ధరణీచక్రము గ్రక్కునం గదల ది* గ్దంతావళశ్రేణికం
ధరముల్ స్రగ్గబడన్ దిశావలయము * తత్కంపంబుగానీబలం
బురులంబారఁగభీష్ముపైఁగవియ రా*ద్రోద్రేకముంజూచి ఖే
చరలోకంబునుసంచలింపహరిచం*చద్బాహుఘోరాకృతిన్॥ భా॥

ఉరువడించుట=పిఁగనొత్తుట, శీఘ్రముగఁ బైఁబడుట.

సీ॥ పా॥ పరవీరమర్మముల్ * బాయక లక్షించి పొరిఁబ్రయోగించుచు* నురువ
డించి ॥ రా । క । రా॥

ఉరి=మరణసాధనరజ్జువు, వాగుర.

క॥ ఉరిద్రెవ్వఁగోటికియిప్పుడ । వెరవారఁగ నీకు నేను * విరుగడ సేయం
దొరకొనుటసీదుభాగ్యం । బరిత్వముదొలంగిమైత్రి * యలవరపుమదిన్॥ భా॥

ఎర=ఆమిషము.

ఆమిషంత్వస్త్రియాంమాంసేతథాస్యాద్భోగ్యవస్తునీతి కోశః॥

క॥ నరపశులనెల్లభీష్ముని । కెరఁగానొప్పింపఁజాల * నేనడవులకు
న్మరలఁగఁబోయెదనచటనె । తిరిగెదఁగూరాకుఁగోసి*తినియెదననఘా॥ భా॥

ఎరగలి, ఎరవలి=దవాగ్ని.

క॥ ఎరగలియెండినయడవుల । దరికొనుచందమునమిగులదర్పము మెఱయన్
హరిసేనగణఁగిదైత్యుల।బొరిగొనఁగాఁజొచ్చెముష్టి భూరుహ హతులన్॥ రా॥

ఎరువు, ఎరివి=మేషకరీషము.

మ॥ గురుగుంజెంచలితుమ్మిలేఁతగిరిసా*కుందంత్రిణీపల్లవో
త్కరముంగూడఁబోరంటి నూనియలతోఁ*గట్టావికుట్టాకిగో
గిరముల్మెక్కితమింగొమల్ పొలముబోఁ * గ్రొవ్వుల్ మెయిన్వాఁక మేఁ
కెరువుంగుంపటివంచమెక్కరిప్రభు * త్త్వైకాప్తిరెడ్లజడిన్॥ ఆ॥ మా॥

ఎరవు=అన్యద్రవ్యము, భిన్నరీతి, అనఁగాఁగల్పికోలుతనము లేకుండుట.

క॥ ఇమ్మునరేశ్వరమాతుర । గమ్ములనీకార్యమయ్యెఁ*గాదే కడులో
భిమ్మునవాండులసొమ్ముల । రమ్మన్ననువచ్చునే యెరవుసతమగునే॥

క॥ హరిపలికిన తెఱఁగంతయు । నెరవైయున్నయదికంటె*యీమాట తెఱం
గరయుదమూతొలుత నీపెను । పరిచందంబెల్ల నెఱుక*పడియెడుఁబిదపన్॥ భా॥

ఎరియుట=కాలుట, తపించుట.

క॥ శరవేదన సర్వాంగము । లెరియఁగ నాకిపుడు పెదవు※ లెండెడుఁదృష్ణా
భర ముడుగఁజగిన నీళ్లులు । వెరవున దేనే ర్తుపీవు※పేతెమ్మనఘా॥ భా॥

ఒరిచన్ను=ఒకచన్ను.

క॥ కరుణయుఁగోపముఁగనుఁగవ। నారిచంటం బాలుగురియ ※ నారిచంటనునె
త్తురుగురియుగతి జనార్దను। ధరణిపతనయద్వయంబు※తప్పకచూచెన్॥ సో॥ హ॥

దీనివలననారిగాలు మొదలైనవియు రేఫములేయనియెఱుంగవలయు.

ఒరిమ=అనుకూల్యము, మైత్రి.

గీ॥ రాజుదొడిగిన దివ్యాభ※రణచయంబు । నెల్లవారలురతిఁజూచు※టేమి సెప్ప
నారిమనొండొంటిఁజూచునా※భరణములను।విమలహారినీలమణిశిలా※వీక్షణముల॥ వై॥

ఒరుఁడు=అన్యుఁడు, అన్యోన్యము. ఒండొరులు.

క॥ ఒరులధనమునకు విద్యా । పరిణతికిందేజమునకు※బలమునకు మనం
బెరియఁగనసహ్యపడున । న్నరుఁడుదెవ్వులు లేని వేద※నంబడునధిపా॥ భా॥

క॥ మురహరబలహరులిట్లొం । డొరుతూపులఁగప్పఁబడుట※నాదవించిరిత
మ్మొరుపురఁగనుఁగొనఁదివిరెడు।గరుడోరగముఖులకోరి※కకువిఘ్నముగన్॥ పా॥ హ॥

ఒరముట=పొందుట, కలియుట.

క॥ శరధిన్మనుగ్రోలినని । ర్భరజలములఁగురిసిమేఘ※భావంబఱియ
క్కరములుకరము లెకాజిగి।నారమెనన న్రివియు మెఱసె※నుడిగెన్మోయిలులన్॥ ఆ॥ మా॥

కరవాడి=అతిశితము.

క॥ కరవాడిసూదితుద మొన । సరదరువంబడినము త్తి※యంబును బోలెన్
గరమొప్పెరజనికరిణీ । కరవమథువుహిమగుసితశి※ఖాశిఖరమునన్॥ వై॥

కరము=భృశార్థము, అత్యంతము.

క॥ జరయనురాక్షసినీకుం । గరముపకారంబుసేసె ※ ఘనముగదానిం
ధరణీశయే సైఱంగితి । నిరుపమనిరతిశయమోగ※నిశ్చితబుద్ధిన్॥ భా॥

కరువు=గర్భస్థితపిండము. మూస.

క॥ చరువులునమ్మనిచెప్పిన । తరువులుపీడ్వడియోసుతకుఁ※దల్లికినగ్లై
యిరువురునుపయోగింపఁగఁ।గరువులుద త్త్రప్రకార※కలితములయ్యెన్॥ భా॥

క॥ కరువునఁదరువునశిలఁజి । త్తరువున నినచంద్రరుచులఁ※దారకరుచులన్
హరిహరధాత్రాదులకీ । హరిణము సరిరూపువడయ※నలవియెయింకన్॥ రా॥

కరణి=వలె, ఉపమావాచకము, సామ్యము.

గీ॥ అరణినగ్నిపొడమ※కరణిదేవకియందు । విప్రయజ్ఞకర్మ※ వేదగుప్తి
కైజనించెనెవ్వఁ※డవ్వసుదేవనం । దనుభజింతునేక ※ తానిరూఢి॥ భా॥

కరువలి = వాయువు.

క॥ ధరణీనాయకులుండఁగ । హరిపతిసుగ్రీవుఁడుండ * నంగదముఖ్యుల్
తరుచరు లనేకులుండఁగఁ । గరువలిసుతు నడుగ నేమి*కారణమయ్యా॥ రా॥

తొల్కరి = వర్షర్తువు.

చ॥ తరుణులుచంచలాతలు * తతక్కరభాండ నికాయమంబుదో
త్కరములుపాలుఁ దేనెలుఘృ * తంబులు వానలఖండఖండశ
ర్కరలునుద్రాక్షపండ్లువడ * గండ్లుగ శోభనభుక్తివేళఁదొ
ల్కరిసమయంబుపేరెలమిఁ * గైకొనకుండునె భోక్తృసస్యముల్ ॥ వై॥

కనికరము = దయ.

చ॥ ......మనోజబా । రికిన్నర జేసిలోఁగనిక * రింపనివారివిగాక నేరముల్॥ వసు॥

కరకరి * ఆగ్రహము, అనగాఁజలము.కలఁత.

చ॥ కరకరిగూటకట్టియుఁడఁ * గామొఱవెట్టెడులీల బాలభా
స్కరకరకాండకండళవి * ఘట్టన...... మను॥

క॥ ఒరులుదలలెత్తిచూడఁగఁ। గరకరిమనలోనవలదు* గాన మదాజ్ఞన్
భరతుకడనుండినీతి । స్థిరమతిరాజ్యంబునీవ * చేయింపవనా॥ రా॥

మొదటిపద్యములోఁ గరకరియనఁగాఁ జలమనియు రెండవపద్యములోఁ గలఁతయనియు నర్థములు.

ఒక్కరుఁడు = ఒకఁడు.

గీ॥ తరుణియేపురకంబైనా* క్కరుఁడుభర్త । యగుటలగ్గుజూదంబునం* దాలినోటు
వడనివానిఁగాఁదగుభర్తఁ*బడయుమింక।ననుచురాఘేయుఁడుల్లస*మాడెనంత॥

జక్కర= నది.
కరుల్లు * తరంగములు.
కరువు = తొడ.
} వీనికి యతిప్రాసములఁ బ్రయోగములు గ్రంథములనగపడవు.

కురువేరు = పరిమళద్రవ్యవిశేషము.

సీ॥ కురువేరునిచివచ్చి* తిరదేముగుదయన్న నతివతెచ్చెదనని* యరిగెనాకతె॥ నల॥
సీ॥ కల్వతేకులమిద్దెఁ*గావించియాచుట్టుఁ గురువేరుదడిఁగట్టి*విరులతేనె॥యయాతి॥

కురియుట = వర్షించుట.

సురపతిసభలోనన్ * జూడనంగారవృష్టుల్
గురిసెఁగులిశధారల్ * కుంఠితంబాందెదిక్కుం
జరమదములకొంగెన్ * సర్వదిక్పాలకాంతః
కరణములుభయోద్వేభ* గంబునన్సంభ్రమించెన్॥ భా॥

కురులు * అలకలు-

చ॥ సురతసుఖంబులన్నిగులఁ * జొక్కుచునొక్కవిభుండు కాంతసీ
కురులకుఁగృష్ణవర్ణమునుఁ * గుంకుమగుబ్బలకచ్యుతత్వమున్
దొరకెననన్నిజేశుకర * తోయరుహంబుఁ దెమల్చినీకునీ
కరములుశంఖచక్రములు * గాఁబురుషోత్తముఁ జేసె నావుడున్॥ జై॥

కెరలె = కోపించె- ఉద్గమించె-

క॥ పరులయపరాధములకు । నెరలకతముఁ బాగడుచోటఁ * గీడాడెడుచోఁ
బరితోషమురోషము నెదఁ । జొరనీనితపస్విసుమ్ము * సుకృతిధరిత్రిన్॥ మను॥

చ॥ కెరలుస్రవంతిపైనిసుక * క్రిందగు వేళ నినుండు మేఘమున్
దెరవునఁ జల్లగాఁ బిరహ * దీప్తకరప్లుతమౌ సజీరకో
త్కరగుణమట్లపద్మినుల * గ్రమ్ముసకేసరమాధ్విబొల్చెఁ బై
గరమరుదారిఁ దేంట్లసెకఁ * గందినముత్తెపుసేసలో యనన్॥ ఆ॥ మా॥

పక్కెర = అశ్వకవచము-

సీ॥ అశ్వతనుత్రాణ * మలరు పక్కెర నాఁగ॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥
సీ॥ పన్నగారికి నెదు*ర్పడవేఁడిటెక్కులుధరియించెననఁగఁ బ*క్కెరలు వెలుఁగ॥ పారి॥

ముక్కెర = నత్తు= నాసాభూషణము-

సీ॥ కరవాలుముక్కెర * కరకరల్ కరకరి॥ ... ... అప్ప॥

మూలము-

క॥ గరుగులుబంగరుగరగలు । గరుపారుటయుంగరంబు*గరితగరుసు మొ
గ్గరముగరపచేల్గరువుతో । గరుగరగరికలు తమోవి*ఘటనప్రవణా॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు తెలుపఁబడు.

గరుగులు = వృక్షవిశేషములు-

మ॥ సురపొన్నల్ కలిగొట్లుచెండుగలుఖ * ర్జూరంబులుం బెందలున్
గురువెందల్పొగడల్మొగల్లువిరుగ * ల్గోరంటలున్సంపెగల్
గరుగుల్ చిన్నలుదాడినిమ్మలుమొద * ల్గామాత్రికులొక్కుమ్మడిన్
విరులన్ గన్నులపండువై దనరెడిన్ * వేంచేసిచూడందగున్॥ యయాతి॥

బంగరు = స్వర్ణము-

మ॥ చరమాశానికషోపలాంచముల * స్సంధ్యాప్రకాశోదయం
బొరగావించివిరించిచేకొనినసూ * ర్యుండన్సుదార్వన్నెబం
గరపుంబూఁదియకై వియద్విషణిపే * ర్కన్ గాలమన్పచ్చుసె
చ్చెరఁ జెల్లించినగవ్వచౌకమనమిం * చెద్దారకాచక్రముల్॥ నై॥

గరగలు = కలశములు-

గీ॥ గరగలొసఁగినరుండ్రుభూ * సురులొనర్చు। నాచమనముఖకర్మంబు * లందుపట్టు
ఫావఫలమొందు నెగడికి* జాచనమున। కింధనములిచ్చిధనముల* నొసఁగ మెసఁగు॥
గరుపారుట = పులకించుట.

క॥ నరపతియానందాశ్రులు। కరసరసీజములనొత్తి *కనుదనియఁగ న
య్యిరువురఁ జూచుచు మేనులు । గరుపారఁగఁ గ్రుచ్చియొక్కకొఁగిటఁ జేర్చెన్ ॥

తోటక॥ గరుపారఁగ మేను ప్రకంపమునన్। బొరిఁదొట్రువడన్ బడ*ముల్ దొలఁగన్
జొరనెచ్చొటు లేమిన*సువ్వయభీ। భరమొందినఁ జే*ర్పడు*భావముతోన్ ॥ భా॥
ఉంగరము= అంగుళీయకము.

చ॥ గరుడకిరీటిజాతులఁ బ్ర* కాశమునొందిన మేలిపచ్చతా
లురవుగఁ గూర్చితీర్చినస * ముజ్జ్వలకంకణముల్మహీసుతా
కరములనల్లనల్లనాడి * కంబగునంగుళులన్వెలింగె నుం
గరములు మేలితీఁగియలఁ * గన్పడుపుష్పఫలంబులోయనన్ ॥ భాస్క॥
గరిత = స్త్రీ= పతివ్రత.

గీ॥ గరితరతనంబ నాయంబ * గురు నిబంత॥ ఆహ్లాబలపండితీయము॥
గరుసు = మరియాద = కట్టడి.

క॥ గురునకు నాకున్ బాండవు । లరయఁగఁ గూరిమికిఁ బాత్రమగుమర్యాదైనన్
దురమునఁ జుట్టరికంబును । గరుసునకొను లేలఁగల్గుఁ *గౌరవనాథా॥ భా॥
ఈపద్యంబునందుఁగల గరుసుశబ్దమునకు బాంధవమునుఁగట్టడియనియర్థము.

చ॥ పరిభవచింతచిత్తమునఁ * బట్టుకొనన్దఁ పోతలున్ వగల్
గరుసునఁ దాఁటనించుకయుఁ * గంటికిఁ గూరుకు రాక॥ రామా॥
ఈపద్యమందు గరుసునదాఁటననుచోట మేరమీఱఁగాననియర్థము.
మొగ్గరము = వ్యూహము.

గీ॥ మెఱుఁగుమెఱసినట్లు * మెఱయఁగనరదంబు । కర్ణికారకేతు * కాంతివెలుఁగ
నంపగములగురునినలయించికడచియిం । ద్రజునికొడుకుమొగ్గ*రంబుసొచ్చె॥ భా॥
గరపచేల్= మొఱపనేలయందలి చేలు.
గరువు = ఒకచెంపకునారుగుట.

చ॥ గరువునఁ గ్రొత్తచెంగలువ * కచ్చుఘటించినమౌళిఁ జుట్టిచెం
దిరికతెఱంగునంబసిఁడి* తీఁగలనింపినజిల్గుపాఁగబం
భరనిభవాసనాపవన * పారణదేలనలందికస్తురిన్
మరకతమౌక్తికాదిమణి * మండనమండితుఁడయ్యెనయ్యెడన్ ॥ మను॥
తొగరు = ఎఱుపు.

గరగరిక = శృంగారము = నేర్పు = తెలివి-

క॥ గరగరిగనుండి రెండవ । మరునింబలేవచ్చుతేని ✻ మైబొల్పుమదిఁ
బారిపారఁగలపఁగఁగూరిమి। కరమెలమిఁ మొలకలెత్తఁ ✻ గనుఁగొనితనలోఁ॥ య॥

మూలము-

గీ॥ గురుజుగురుపోఁతుగురువెంద ✻ గురుగుగురిగి। గురుసుగురువులుజేగురు ✻ గురువుగొరక
గొరిజగొరవంకచరచుట ✻ చిరిగెచెరిగె। చెరివెచెచ్చెరచొరుటయు ✻ చొరవశౌరి॥ ౫

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణము తెలుపఁబడు-

గురుజు = శిఖరము-

చ॥ అరుదగుచూడఁగా నవురె ✻ నఁదులఁగ్రందుగఁగుందనంపుఁబె
న్గురుజులయందుదాకొ్కని ✻ గ్రొత్తగుపుత్తడిబొమ్మ లెల్లెడన్
సొరిదినితేనెసోఁబవపు ✻ సొంపుఁగనుంగొనవచ్చునట్టి య
చ్చరపువుబొఁడ్లచందమునఁ ✻ జక్కదనంబుననొప్పుఁ బెంపుగన్ ॥ యయాతి॥

గురుపోఁతు = సవయము-

గురుపోఁతుగురుసువట్టి॥ అప్ప॥

గురువెంద = వృక్షవిశేషము-

క॥ గురువెందఁజైత్రుఁడొందినఁ। గరమలుకన్యాలియపుడు ✻ కఱచిన సునువా
తెరమీఁదఁగాననగుపలు। వరుసయనన్ ననలుపల్లవముపైఁదోఁచెన్॥ పారి॥

గురుగు = శాకవిశేషము-

"ఎరవు" అనుపదమునకువ్రాసినయామ క్తమాల్యదలోని "గురుగుంజెంచలి" అను పద్యమును ౧౧ వ పుటయందుఁ జూచుకొనునది-

గురిగి = స్వల్పమృత్పాత్ర-

గురుగురులుబెట్టుము ✻ గ్గురునువండి॥ ॥అప్ప॥

గురుసు = దంతాదులమూలము-

చ॥ వరుసఁదలప్రహారముల ✻ వాజులనొంచుచుఁబడ్డవత్కశే
బరములనుగ్గుగాఁగరథ ✻ పజ్క్తులవ్రేయుచుఁగొండలెత్తిస
త్వరగతిఁగుంభముల్వగుల ✻ వైచుచుదంతులదంతకాండముల్
గురుసులఁగూడిరాఁదిగిచి ✻ ఘోరనిశాచరకోటిమోఁదుచున్॥ భాస్క॥

గురువులు = పరుగులు-

క॥ నరుఁడునురాధేయుఁడునొం। డొరువులతోఁబెనఁగువేడ్క ✻ లుల్లంబులలో
గురువులుహారఁగఁబొలిచిరి। యిరుదెఱఁగులసైన్యమునకు ✻ నేడ్తెఱమిగులన్॥ భా॥

జేగురు = ఎఱుపు-

సీ॥ గిరగిరవ్రాసివే ✻ గిరపడిజేగురుకొండలై॥ అప్ప॥

గురువు = గొప్ప- దొడ్డు.

క॥ గురు నుపదేశమునడుపుఁ । బురహరవిజ్ఞాత్రవేగ ✻ మునవాకవితోఁ
బొరయండభ్యాసనమునను । గురువుగనాహారమెప్పుడుఁ✻గొనఁడేచవులన్॥ భా॥

గొరక = చిన్నయీఁటె - బాణము.

గీ॥ కొల్పినడగొండకైవడి✻గునుకునాక్క। యొంటిగానిమహీనాథుఁ✻డొదిగ్రేయ
గొరకమేనుచ్చిధరగాఁడి✻శిరసువిసరె । లేదసృక్సారమనుచుఁదె✻ల్పెడునసంగ॥

గొరిజ = డెక్క. ఇదిఖురశబ్దభవమనికొందఱందురు.

మ॥ హరిణంబొక్కటికుక్కతండముఁబుళిం✻దానికముఁదోఁచియు
ర్వరఁగాలూఁదకదాఁటునేటులవికిన్ ✻ వాహంబు నడ్డంబునూ
కిరసావల్లభుఁడేసెభల్లమునసిం✻గింగాళ్లజోడింపుచో
గొరిజల్ నాలుగు ద్రెవ్వసేనబొగడన్ ✻ గోదండపాండిత్యమున్॥ మను॥

గొరవంక = శారిక.

శ్లో॥ గోరంకుః పక్షిజాతౌతు భవేన్నగ్నకవందనోః॥ అనువిశ్వప్రకాశికనిఘం
టువువలన నీశబ్దము గోరువంకుశబ్దమనితోఁచినది.

మ॥ శరసంధానముతోనెగొన్నియడుగుల్ ✻ జౌజౌవ్వనన్ దాఁటియ
ద్ధరణింగాల్గొనిదోఁణముఁ దివియుదో ✻ ర్దండంబులంజేఁది యే
సిరిబోయల్ దినుమంచునార్చిపరఁగన్ ✻ జిట్టాసలందొయుచున్
గొరవంకల్ మొఱవెట్టినట్లు గుణముల్ ✻ ఘోషింప రోషింపుచున్॥ మను॥

చరచుట = వ్యాపించుట.

గీ॥ గట్టినయసునశీతాంశు ✻ దొట్టిగిల్లి । తరళచంద్రాతపముసేలఁ ✻ జరచికాయ
వంతదురటిల్లివెన్నెల✻వగచివగచి।గంధవతిపట్టియొకభంగిఁ✻గన్నుమోడ్చె॥ భీ॥

చిరుగుట = శిథిలమగుట- బ్రద్దలగుట.

చ॥ చొరనిబిలంబులన్ వెడలఁ ✻ జూడనిక్రంతలుగాలురాపడన్
దిరుగని తోవలున్ విడియఁ ✻ దీర్పనిగొందులు నాలుబడ్డలే
కరయనిరేలు చీమచిటు ✻ కన్నువిప్పనిమూఁకలుంబయిం
జిరుగని కోకలుంగలవె ✻ చేరినయీసునకోటి కచ్యుతా॥ సొ. హరి॥

చెరుగుట.

చేటను జెరుగుట చెరువులోఁ జొరఁగఁజేసె॥ అప్ప॥

చెరువుట= గ్రుచ్చుట, అలంకరించుట.

చ॥ కరముననున్నశూలమునఁ ✻ గ్రమ్మమెఱుంగులుశత్రుసైన్యభీ
కరములుగా గజాశ్వభట ✻ కాయములన్ గుదిగ్రుచ్చినట్లుగాఁ

జెఱువుచువచ్చువానిఁగురు * సింహుఁడుజూచిమదాంధసింధురో
త్కరశరభాతిభీషణముగాఁ * గళసెన్నటువిక్రమోద్ధతిన్॥ భార॥
సీ॥ పసిఁడికెంజాయలింపె*సలారజడముడిఁజెరివినమందారసురభికుసుమ॥ ఎ. హరి॥

చెచ్చెర = శీఘ్రము.

చ॥ కురుపతికిన్ యుధిష్ఠిరున* కున్ సకలక్షితిపాలసేవ్యసు
స్థిరవిభవాభిరామునకు * ధీరునకున్ దగసర్వలోకసుం
దరమగుదానినాకృపసభ * ధాత్రికపూర్వముగానొనర్చిచె
చ్చెరఁగొనిరమ్ము నీదయిన * శిల్పకళాకుశలత్వమేర్పడన్॥ భా॥

చొరుట= ప్రవేశించుట.

క॥ నరుఁడును సాత్యకియు వృకో । దరుఁడును మనసేనఁగలఁచె * దరుసైంధవుఁజే
రిరినీకుఁదగునె నరునిన్ । జొరనిచ్చినయేనివారిఁ *జొరనీననఘా॥ భా॥

చొరవ = ప్రవేశము.

గీ॥ అలవరించిమున్న * యధ్యయనంబునఁ । జొరవగలిగిధర్మ * చరణవేది
యైప్రజాభిరక్ష * యధ్వరకరణంబు । వలను మెఱసినడప * వలయునధిప॥ భా॥

మూలము.

గీ॥ తరము తరవాయి పాతర * తరచెవిత్తి । రి తరిగొండయు తిరుగ తి*రిగెతిరుగుడు
తిరిసెనెత్తురుకూఁతురు* తెరవుతెరలె । తెరలతెరతెరువాటుపు * ష్కరదళాక్షి॥
ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు తెలుపఁబడు.

తరము = పురుషాంతరము- శక్యము - క్రమము.

క॥ నిరతంబుబ్రహ్మ మొదలుగ । వరుసనయెడతెగకయిట్లు * వచ్చినవంశం
బురుభుజనీవుండఁగనీ । తరమునవిచ్ఛిన్నమగుట * ధర్మువెయనినన్॥ భా॥
క॥ తరతరమప్రజలఁజునిమెడు । నరునప్పటియెత్తికోలు * నకునరవిద్యా
ధరఖేచరులతిభీతిన్ । బొరసిరితమచెసకునేమి * పుట్టునొయనుచున్॥ భా॥
చ॥ అరదముపై నుదగ్రుఁడగు * సంగిరునిన్ గనిసెమ్మెగఁబునన్
దరహసితంబుజెన్నొసఁగ * దానవసూదనుఁడల్లనిట్లనున్
మరలు మునీంద్ర నీకువస *మూ యసమాయుధకేళి కేళికిన్
దరమెమదీయసాయకవి * తానములిప్పుడగోలుపుచ్చవే॥ సౌ. హరి॥

తరవాయి= అనంతరము.

సీ॥ పురుషుఁడింమలనాకృపాలఁతిరమింపుచుఁదరువాయిజవరాలిమరునియింటి॥ కొక్కో॥

పాతర = ధాన్యాదిగర్తము.

శ్లో॥ 'ధాన్యాదిగర్తికాపీనంపాతారంపాటికఁతథే' తిపర్యాయపదమంజర్యాం.

ఇంపువలననీశబ్దము పాఠాంతరశబ్దభవమని తోఁచుచున్నది. (వునను దాహరింపఁబడినె
సీ॥ పెరిగినసూతిపా * తరబారియల. ఆముక్త. పెరుగుటయీాకవిమతమునరేఫమేకా
తరచుట= మథించుట.

క॥ వెరగొప్పఁగ వేనజనే । శ్వరుదక్షిణకరతలంబు * ఘంరంభముతోఁ
దరువంగ నరణిమథన । స్ఫురణుండగుజాతవేదు * పోలికయమరన్॥ ఎ. హరి॥
బిత్తరి = విలాసిని.

సీ॥ సురపొన్నఁజేరిబి * త్తరికేరినవ్వన నెమరునవ్వినరీతి * నాదవెఫరులు. కాక- మ॥
తరిగొండ = మందరపర్వతము.

క॥ సిరిమీఱనరాజులచే । వరిమానిసితపముపూని * వచ్చినసెకకన్
దొరవేలుపలుకనిలుకడ । తరిగొఁడ యమీనుఖాన తలఁపులనెలవా॥ య.యా॥
తిరుగ = రెండవసారి. (డమెడుఁ

గీ॥ అనఘుమణికంధరుండట్లు * తనదుతపము । విఘ్నమొనరించుకొనుటకు * వెతబా
దిరుగఁదప మొనరింపఁగ * దొరకొనిరొనా। యిపుడురంభతోనున్నాఁడో యెఱుఁ
తిరుగుట=సంచరించుట-భ్రమించుట-మరలుట. (గవలయు॥ కళా॥

ఈశబ్దమునకుఁ దిమ్మకవి రూపద్వయముఁ గనంబఱచినాఁడు. అందులకు వ్రా సియున్న యుదాహరణములు మూఁటిలో శ్రీపర్వరామాభ్యుదయములకుఁ బాఠాంతరములు గానఁబడుచున్నవి. ఎట్లనిన:— తే- గీ॥ ఉడుకుగన్నీరువడయంగ * నొ అలుచునువి । చేష్టయైయూరకుండుచు * జెలులతోడఁ। దిరిగిపొగలుచువేనలి * విరియమనల । యవలఁదిరుగుచునున్నదియక్కటకట॥ క॥ "తిఱిగినకపులంగనుఁగొని" అనుచోట "విఱిగినకపులంగనుఁగొని" యని పాఠాంతరము. భాగవతమునందు,

మ॥ ఉఱుకుంగుంభయుగంబుపై హారిక్రియన్ * హుమ్మంచుపాదంబులం । దిఱుగుం గంఠమువెన్నుఁదన్ను * నెగయున్హైలాగతిన్॥ ఈపద్యమునకుఁ దిమ్మకవివ్రాసిన పాఠమే గానవచ్చుచున్నది గాని, భాగవతము నప్పకవ్యాదు లుదాహరింపకుండుట చేతను, బహుప్రయోగములకిది ప్రతిఘటించుటయే కాక, దీనిననుసరించు ప్రయోగములు గానరాకుండుటచేత నీరూపాంతరమంగీకరించుట ప్రామాణిక సమ్మతము గాదు గావుననిది లఘురేఫమేయని యెఱుంగవలయును. ఎరచూడవలయు.

చ॥ అరదమునెక్కి కేతనపటాం * చలచంచలమైనతాల్మితోఁ
దురగజవంబుమున్నడువఁ * ద్రోచికడంగెడిచిత్తవృత్తితోఁ
దిరిగెడుబఁడికండ్లపగిదిన్ * భ్రమియించు మనంబుతోడ నా
హరిసనుదెంచిసత్యసము * దంచితకాంచనసౌధవీథికిన్॥

క॥ తిరిగినపందలనేటికిఁ । బుకికొలుపఁగనున్నవారు * పోదురుగాకీ

కురుపతిజయంబుగొని యి । ద్ధరయేలంజూడ నేర్చె * దనెవినునన్నున్॥ భా॥

తిరుగుడు = సంభ్రమము.

క॥ ద్విరదములారిగెడివియాసె । త్తురగ్రక్కుచుఁదూలెడివిక * దుప్రశైకలయం
దిరుగుడుబడునవిభువిఁబడి । పొరలెలిడివియునయ్యెఁబవన * పుత్త్రమానుమునన్॥

తిరియుట = బిచ్చమెత్తుట.

చ॥ దరమునఁదెంపుఁజేవయును * దుర్దమలీలవెలుంగుచుండను
స్థిరతశమంతపంచకవి * శిష్టతలంబునఁబోరిసద్గతిం
బొరసెడునీకునైవగపు * బుట్టుమబంధులురాజుదేవులుం
దిరియుచురింకవారికగు * దీనతకోర్వకయుమ్మలించెదన్॥ భా॥

నెత్తురు = రక్తము.

తిరుగుడను పదములోఁ జూడవలయు.

కూఁతురు = పుత్త్రిక.

క॥ ధరఁగొండొకకాలమునకు । -సిరిదళుక్కొత్తంగనింద్ర * సేనయనఁగఁగూఁ
తురుపుట్టెనారుబొలిచిరి । శరనిధికడచంద్రపద్మ * సద్మలపోల్కిన్॥ నల॥

తెరవు = మార్గము.

సీ॥ కామములమరల్ప * గానోపుధీరుండువిరజస్కుఁడైముక్తి * తెరవుఁగాంచు॥ భా॥

తెరలుట = విచ్చుట.

క॥ తెరలినబలములఁగనియు । ద్ధురవృత్తిఁబ్రహస్తుఁడతని * తోఁదలపడియెన్
గరిఁగేసరిహరిణముఁబులి । నురగముగరుడుఁడలపడ్డ * యొప్పమరంగన్॥ తి॥ఉ॥రా॥

తెరలఁగ = లెస్సఁగా.

క॥ నరపతులయ్యెదికొర్కల । కరిగిమహీపతులచేత * నరిఁగొనిధనమున్
దెరలఁగఁదెచ్చినమార్గముఁ । బరువడిశెలిఁగింపుమాకుఁ * పరమమునీంద్రా॥ భా॥

తెర = తరంగము.

సీ॥ తెరలెత్తిసప్తసా * గరములువారలంగ వరుణదేవుఁడుగొండ్లి * పరిభవించె॥

తెరువాటు = మార్గచౌర్యము. (సో॥ హరి॥

సీ॥ భోజనార్థులఁదుష్టి * బొందించునతఁడును దెరువాటువలనఁద * స్కరులచేత॥ భార॥

మూలము.

క॥ దరికొనుటపరియుపందిరి । దురటిల్లుటదురము కుమురు * దురదురదొరకెన్
దొరదొరయుటదొరకొనుటయుఁ । గరుణావనరాశిహృతస * కలపలలాశీ॥

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములఁదెలుపఁబడు.

దరికొనుట = అగ్నియంటుకొనికాలుట.

దరికొనుట = అగ్నియంటుకొనికాలుట.

క॥ దరికొనిదహనుండెగసెను । వరుసను సహదేవుసకల ✻ వాహినిమాద్య
త్కరులపయిఁదురగములపయి। వరరథములపైఁ బదాతి✻వర్గములపయిన్॥ భా.

దరి= ప్రాంతము - తీరము.

క॥ కురునృపతిను సంసారము । దరిఁద్రొక్కినవారమింకఁ ✻ దలఁకుదుమేసం
గరమునకు నేమునీకై । పొరలితిమెల్లైన నవున ✻ పోయెదమనుచున్॥ భా.

క॥ సిరిగుబ్బచన్నుఁగొండల । దరులంగటి మొగులపగిదిఁ ✻ దవిలితిరుగు న
మ్మరుతంద్రి మనుపు నసముల । నెరయునమీన్‍ఖాన సింగి ✻ జీసుల్తానా॥ య.

పంచచామరము॥ దరింగరంబునిల్చిపొల్చి ✻ దాఁటి నీటిలోఁబారిం
బారిన్మునింగి తేలి తేలి ✻ పొల్తుకల్దలిగ్గుర
చ్చరల్మలంగ లంచమిచ్చు ✻ సంభ్రమందుఁబుట్టుచున్
ధరీల్న లేచునట్టిజాడఁ ✻ దోఁపఁజూపరెన్నఁగన్॥ య.

చ॥ కరిపతి నీరుఁద్రొఁగుటకుఁ ✻ గాఁజనుదెంచిన కూర్మరాజుసం
గరమొనరించుచుండి తమ ✻ కంబున నీళులుబాసి పీఁకమై
దరి నడరంగఁ బట్టునది ✻ తత్సమయంబున రెంటి గూడను
న్వారవునసూఁదిచిత్తమున ✻ వేగిరపాటును లేక చంపుమీ॥ భా.

పందిరి= ఛాయమానము.

సీ। శైత్యపాండిమలుతు✻పారాంతమునఁజేరెనిరులుక్రొంద్రాక్షపం✻దిరులవిరుల॥ ఆము.

దురటిల్లుట= దుఃఖించుట.

క॥ ధరణీరాజ్యమునాకును । నరవరసౌఖ్యంబునేయు ✻ నా? నీవిమైత్ర
దురటిల్లదుష్కరంబగు। నరణ్యవాసమునకేగు ✻ నట్టిదయైనన్॥ భా॥

దురము= యుద్ధము.

క॥ నరనాథయింకభీష్మని । దురమునకుం దేనుమేను ✻ దోర్బల విభవో
ద్ధురతంబాండుకుమారో । త్కరముండ త్సేనలను మ ✻ దంబణఁగింతున్॥ భా॥

కుదురు= ఆధారము.

క॥ కరి తురగ రథసమితిపాం । పిరివోయెడునాదులక్ష్మి ✻ పెంపునకెల్లన్
సరసిరుహనయన నీవ కు । దురుగానానరించెదఁగు ✻ తూహలమెసఁగన్॥ భా.

చ॥ సరస రసాయనంబులును ✻ జక్కనిచక్కెరకమ్మతేనియల్
పరిపరి రీతులన్వలచు ✻ భక్ష్యఫలంబులు పానకంబులున్
దురదురఁగొంచునెచ్చెలుల ✻ తోఁజనుదేరఁగ నప్సరోజనో
త్తరతరళాక్షులేగిరిము ✻ దమ్మున దమ్మున శ్రీమదమ్మునన్॥ భా.

దొరకుట= లభించుట.

చ॥ పరహితశీల సత్యకుల * భావ దయా శమధర్మపుణ్య స
చ్చరితవివేకబుద్ధిభయ * సత్త్వగుణంబులు కాంతలున్న య
ప్పొరువునఁబోవుచర్మనయ * పుత్త్రకలందాకయింతసౌఖ్యముం
దొరకునె మోసపోయి కడు * దూషితచిత్తుఁడనైతి నక్కటా॥ రామా॥

దొర= ప్రభువు. సామ్యము.

క॥ కురుపాండవసైన్యంబుల। దొరలడియాలములమొప్పు * తో మెఱయుసము
ద్ధురవీరధ్వజములఁబోలి। చిరిశౌర్యస్ఫూర్తిమూర్తిఁ * జేకొన్నక్రియన్॥
చ॥ కురుకులజుండు పాండునకుఁ * గుంతికిఁబుత్త్రుఁడు రాజధర్మ బం
ధురచరితుండు నీ వతని * తోడరణంబొనరించెదేని వి
స్తరముగనీదు వంశమును * దల్లినిఁదండ్రినిఁ జెప్పచెప్పినన్
దొరయగునేని నీకెదిరి * దోర్బలశక్తినితండు సూపెడిన్॥ భా.

దొరయుట= సమానమగుట. చేరుట.

చ॥ సరియగునాకు దివ్యశర * జాలములందలపోసిచూడ న
న్నరుఁడు దృఢత్వలాఘవగు * ణంబులఁదక్కువ దూరపాత వి
స్ఫురణగరంబుఁబట్టుఁబడు * భూవరసౌష్ఠవరేఖనేమియుం
దొరయఁడుధైర్యశౌర్యపటు * దోర్విభవంబుల హీనుఁడెంతయున్॥ భా.
చ॥ మఱునకుఁజైత్రమంత్రి వన * మండల రాజ్యఫలైక కాంచనో
త్కరము కరంబొసంగుటయుఁ * దావులబచ్చులుసేరి తచ్ఛదా
వరణమువాయ విప్పిపరు * వంబున నెన్నికకెక్కఁజేయుచున్
దొరయఁగనీవుగంటె చెలి * ధూర్తవతంస మలీమసాళులన్॥ వసు.

దొరకొనుట= సంభవించుట- ఆరంభించుట.

క॥ శరనిధిఫేనంబుననా। హరివాందిజగద్విరోధి * యగువృత్రునిఁదాఁ
బరిమార్పనీకు విజయము। దొరకొనియెంగాక చీన * దోషముగలదే॥
క॥ గురుఁడైదుదివసములు ని। ర్భరసమరమొనర్చెనతనిఁ * బరిమార్పఁగ నా
వెరవునసర్జునుప్రాపున। దొరకొనియెహుతాగ్నిభవుఁడు * ద్రోణసుతుండున్॥ భా.

మూలము.

సీ॥ నరములు నరలును * నురుగులు నెరవును, నెరసుచప్పరముడె * ప్పరము పరగ
పరగించె పరిమార్చెఁ * బరిగొనెఁబరిపరి, పరుసుదాఁపరమును * బరిపరాకు
పరిఢవిల్లుటపరు * వంబు బొంపిరివోయెఁ. బిరిగొనెఁబురణించెఁ * బురుడుపురుగు
పురికొల్పెఁదుంపురుల్ * పురపుర పెరడుపె, నపెరిగె పెరుగుపా * రకలుపొరలె

పొరుగుపొరిఁబొరిపొరయుట * పొరపొరిగానె। బరడుబనిమేను బుఱుజులు * బరవసంబు
బరిబరాబరిబిరుసున * బ్బురముబుఱువ। బెరసెఁగొబ్బర ఛాయలు * పరమపురుష॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

నరములు= నాళశబ్దభవమని కొందఱందురు.

క॥ నరములుఁ బ్రేవులు నెమ్ములు। వెరవారఁగఁ ద్రుంచి త్రెంచి * విఱిచియుదగ్ర
స్ఫురణమున లోననుండిన। గరళము చంపమున నోర్వఁ * గా రాదన్నా॥ రామా.

నరలు= పలితకేశములు.

క॥ నరలుగలకామునైనం। దరుణులు రోయుదురు డాయ * ధనపతినైనం
బురుషుఁడు దుర్వారజరా। పరిభూతినశేష్టభోగ * బాహ్యుఁడు కాఁడే॥ భా.

నురుగు= ఫేనము.

చ॥ కరువునఁ బోసిరో, విధునిఁ * గాంతిసుధాబ్ధితరంగ దెచ్చి గం
డరువానరించిరో, సారుజ * టాస్థలి కెంపొదవైనయేటి పె
న్నురువునఁ జేసిరో యన మ * నోజ్ఞసితచ్ఛవి నుల్లసిల్లు సుం
దరతురగోత్తమంబు * దవుదవ్వులఁ గాంచిరి చారులోచనల్॥ భా.

నెరవు= శ్రేష్ఠము- ఉచితము.

చ॥ ధరణిపుఁడెందు నేఁడగడు * తాఁజననూరటు కొక్కనిందగుఁ
దారనానరించి సంపనరి * దుర్బలుచేఁజెడఁ డాతఁడర్థభూ
కరితురగర్ధి లేక కొఱ * గాఁడటు సేయ ద్విజాన్యుఁడల్కకా
నెరవున తండ్రుచున్నవలయు * నిందుగ దుర్గబలోర్వియాఁ దగుఁ॥ ఆము.

నెరుసు= తప్పు- లేశము.

సీ॥ ఆశార్థులము మాయ * హంక్రియాస్ఫురణకు, నెరుసుబట్టకుమయ్య * వరుణదేవ॥ నై.

చప్పరము= శాలావిశేషము.

చ॥ తెరయును మేలుకట్టుదగు * దీపములుం జెలువొందమేలుచ
ప్పరమునఁ జారుహృద్యమగు * పాన్పున నాదటనిద్రవోవు న
గ్గురువధకారిగాంచి మదిఁ * గ్రొత్తగఁ గ్రోధము సందడింప సు
స్థిరతఁ దలప్రహారమునఁ * దెల్పెఁ ద్రుణీకరణాభిరాముఁడై॥ భా॥

దెప్పరము= క్లేశ- ఆయాసము- కష్టము.

చ॥ పరమపతివ్రతంగడు త * పస్విని పాండవధర్మపత్ని ధ
ర్మరత నయోనిజం బ్రకృతి * మానవభామినిగాఁ దలంచి దె
ప్పరములు పల్కఁగాఁ దగునె * బాల్యము దక్కవు దుష్టవాసనం
బెరిగితి నీనిమిత్తమున * పెద్దగు దుఃఖితులైరి పాండవుల్॥ భా.

పరగించుట= ప్రయోగించుట.

క॥ శరములొకఁడొకఁడు పది పది। పరఁగించిన మూఁటమూఁట * పార్థుఁడు నొంచెన్॥

సీ॥ హరియనతని పైఁజెల్లుగ * నంపగములు। పరపి వైదర్భుఁడచ్యుతు * గరుడకేతు
నొక్కయమ్మున సారథి * నొకశరమునఁ। దాఁకనేసె రథ్యమ్ములఁ * దరలనేసె॥ వి-హ.

పరిమార్చుట= సంహరించుట.

(ఈశబ్దమునకు 22 వ పుటలో "దొరకొనుట" కుఁగా వ్రాసిన ప్రయోగ
గములఁజూడఁదగును.)

పరిపరివిధములు= అనేకరీతులు.

(ఈశబ్దమునకు 21వ పుటలో "పరమర" కుఁగా వ్రాసిన ప్రయోగములఁజూడం
దగును.)

పరుసు= సమయము- విధము.

చ॥ గిరికుహరస్థితంబులగు * కేసరులం జడిచేర్చు నప్పయో
ధరములగర్జలం బెగడి * దాఁగఁగనున్నవి యున్నచోన య
చ్చెరువునగుండియల్వగిలి * చేష్టితమేమియు లేక యుండెన
ప్పరుసున వాన తోన మృగ * పఙ్క్తులు మ్రగ్గుట చెప్పనేటికిన్॥ హరివంశ.

క॥ పరవసమెసఁగఁగ ద్రిగర్తే। శ్వరుఁడిట్లను చితమింక * జననాయకుఁడె
ప్పరుసున నానతి యిచ్చెను। దొరలేమని రట్లు సేయఁ * దుదిఁ గార్యమగున్॥ భా॥

దాపరము= గోపనము.

తే-గీ॥ రమణి నా పట్టునను దాప * రమ్ము గలదె॥ కళాపూర్ణోదయము.

పరాకు= స్మృతిలేకపోవుట.

ఉ॥ అవ్వలి దిక్కు మోము ద్రిప్పి * యంబుననొందులతోడ ముచ్చటల్
ద్రవ్వుచు నొక్క కోమలిప * రాకుననుండఁగ ధూర్తుఁ డొక్కరుం
డివ్వల వచ్చి పంచనమె * యిన్నను మించు మెఱుంగుటద్దము
న్నవ్వుచుఁ బట్టె దానిచర * ణంబులకున్న డుమైన మేదినిన్॥ నైషధము.

పరిఢవిల్లుట= ప్రకాశించుట.

సీ॥ ఒకచోట సాలభం * జికలీలు పన్నినన్, మురిపెంపు గొండ్లిని * బరిఢవించు॥

పరువము= పరిపాకము.

క॥ పరిమళము చెడదు వాడదు। పరువము దప్పదు పరాగ * పరిభరితంబై
నిరతము జగజేకమనో। హరమగు నీకు సుమరాజ * మంబుజవదనా॥ హరి॥

పొంపిరివోవుట= నిండుట.

(ఈశబ్దమునకు 21 వ పుటలోఁ "గుదురు" కుఁగా వ్రాసియున్న ప్ర
యోగములఁజూడఁదగును.)

పిరిగొనుట = పెనఁగొనుట.

తే. గీ॥ ఇవ్విధంబునఁబల్కిన * నింతిపలుకుఁ। గాన నేరక తనయప్ప * కడకు మగుడ
నరిగె నెవ్వగమనమునఁ బిరిగొనంగఁ। జిన్నఁబోయిన మోముతో నింహాబలుఁడు

పురణించుట = సామ్యమగుట.

మ॥ పరదివ్యాస్త్రవిదుండు బాహుఘనుఁ డ * శ్వత్థామ గాండీవితోఁ
బురణింపందగువాఁడు వీని కెనయీ * భూలోకసంచారులె
వ్వరు లేరీతఁడు బ్రాహ్మణుండనినభా * వంబూనఁగా నూర్వమిం
దరహూహింపఁగ లేమకా నిజము చం * దంబయ్యెడిం బోరులన్॥ ॥భా॥

పురుడు = జాతాశౌచము, సామ్యము.

క॥ ధరణిఁగడుఁబేదవారును। బురిటికి ఘృత తైలధాన్య * ములుముందఱఁజె
చ్చెరసంగ్రహింతురవి మన। కరుదుగ నతిదుర్లభంబు * లర్థము లేమిన్ ॥భా॥

క॥ పురుషోత్తముతోఁ జెప్పఁదు। పురుడితఁడననిట్లు పొల్లఁ * బోవు నెనీకున్
హరికివినుహస్తిమశకాం। తరమెన్నఁగ రజ్జులింకఁ * దక్కుముకుమతీ॥ ఎ-హరి॥

పురుగు = కీటకము.

సీ॥ పురు డీడు పురికొల్పు పురి తుట్టెపురుగులు॥ ॥అప్పకవీయము॥

పురికొల్పుట = ప్రేరేపించుట, ఉత్సాహముఁబుట్టించుట.

(ఈ శబ్దమునకు 19-వ పుటలోఁ "దిరుగుట" కుఁగా వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడఁదగును.)

తుంపురులు = శీకరములు.

సీ॥ కరువలి నైగయుతుఁ * పురులముమ్మరమొల్లఁ గ్రమ్మెడు పుష్పాళ్ళదుమ్ముగాఁగ॥య॥

పురపురఁబొక్కుట = మిక్కిలి దుఃఖపడుట.

క॥ నరుఁ డనునయించె వెస న। న్నరపతి నెత్తుచును దాను * నయమున వనటం
బురపురఁబొక్కుచుఁగురుభూ। వరయిద్దఱి తెఱఁగు రామ * వాక్రువ్వంగన్ ॥భా॥

పెరడు = దొడ్డి.

సీ॥ ......పెరుగుట నిక్కుట * పెరుగు పెరడు॥ ॥అప్పకవీయము॥

పెరయుఁగ = తేనెటీఁగ.

క॥ పెరయీఁగలగతిఁగవయుచుఁ। బోరిఁబోరిఁగణుదురుల పగిదిఁబొదువుచు నెఱకై
వెరవునఁగాఁకలుఁగ్రోఁతులుఁ। బరువడిఁజీఁకాకుపఱుచు భంగనఁచుచున్ ॥భా॥

ద్వి॥ గిరులెక్కి చరులందుఁ గ్రిక్కిఱియున్న। పెరలతేనియలాని పెల్లార్చికొనుచు॥ ౪౦॥

పెరుగుట = తెగుట.

చ॥ కరఁగినపూఁతచేఁగనక * కందుకకాంతి వెలుంగుచన్నులం
బెరిగినదొడ్డముత్తియపుఁ * బేరులువాయఁగ మన్మథాంకముల్
తరుణుల నంబికావిభుఁడు * దార్కొనుచోఁ గనుచోటుమాటుగాఁ
బరగలుసల్లు శీకర వి * తానము మానముఁ గావకుండునే॥ ॥సో-హ॥

పెరుగు = దధి.

క॥ తరువంబెట్టిన చట్టుల। పెరుగులు మును గిలకరించి * పేర్చిన వెన్నల్
గురువులెసఁగఁగ్రోలిపిదప। నరులం ద్రొక్కుచును బోవు నురుతరశక్తిన్ ॥ఎ-హ॥

పొరకలు = ఈనెలు.

సీ॥ ......పొరలుటచీఁపురులు * పొరకలుబరికట్టె॥ ॥అప్పకవీయము॥

పొరలుట = పరివర్తించుట, పొంగిపొరలుట.

(ఈశబ్దమునకు 21-వ పుటలో "దరికి" గావ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడందగును.) మఱియును

చ॥ తరుణులవీరమద్దియల * తాఁకునఁ జిందఱవందమైన క్రొ
న్నరువులలోన శైవలము * నూలుకొనంగ నితంబపఙ్క్తిపైఁ
బొరలుతరంగరాజి విరి * పువ్వుల వీడినకుంతలంబులన్
బరఁగఁబదంబులం దెరఁగి * పైఁబడ నేడ్చు విటాలి కైవడిన్॥ ॥సో-హ॥

సీ॥ కాఁగినయెసరుల * కరణిఁ బొరింబొరి శరధులు పొంగుచుఁ * బొరలఁబడియె॥ భా॥

పొరుగు = ప్రాంతము.

క॥ బిరుదులగు మగలు గలరని। తరమిడిచంపింపఁజూచె * దవు జనముల నీ
పొరువునఁ బోవెఱతుము మా। పురమును రాష్ట్రమును విడిచిపొమ్మటకైనన్ ॥భా॥

పొరిఁబొరి = మాటిమాటికి, (పొరియనియుం గలదు)

(ఈశబ్దమునకు 25-వ పుటలోఁ "బెరయఁగ" కుఁ గావ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడందగును.) మఱియును

క॥ తురగముఁ దురగముఁ గరిఁగరి। నరునరుఁడును దేరుఁదేరు * నలిఁదాఁకిన న
ప్పరుసదన మేమిచెప్పదుఁ। బొరిమిణుఁగుఱులెసఁగెఁగైదు * వులపొడిరాలన్ ॥భా॥

పొరయుట = పొందుట.

క॥ దొరకొననిదానిఁగోరక । దొరకొనినందునమమత్వ * దుష్టహృదయతం
బొరయక విగతవిస్పృహులగు । పురుషులుశుచు లేలతీర్థ*ములువారలకున్ ॥భా॥

పొర = త్వక్కు, కౌటిల్యము.

సీ॥ పొరలెత్తిఘనసారతరువులఁదనుదానఁ దొరఁగినపచ్చకప్పురపురజము ॥మను॥

క॥ హరియొకఁడు * నీవొకండును । బరమాప్తులుగల్గనరుఁడు * భారపుఁబనికిం
జొరనలుకదునీకూరిమిఁ । బొరఁబొచ్చెముగాకయుండఁ * బొరఁగవలదే॥భా॥

పొరిఁగొనుట = చంపుట ; పొరిఁబోవుట = చచ్చుట.

క॥ ఎరవలిఁబొందినయడవుల । దరికొనుచందమునమిగుల * దర్పముమెఱయన్
హరిసేనకణఁగిదైత్యులఁ । బొరిఁగొనఁగాఁజొచ్చెముష్టి*భూరుహతతులన్ ॥భా॥

క॥ ఉరగాంగనఁగనిపట్టెడు । గరుడుని క్రియ శక్తిఁబట్టి * క్రమ్మఱవైచెన్
నరసుతుఁడుశల్యసూతునిఁబొరిఁబోవఁగనార్చెఁబొందు*పుత్త్రిబలంబుల్ ॥భా॥

బరడు = గఱుకైనపట్టు ; బరిమేను = ప్రక్క.

సీ॥ బరుఁబబ్బగానానఁబాలుఁద్రావుట బరిమేనుగందపుఁజెక్కమీఁదిబరడు॥అప్ప॥

బరుజులు = గజ్జెలు.

సీ॥ ......బరికట్టెబరుజులు * బరవసంబు॥ ॥అప్పకవీయము॥

బరవసంబు = ఉత్సాహము.

ఈశబ్దమునకు 24-వపుటలోఁ “బరుసు” నకుఁగా వ్రాసియున్నప్రయోగ
ములఁ జూడందగును.)

బరి = పార్శ్వము.

బరిమేనను శబ్దమునకుఁ బైనవ్రాసిన ప్రయోగముంజూడఁదగును.

ద్వి॥ బరులునుబిరుదుజబ్బలుమధ్యములును।శిరములుఁజెవులునుజెక్కులోష్ఠములు.

బరాబరి = హెచ్చరిక.

సీ॥ మరునిముందఱబరా*బరిసేయకంచుకికులముచేతులవెండిగుదియలనఁగ॥ పారి॥

బిరుసు = కాఠిన్యము.

చ॥ బిరుసుగనేఁటికిం దఱుచుఁ * బ్రేలెదు శూరుఁడవైన నిల్చి నీ
పరుసదనంబుఁజూపుమని * పాండుతనూజుఁడు చిత్తజల్లుగాఁ

గుదియుపయోధరంబు క్రియ * ఘోరశిలీముఖ వృష్టి ముంచినం
దరమునబభ్రువాహనుఁడుఁ * దూలె బలంబులుఁ గూలె నెల్లెడన్॥

అబ్బురము = ఆశ్చర్యము.

దీనినద్భుత శబ్దభవమని కొందఱందురు.

చ॥ శరనిధిరాజు పాలఁదెర * చాలువిధంబున నొండొకళ్ళవి
స్ఫురితమనః ప్రసాదరస * పూరము పెంచెదరలో యనంగ న
బ్బురమగుడాల్మికూలములు * బొల్చుతెరల్ప్రహిమీలా నెత్తిరొం
డొరులకుమాటుగాఁ బ్రణయ * యోగముఁదాఁ దెరలెత్తి పైకొనన్॥

॥రామకథాభిరామము॥

ఉ॥ అబ్బురపాటుతోడ నయ * నాంబుజముల్వికసింపఁ గాంతిఁబె
ల్లుబ్బి కనీనికల్వికసి * తోత్పలపఙ్క్తులఁ గుమ్మరింపఁగా
గుబ్బమెఱుంగుఁజన్నులు గ * గుర్పొడవన్మదిలోనఁ గోరికల్
గుబ్బతిలంగఁజూచె నల * కూబరుసన్నిభు నర్థరామరున్॥ ॥మను॥

బురద = పంకము.

చ॥ దరములవారువంపుగమిఁ * దొక్కఁగలేచినదుమ్ము గ్రమ్మినన్
బురుదయియుండునాకడలిఁ * బూనిక నేనిక మూఁకతేసి వే
మరు బుసకొట్టఁగా నెగయు * మవ్వపుఁదుంపురు నీటిచేత రా
సిరిపయిఁ గూర్మిమైమగుడఁ * జెల్వుగనించిన యాభగీరథా॥ ॥య॥

బెరయుట = కలియుట.

క॥ గిరిజయుగిరిశుండునునెం । డొరులకునైదపమొనర్చి * యొక్కరొకళ్ళం
బెరయఁబడసిపరమసుఖా । చరితాత్మకులైరి జగము * సమ్మదమొందన్॥ ॥భా॥

కొబ్బరకాయలు = నారికేళఫలాటువులు.

సీ॥ బిరుదులబ్బురము కొబ్బరకాయ బెరయుట॥ ॥అప్పకవీయము॥

మూలము.

తే. గీ॥ మరులు చెమరించె నొకమరి * మిరియము చలి
మిరియు మురిపెంబు మురియలు * మురువు మురిసె
మెరమెరయనంగఁ దెమ్మెర * మొరసె మొరప
వాన కృతకేతరోక్తిని * ర్వాచ్యమహిమ॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెల్పఁబడు.

మరులు = మోహము.

సీ॥ నునుదీఁగెఁజేరికిఁగొనసీని మొయిదీఁగె మురిపెంబు డెందంబుమరులుకొల్పె ॥భా॥

చెమరించుట = ఆర్ద్రమగుట.

ఉ॥ కంపనలీలమై నసదు * గౌనసియాడఁ గుచద్వయంబు న
ర్తింప లలాటరేఖ చెమ * రింపఁగ హారలతాగుళుచ్ఛముల్
తుంపెసలాడఁ గంకణము * దుధ్వనితాళగతిన్ జెలంగఁగా
సంపెఁగనూనెయంటె నొక * చంద్రనిభానన కంసవైరికిన్॥ ॥పారి॥

ఒకమరి = ఏకవారము.

(మరియనఁగా వారార్థకము గావున నది రెండుమూఁడు విధములుగఁ బ్రయోగింపఁబడు. ఇమ్మరియనఁగా నీసారి. ఇట్లూహింపవలయును, ఒకపరి యనియునుగల దదియు నేతదర్థమే. లఘురేఫమే.)

క॥ ధరణియుఁ గస్యపవైశ్యా । నరమార్కండేయులోవి * నజగద్ధితవా
క్పరులైరొక్కఁడొ దారొక । మరి గోష్ఠినిరలినుండి * మనుజాధీశా ॥భా॥

క॥ సురసరిదాత్మజుఁడును శర । గురుఁడునుగర్ణుండుఁ దెగుట * కుందలఁకక యె
వ్వరి బాహుబలముఁగొని యి । మ్మరికోల్తలఁ జేసిరొక్క * నునవారసికిన్ ॥భా॥

మిరియము = మరిచము.

క॥ తరుణికిథాత్రీపతికెనిఁ । బరిచుంబన వేళదంత * పరిపీడనమి
శ్రరసంబుఁ బానకములో । మిరియపుఁగారంబువోలె మెచ్చొనరించెన్ ॥నై॥

చలిమిరి = శైత్యము.

సీ॥ చల్లనయివం బిగరుజీము చలిమిరి చలి.............॥ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

చ॥ సురభికురంగనాభికలు * చొక్కపుఁగుంకుమఁగప్పి కుంకుమ
స్ఫురితమహోష్మఁ గప్పురపు * సోఁకులమానిపి కప్పురంపుఁ జ
ల్మిరి మెఱుఁగుం జవాది నెడ * లించి కదంబముగూర్చి నెచ్చెలు
ల్తరుణి కలందిరన్నియును * దత్తనువాసనఁ బూవుఁగట్టుచున్ ॥వసు॥

మురిపెము = సొగసు.

(ఈశబ్దమునకు రాఁగల 30-వ పుటలో "మురియుట" యను శబ్దమునకు వ్రాసియున్న ప్రయోగములఁ జూడఁదగును.)

ద్వి|| మురిపెంబులింపారమొగిమృదంగాదివరవాద్యములు వేడ్కవాయించువారు||ర

మురియలు = తునకలు.

క|| తరులును గిరిశృంగంబులు । నురువడిఁగొని మీఁదవైవ * నురుపల్లములన్
మురియలు సేయుచునయ్యు।చ్చరకొడుకు ఘనుఃకళావి*శారదుఁడగుటన్ ||రా||

మురువు = శృంగారగర్వము, సంతోషాతిశయము.

సీ|| కరములుదునిసిన మురువుఁజెప్పెడివారు పొట్టలుచీరినఁ దొట్టువారు ||రామా||

మురియుట = సంతోషించుట.

క|| కరములురెంటను దాల్చిన । పరికరములఁ జూచియతనిఁ బరమేశునిఁగాఁ
బరికించిలేచివలఁగొని । మురియుచుసాష్టాంగదండములొనర్చి వెసన్ ||అప్ప||

మెరమెర = కలఁక, అనఁగా హృదయగ్రంధి.

క|| పురుషుండన వేఱొక్కఁడె।పురుషోత్తముఁడైననేన పురుషోత్తమతా
స్ఫురణకుఁబురుషత్వంబును।మెరమెరగలదదియ కాదె మేకొనుఁగ్రియలన్ ||భా

తెమ్మెర = వాయువు.

చ|| హరికిన్ స్వాస్థ్యముగల్గె, వహ్నికినిఁ బ్రాజ్యస్ఫూర్తియబ్బెన్, నిశా
కరమార్తాండుల కాత్మమండల సమగ్రప్రౌఢిసంధిల్లెఁ దె
మ్మెరకామోదముపూనఁగల్గెఁ ద్రిజగన్మిత్రుండు కాకుత్స్థుఁ డు
గ్ర రణక్షోణి సబంధు వర్గముగ లంకానాథునింద్రుంచినన్ ||హరివల||

మొరయుట = ధ్వని సేయుట.

క|| సురలార్చిరి తూర్యంబులు।మొరసె ననేకంబులపుడు మోదమున మునుల్
హరిహరులంగీర్తించిరి । సురేంద్రునగ్గించి రధికశుభవాద్యములన్ ||భా||

మొరపవాన = శర్కరిలవర్షము.

సీ|| మొరపనేలయనంగ మొరసనేలయనంగ శర్కరిలావనిసంజ్ఞ వెలయు ||ఆం-భా||

తే|| మొరపవాన పెల్లుఁ గురిసెను లాకతతి।దుల్లఁబడియెఁ బిడుగులెల్లయెడల ||భా||

మూలము.

తే|| రమణ రహి రంగు రట్టడి రజ్జులాఁడు। రెండు రెంటము రెట్టించె రెట్టి రొదయు
వరుస వరిచేను వరవు డోవరి వరకులు।వరుగు వరుజులు వరువు సేవక సురాగ.

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

రమణ = ఒప్పు.

తే॥ జనులునిగ్రహా నుగ్రహశక్తుఁడైన। రాజుశాసనమునఁజేసి రమణతోడ॥భా॥

రహి = కోరిక.

సీ॥ ....రహిఁ గళల్వొను సర్వజ్ఞమౌళి॥ ...॥వసుచరిత్రము॥

రంగు = ఒప్పు.

క॥ ....రంగుగనెలకొన్న గోపరత్నంబునకున్॥ ...॥అప్ప॥

రట్టడి = అధికము.

ఉ॥ రట్టడికాముసూరి పెద రంగయసోముఁడు గాంచె వేడుకన్॥ ॥అప్ప॥

రజ్జులాఁడు = ప్రల్లదుఁడు.

సీ॥ రంకెలు రజ్జులు రమణరక్కసి రహి॥ ... ...॥అప్ప॥

రెండు = ద్విసంఖ్య.

సీ॥ తనకులంబునకట తక్కువకులముల రెంటను బరిణయశ్రీవహింప॥ అప్ప॥

రెంటము = ద్విపటి (దుప్పటి)

సీ॥ కటిమానికంబుల గములరేటలుగఁ గూరిచినమేల్పట్టంపు రెంటములును ॥య॥

రెట్టించుట = ఇనుమడించుట.

క॥ నిజభూషణాతపత్ర। ధ్వజకంకటబంధ వేష్టితము లైనకురు
ప్రజగాత్రశకలములు వా। రిజనాభ కనుంగొనంగ రెట్టించెవగల్ ॥భా॥

రెడ్డి = జాతివిశేషము.

క॥ శ్రీరెడ్డివేమవిశ్వ। క్ష్మారమణ కృపాకటాక్ష సమధికృతైశ్వ
ర్యారూఢవిభవశృంగా। మారారిపదాబ్జభృంగ మామిడిసింగా॥ ॥నై॥

రొద = ధ్వని.

లయవిభాతి॥ ...కా। క్ష్మీర కృతసేతువులదాఁటి జనుచో నచటఁ
గూరుకలహంస లగడై రొదలుసేయన్॥ ॥వసుచరిత్ర॥

వరుస = క్రమము.

ద్వి॥ వరుసదివ్యులుపుష్పవర్షంబుగురియసురనాథుఁడారాజుసుతుమేనితోడ॥రం

వరిచేను = కేదారము.

సీ॥ వరిచేను వరుజులు వరుసయు వరుపును ... ...॥అప్పకవీయము॥

వరపుడు = దాసి.

సీ॥ బోనగత్తియ తొత్తు వరపుడు దాసినా॥ ... ...॥నిఘంటువు॥

క॥ వరపుల్లఁ గలసితనయులు। పరువడిఁదుడువంగఁగృష్ణఁ బనుచువగన్భా
సురరాజ్యదర్పమొప్పవి।దురుఁజెచ్చెరఁబనిచెదానిఁ దోడ్కొనిదేరన్॥భా॥

ఓవరి = గది.

సీ॥ ....ఓవరి విరవిరఁబోవుటయును॥ ... ...॥అప్ప॥

వరకులు = చిక్కులు ; కపటపువంచనలు.

చ॥ స్థిరమతిబుశ్యశృంగునిటఁ దేరఁగ భూవర యేను సాల మ
ప్పరమ తపోధనోత్తముని పాలికిఁగాంతలఁ బంపు పంపినన్
సరసతరోక్తినేగి మునిసత్తము చిత్తము వచ్చునట్లుగా
వరకులఁబెట్టితెచ్చెదరు వారవిలాసినులెన్నిభంగులన్॥ ...॥రామా॥

వరుగు = ఎండఁబెట్టినకూరగాయలు.

తే॥ పెరుగు వడియంబులును బచ్చివరుగు లాలువు॥ ...॥ఆముక్తమాల్యద॥

ద్వి॥ వరుగులువడియములావసోదకములురుతరరుచినొప్పనూరుఁగాయలును॥ర॥

వరుజులు = మడిగనిమలు.

సీ॥ వరిచేను వరుజులు వరుసయు వరుపును॥ ... ...॥అప్పకవీయము॥

వరువు.

(పైశబ్దమునకు వ్రాసియున్న యుదాహరణముంజూడఁదగును.)

మూలము.

తే॥ వెలువరించుట సవరించె సలవరించె। విరులు విరవిరఁబోయె సీవిరులు విరివి
విరిసె విరవాది వెరసియు వెరవు కోస। లాత్మజోత్తానశాయి సీతానుయాయి॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములఁ దెలుపఁబడు.

వెలువరించుట = బయల్పఱచుట.

తే॥ మృగయులందఱుఁగని వెల్వరించినిశిత। కాండములఁజెండిరొకపెద్దకాఱుఁపోతు ॥మను॥

సవరించుట = చక్కఁబఱచుట.

చ॥ ప్రిదిలిననీవిఁగేలసవ * రించుతలోదరి నోర్తుఁజూచిలోఁ
గదిరిన పాపభీతిఁ బతికన్నులు మోడ్చ ॥నైషధము॥

అలవరించుట=సంఘటించుట, లోఁబఱచుట.

క॥ ధరగుర్వర్థిజనానా । దరమొప్పదు నీమ్ము ధరణిధవ శుభకన్య
త్వర నాకన్యలసితవా । రిరుహసమాలోకనలవరింపుము వేడ్కన్ ॥హరిసల॥
(ఇందుఁ బ్రకృతమగునలమహారాజుకథయందు "లసితవారిరుహసమాలోకను" అలవరింపుమని యర్థము).

విరులు=పుష్పములు.

ఆ॥ మదగజాభిరామమృదులయానంబొప్ప । నల్లఁ బొలయుచును లతాంతరములఁ
గరము లీలఁగమ్మవిరులు గోయుచునున్న । పువ్వుఁబోఁడి నొకఁపాలఁతిఁగనియె॥
విరవిరఁబోవుట=గాత్రావసానము, అనఁగాఁజచ్చుట.

చ॥ సరసిజనాభ బంధుజనసంతతిఁ గయ్యపునేలఁజూడఁగా
విరవిరఁబోయె మేను నిడువెంట్రుకవెట్టుచుఁగంపమొందెఁజే
నిరతముగాదు గాండివము నిల్వఁగ నూర్వపుగాళ్లు లేసు ని
ష్ఠురతకుఁ జాలనుల్ల నొకఁడున్నహి నేలుట యేటిసౌఖ్యముల్. ॥భా॥
సీవిరులు=వింజామరలు.

(ఈపదమునకుఁ గొందఱు చిఱుగొడుగులనిరిగాని యది సరిగాదు)

సీ॥ వింజామరములన వింజామరలనంగ వీచోపులనఁగ సీవిరులనంగఁ
జామరాహ్వయములు. ॥వేంకటేశ్వరాంధ్రము॥

శా॥ సారథ్యంబువహింపఫీముఁడు సితచ్ఛత్రంబుగాండీవి చె
ల్వారంబట్టఁగ సీవిరుల్వవలిదన్ ... ...॥భా॥

క॥ ఉచితగతిఁజేరివంది । ప్రచయము గీర్తింపనెక్కె రథమందొనరన్
రచియించిన వజ్రంబుల । రుచులంబొలుపారు సీవిరులు బెరయంగన్ ॥భా॥

క॥ ద్విరదంబుల నరదంబులఁ । దురగంబులఁ గాల్బలములఁ దూర్యంబుల సీ
విరులం గొడుగులఁ బడగలఁ । బరిస్ఫురితమయ్యెనతని పయనంబుగడున్ ॥భా॥
(అను సీపద్యత్రయమువలన సీవిరులనఁగా వింజామరలని యగపడును)

విరివి=విస్తారము.

చ॥ విరివియొకాని పైఁబొగరు వెల్వడకుండెడు పూఁపచన్నులన్
సరవియొకాని దంతురత చాలనిసన్నపు ముత్తరంగలన్

దరశవిధంబెకాని నిసితత్వమెఱుంగని క్రొత్తచూపులన్
సరసిజనేత్ర పొల్పెసఁగె శైశవయౌవనసంధిఁజూడఁగన్ ॥కవికర్ణ॥

విరియుట=వ్యాపించుట, విడిపోవుట, వికసించుట.

తే॥ పరఁగఁబాండవాంబుధివెల్లి విరిసెనపుడు ... ...॥భా॥

క॥ ఖురములఁబూనిన రథముల । విరిసినవెండ్రుకలు నెఱసివ్రేలఁగ దశకం
ధరుఁడు బహుళశైలావృత । శరీరుఁడై దక్షిణంబు సనఁగనుఁగొంటిన్ ॥భా॥

ఆ॥ విరియుఁ గువలయంబు విధిపథంబుఁజలించు... ...॥వసుచరిత్ర॥

(ఇచ్చట భూమివిచ్చిపోవునని యర్థము. కలువ వికసించునని భావము. రెండర్థములయం దేకరేఫమేయని మున్నుగాఁజెప్పంబడియెను)

విరవాది=మాలతి.

క॥ నరనాథసమర్పితమగు । విరవాదులదండమొప్పె వెన్నునిపాదాం
బురుహంబు నంగుటంబున । సురివినయాకాశగంగ కుపమానంబై ॥నై॥

వెరసి=మొత్తము.

చ॥ తరుచరసేన సాగరము దాఁటినచందమువీటిపెంపు వా
నరభటులున్నసొంపు కపినాయకులాడెడుపంతముల్ సవా
కరసుతుసొంపురాఘవుల గర్వములొక్కొకవానిఁగొల్చు పె
న్వైరసుల సంఖ్యలుంగలయ నేర్పననేర్పడఁజూచిరండొగిన్ ॥రా॥

వెరవు=ఉపాయము.

క॥ సురతంబునఁగడుసెక్కుఁడు । పురుషులకంటెనుసుఖంబుపొలఁతులకు సురే
శ్వరయట్లగుటసునాకీ । వెరవున రమియించి నిలువ వేడుకగలిగెన్ ॥భా॥

మూలము.

సీ॥ ఆరగించుట యారఁగూర టారికయు నింపారె వాలారుఁజూ పారెకులును
ఆరటం బీరెలు గీరిక లీరమీ రూరక యూరుపు లూరె నూరు
ఊరార్చె నూరుచు టోరసిల్లుట కారు కారించెఁ బోకారెఁ గారుకొనుట
కూర కూరిమి కూరెఁ గూరిచెఁ గేరెఁ గేరడము కోరికలు కోరడులు కోరెఁ
గోరు గోరాడె గోర బంగారు మినుప । గారె గీరనగింజలు గోరువెచ్చ
గోరు చీరికిఁగొనకుండెఁ జీరెఁ జూరు। చేరుఁద్రాపుట చేరువ చేరెఁగృష్ణ॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు)

ఆరగించుట = భోజనముం జేయుట. (ఇది తద్భవక్రియ.)

తే॥ అలరుఁబోఁడులువడ్డింపనచటఁగలహ।భోజనుఁడుదానుబహుభక్ష్యభోజ్యలేహ్య
చోష్యపానీయములమధుసూదనుండు।సారెఁగొనియాడుచును వేడ్కనారగించె.

ఆరఁగూరుట = లెస్సఁగానాఁటుట.

శా॥ ఈ రూపంబున సంస్తుతిం దొరఁగి మీ రెంతంతయేఁ జింతలన్
జేరంగోరక యూరకున్న నిటువిచ్చేయంగఁ జేయం గడు
న్భారంబే వినునంతయుంగలిగె నేబాలార్క బింబంబులో
నారంగూరిన యంధకారమన నాహా సాహసంబెట్టిదో ॥హరి॥

ఆరిక = ధాన్యవిశేషము.

ఆ॥ పూరిపంటప్రాలు నారికబియ్యంబు । జంతువున్నఫలము శ్రాద్ధకృతికిఁ
గావు తుమ్మునేడ్పు గాదుశ్రాద్ధక్రియా । చరణకర్మములఁబ్రశాంతివలయు॥భా॥

ఇంపారుట = ఒప్పుట.

ఉ॥ భూరమణీశ యాఘనతపోవ్రతచంగుని ఋశ్యశృంగునిం
దేరఁగఁబంచియాతనికి ధీయుత నీసుత శాంతనిచ్చినన్
భూరి సువర్షముల్ గలిగి భూమిసమృద్ధి వహించునన్న నిం
పారఁగ మీరు వేగచని యామునిపుంగవుఁ దెండునావుడున్ ॥రామా॥

వాలారుఁజూపు = మొనవాఁడిచూపు.

శా॥ సైరంధ్రుల్ పయి కెత్తి కజ్జలము పక్ష్మశ్రేణికందీర్ప వా
లారుంజూపుల మీఁదుఁజూచుతఱి ఫాలాంచచ్చతుర్థీనిశా ॥ఆము-మా॥

ఆరెకులు = తలవరులు.

సీ॥ ....యారెకుల్తలవరులారాటమారటం ॥అప్పకవీయము॥

ఆరటము = వ్యసనము. (ఆరాటమనియుంగలదు.)

లయవిభాతి॥ స్ఫారులగువారలనుబోరఁబడినెత్తురులు
గూరుటగరంబెడఁదకారటము సేయన్ ...॥వసుచరిత్ర॥

ఈరెలుఁగు = హీనస్వరము.

క॥ కారణమెయ్యెదియగునో । వీరల దురవస్థకనుచు వెఱగందెడు నా
భూరమణుఁడు సభయునువిన । నీరెలుఁగుదలంకఁ బలికి రిట్లనిగోపుల్ ॥భా॥

ఈరికలు = పల్లవములు, తునకలు.

సీ॥ ....యీరికలెత్తుటయుగురువెట్టు ॥అప్పకవీయము॥

లయవిభాతి॥ ....సారణులఁ
బేరయినచెంగలువయీరికలలోఁగా ...॥వసుచరిత్ర॥

(ఈరికలనఁగా నిట ఖండములుగా నేర్పఱుపఁబడిన చెంగల్వమడుఁగులు)

ఈరము = పొదరిల్లు.

ద్వి॥ బీరముల్మెచ్చుచు భేదింపరాని । యీరముల్చొచ్చుచు నినరశ్మిలేని ॥రంగ॥

ఈరు = రెండు; (ఇరు యనియుంగలదు.)

క॥ ఈరే యొకశుభలగ్నం । బీరే వివరించి వరునకింతికిఁగుశలం
బీరే యన వాచస్పతి । యీరేడుజగంబులేలునేలికఁబలికెన్ ॥వసు॥

ఊరక = మిన్నక.

క॥ నారాయణాభిధానులు । వారలుగయ్యంబుఁజేయువారొక్కెడ నే
నూరకనిరాయుధవ్యా । పారతనైనుండువాఁడఁ బరమాప్తుఁడనై ॥భా॥

ఊరుట = అభిలషించుట.

సీ॥ తా సుధామయుఁడయ్యుఁ దరుణికెమ్మోవిసుధారసంబునకునోరూరుచుండు

ఊరు = గ్రామము.

ఉ॥ శూరుఁడవంద్రు నిన్మడుఁగుఁజొచ్చుట శౌర్యముచొప్పె మాన మే
యూరికిఁబోయె నాజినృపు లోడుదురే నృపుఁ డన్నమాత్రమే
కౌరవవంశజాతుఁడవు గష్టపుఁజావునుఁదెచ్చికొంటి నీ
పేరునుఁబెంపుఁ గ్రుంగ నరిబృందము నవ్వఁగ నిట్లు సేయుదే ॥భా॥

ఊరార్చుట = ఆశ్వాసించుట.

క॥ ఊరార్చి యింక నుచితా । చారంబులునడపుటయ యిచటఁగృత్యము దు
ర్వారంబగువిధినేఁతకు । నేరికి నడ్డపడవశమె యేల యలదురన్ ॥నై॥

ఓరుచుట = క్షమించుట.

సీ॥ హరియాజ్ఞరక్షించు సాక్షరోచ్చారపారుష్యభారమునకోరుచునెజిహ్వ ॥భా॥

ఓరసిలుట = ఒత్తిగిలుట.

క॥ ఓరగిలియుండకేలో । రోరి యకట మాసమీపపూరనె మనియున్
దూరమువోయితివీసా । హ్మేరీతినినీవుఁదక్కనే కానీరా ॥ఆము-మా॥

కారు = కాలము.

క॥ కారుమెఱుంగన మెఱుదే। వేరిమె తానునఁగఁ బ్రోవిడిదండల బం
గారపుబొమ్మ్రనఁగాసిం। గారంబున దేవయాన కడుఁజెలువొందెన్ ॥య॥

కారించుట = బాధించుట.

ఉ॥ సంపదదక్కియుండఁగ నశక్తులనంజను మన్ననఁబిల్చి పూ
జింప నతండుబేలె పతిసెప్పెడువారల బుద్ధినాఁడు మ
న్నింపఁడు యింక నేలయగు నీవడియాసలవచ్చి రిత్తఁ గా
రింపక మాను మాతని చరిత్రము నీకును మాకు విఁతనే ॥భా॥

పోకారుట = చచ్చుట.

శా॥ ఔరా వెన్నకుఁబండ్లు వచ్చె నిపుడాహా పుష్కరుండంతలో
శూరుండాయెనె యింక నేమనఁగవచ్చు న్నావిగర్వంబుఁ బో
కారం జేయక మాననేర్చునె మదీయంబైన బాహాసి దు
ర్వారారాతి కఠోరమస్తక పటత్ప్రాగ్భవ్యభారంబునన్ ॥నల॥

కారుకొనుట = సాంద్రమగుట.

క॥ కారుకొనిమేఘమాలా। కారంబునఁజాలనొప్పెఁ గౌరవసైన్యం
బారూఢ వీరరస వి। స్ఫారంబై యత్తఁదోఁచెఁ బాండవబలముల్ ॥భా॥

కూరలు = శాకములు.

సీ॥…………………చేకూరుట కూరిమి కూరఁదినుట ॥అప్పకవీయము॥

కూరిమి = ప్రియము.

క॥ దూరసఖసేగి నాకా। హారముఁదెచ్చుకొనఁ జాల యటుగావున నా
కూరిమిపుత్త్రుఁడు నాకా। హారముఁగొనివచ్చి పెట్టి నాఁకలిదీఱన్ ॥రా॥

కూరుట = నాటుట, పొందుట, సద్రించుట.

క॥ వారొక యాగ్రహవృత్తిన్। గూరియు ధర్మంబు సెడుటకుం జాలకు దు
ర్వారబలుఁడయ్యుఁ బాండుసు। మారులు శాంతాత్ములంత్రు మనుజాధీశా ॥భా॥

లయవిభాతి॥……కా। క్షీరకృత సేతువుల దారిఁ జనుచో నచటఁ
కూరుకలహంసలగడై రొదలు సేయన్ } వసుచరిత్ర.

కూరుచుట = సంధించుట.

సీ॥ రేఖాచతుష్టంబుఁగూరిచినయచ్చంబులో రహిఁబ్రైఁడి భువనంబురవలియక్షరసి॥య॥

క॥ మేరచెడకుండరేఫలు । కారంబులతెలిఁగెఱింగి కబ్బంబులలోఁ
కూరుపవలయునుసుకవులు । సారెకుఁదద్భేదములువిచారించివిశా॥తిమ్మకవి॥

కేరుట = కేరడము.

గీ॥ తప్పుగలభర్తమ్రోలనోత్ప్రాసఘటితిఁ । గేరడములాడుసతిమధ్యధీర స్వాస్త్ర
పరుషవచనయధీరసబాష్పకుటిల । హాసవచనధీరాధీరయనఁగఁజెలఁగు॥నరస॥

ద్వి॥ ధీరుఁడైనిలచి గద్దించి యింద్రజునిఁ । గేరడంబాడి సుగ్రీవుఁడిట్లనియె॥రంగ॥

క॥ కోరికలమఁజూరక యసం । గారూఢతగల్గియెల్ల యందున నమరుఁ
గూరినచిత్తంబులుగల । సారాత్మకులీపథమునఁ జనుటకుశక్తుల్ ॥భా॥

కోరడి = వృత్తి. కరగోడ.

సీ॥ .... కోరాడెఁ గోరడి కోరగిన్నె ॥అప్పకవీయము॥

కోరుట, కోరు = భాగము.

సీ॥ .... కోరిక కోరుట కోరప్పనము ...॥అప్పకవీయము॥

కోరాడె = కోర.

(కోరడియను శబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయు).

బంగారు = స్వర్ణము. (బంగరనియుంగలదు.)

గీ॥ దీవులాఱును జుట్టును దిరిగియుండ । దీవులకునెల్ల నేరేదుదీవిమొప్ప
మేరుకైలాసగిరులబంగారుగొడుగు।ధవళతరచామరంబులైదనకునమర ॥నై॥

గారె = భక్ష్యవిశేషము.

సీ॥ గారెలుభక్ష్యముల్ గారాము బంగారు ... ...అప్పకవీయము॥

గిరనగింజలు = క్రీడావిశేషములు.

ఉ॥ తోరపుగబ్బిచన్నులఁట తూఁగఁగఁబాఱుచుఁ గేరుచొండొరుల్
గోరిక నిష్కుదండములలోఁ గనుపట్టెడుముక్తికవ్రజం
బేరిచితెచ్చి వేదలిరు టీరములందు నొయారమొప్పఁగా
గిరనగింజలాడిరి సఖీజనముల్ మనముల్ జిగుర్పఁగఁ ॥నలరాజచరిత్ర॥

గోరువెచ్చ = ఈషదుష్ణము.

ఉ॥ క్రూరతఁ గోర్చియించుకయు రోయక బైకొని యెల్లభంగులన్
వైరులఁ జంపి భూప్రజకు వర్ధనముం గలిగించు పాడిపై
గోరరిగొంచు సత్క్రియముఁ గోరి యొనర్చుట రాజధర్మ వి
స్తారముగా బలారికి వచస్పతి సెప్పుట యప్రసిద్ధమై॥

(గోరరి యనఁగాఁ గొంచెపుఁబన్ను. ఈశబ్దమునకు స్వల్పార్థకత్వమందు లోకవ్యవహారముఁ దెలియుటకై గోరువెచ్చయని చెప్పఁబడియె.)

గోరు = నఖము.

రగడ॥ గోరగోరఁట నించితివా కలిగొట్టుగొట్టుగఁ గోయఁ బోసఁగవు
నారినారి కడంపుఁ జాలెలు నాకు నాకులవృత్తి నొసఁగవు ॥వసు॥

చీరికిఁ గొనకుండు = లక్ష్యము సేయకుండు.

ఉ॥ దారుణదైత్యసాయక వితాన విజృంభణమాత్రలోపలన్
జీరికినైనఁ గైకొనక సీరధరానుజుఁ డద్రిభేదన
స్ఫారబలోగ్రమైన పవిభంగి వెలింగెడిబాణ మొక్కటన్
వైరి యురంబు వ్రచ్చి యసువర్గముతోఁ బెడఁబాపెఁ జెచ్చెరన్ ॥ఎ-హ॥

చీరుట = భేదించుట, పిల్చుట.

సీ॥ ......చీరుట పిల్చుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

చూరు = పాడి, చేరుద్రావుట = పడిదముద్రావుట.

సీ॥ ......చూరనఁగాఁబాడి చేరుద్రావుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

చేరుట = పొందుట, వచ్చుట.

క॥ చేగఁ జను దెంచి పాండవ । వీరుఁడు మత్స్యాధిపునకు వినతుండై దే
వా రాజవాహనములగు । వారువములనరయ నేర్తువల నేర్పడఁగాన్ ...॥భా॥

చేరువ = సమీపము.

క॥ ద్వారవతి నొక్క నూతం । దోరపుఁ దసువక్కజమగు తొండ మొకటి య
చ్చేరువ మెలఁగు జనులఁ గని । నీరిదిగల గించునిట్లు నిలచినయేనిన్ ॥ ...॥భాగ॥

మూలము.

సీ॥ తారసిలచుట తీరు తేరసామ్మె తేర తేటతోరము నారనారితీరు
నేరుపు నేరెడు నోరు పూరేదును బూరిపేరెలు పేరు పేరఁటాండ్రు

పోరుపోరాటము పోరుపోరితమును బోరచి బారాది బారుబారి
బారిసమనుటయు బూరుగల్బారెలు బూరిటిల్లుటయును బేరజంబు
బేరములుం బోరగిలె బోరబోగుగొండ । మారిమసఁగుట మారేడుమారుతురును
మూరుకొనుటయుమేరలుమేరతోపు । శ్రితజనోద్యానమాధవాయితచరిత్ర॥

(ఈపద్యమందలి శబ్దములకర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.)

తారసించుట=సమీపించుట.

సీ॥ తారసించినచోటబీరానఁజూరఁబాఱియొకటిరెంటనిదొబ్బలురులనడఁచు (మను॥

తీరు=సొగసు, విధము.

సీ॥ తీరు మీఱంగఁగస్తూరినామముదిద్ది బటువుతాయెతులుసందిటధరించి॥నలరాజ॥
ద్వి॥ క్రూరుఁడైపింగళాక్షునితోఁకఁగట్టి । కారాకు నురగాలికడువాడిఁద్రిప్ప
తీరున దిద్దిరఁద్రిప్పుచుమింటఁ । దోరణస్తంభంబుతోఁ బ్రేసిచంపె ॥౪౯॥

తేరసొమ్ము=ఊరకవచ్చినధనము.

సీ॥ .... తేరకుఁదేర తేరోరోఁసొమ్ములు తేరముగను ॥అష్టకవీయము॥

ఏతేరుట=వచ్చుట.

క॥ తేరకయుండఁగఁజేయుం । దేరంగాఁబోలియు విధి యధీనంబులు గా
కారయ విత్తంబులుపురు ! పారంభాయత్తములే మహాబుద్ధినిధీ ॥భా॥

తేరు=రథము.

క॥ నేరమ్ముసైన్యముశ్రఁదొడి । తేరెక్కుముదప్పఁద్రెంక డీఱుదనీకుఁగా
సైరంధ్రిసెప్పెనీదగు । బీరంబునుబెంపులావు వెరవునుచూపుఁగా. ॥భా॥

తోరము=గొప్ప, (ఇవిస్థూలశబ్దభవము)

క॥ ఆరెంషుబలములందును । దోరంపైయున్నయట్టి దోఁచెం బాండు
క్ష్మాకమణసుతబలము నర । నారాయణులునికిఁజేసి నాపంజూడఁగా ॥భా॥

నార=వల్కలము.

ఉ॥ నారలుగట్టి కూర లశనంబుగ నుగ్రవనంబులోఁ దపో
భారమునంగృశుండయిన బ్రాహ్మణుఁడీ లలితాంగిఁ బెండ్లియై ॥వి-హరి॥

నారి — గుణము.

(నారం నరసమూహే స్యాన్నారీ-జ్యాతరుణీ స్మృతా" యనిశబ్దలింగార్థచంద్రి కలోఁ జెప్పఁబడియుండుటవలన నిది సంస్కృతముగఁ గనంబడుచున్నది. అయి నను "సీ॥ అల్లెయరినారిగొనయ మంచనఁగమౌర్వి" అనియాంధ్రభాషార్ణవము లోనుండుటవలన నిట్లు చెప్పఁబడియె. సంస్కృతాంధ్రంబులయం దేకరూపంబు గలిగిన శబ్దములుగాఁ గొన్నిగలవు. పల్లకీ శబ్దము పల్యంకికాభవమనియు నాంధ్ర పదమనియుఁ గనంబడుచున్నది. "ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైః" అని సంస్కృత ప్రయోగంబును గలదు గావున నీశబ్దమునకు సంస్కృతాంధ్రములయం దేకరూప మనిగాని లేక తద్భవమనిగాని విచారింపవలయు. ఇట్టిశబ్దము లనేకములున్నవి.)

తే॥ కారణములేక యూరకే నారిదెగిన। విడిచిపెట్టక రణరసావేశమొదవఁ
బట్టికోదండదండంబుఁబరిఘుగాఁగ।విసరుచునువచ్చె వేఁటాక్క-వేల్పుజోదు॥పా

నీరు — జలము. ఇది నీరశబ్దభవము. (దీనిందత్సమమనికొందఱు)

ఆ॥ నీరిలోనఁదోఁచు తారకప్రతిబింబ। మొక్కొ-యనఁగ వెలుఁగుచున్నదాని ॥భా॥

నేరుపు — నైపుణ్యము.

క॥ ....నే। రుపునం బల్లేరు లవలఁ ద్రోయుచుఁజనుచున్॥ ॥ఆ-ము॥

చ॥ ......నే। ర్పునఁదలవంచి పీఠతటరూఢమణిన్ బొటవ్రేలమీటు న
య్యనఘుఁడుకొండమీఁటినమహాద్భుతకృత్యముఁదెల్పువైవడిన్॥చ

నేరేడు — జంబువు.

ఉ॥ నేరెడుదీవియేలు ధరణీపతిముఖ్యులు వీరెకూడి యు
న్నారు మనోరథంబులు మనంబులఁబాయకసంచరింపఁగా
నీరజపత్త్రనేత్ర యొకనిన్వరియింపుము... ... ...॥నై॥

నోరు — వక్త్రగహ్వరము.

శా॥ ఓరీబ్రాహ్మణ ధూర్త! నాయెదుట నోహో సాహసంబెట్టిదో
వైరింగోరినుతించు మాటలెటఁగావచ్చెం గృతఘ్నాయిదిక్
న్నోరే యెవ్వరి కెవ్వరయ్యెదరు నిన్నుంబెంచి మన్నించినం
గారామై యిటుజేసితే తొలఁగుమింకంజాలు నీకార్యముల్ ॥సో-హ॥

పూరేడు = పక్షి విశేషము.

సీ॥ పూరేడు జగడంబు పేరుటపేరాఖ్య ... ...॥అప్పకవీయము॥

పూరి = గడ్డి.

గీ॥ కాలఁగేలఁగోలఁ గపిలదండించిన । నరకవాసమునకు నరుగవలయుఁ
బూరినీరులెస్సయారనియీగోవు । సత్కరింప శుభము సంభవించు॥ ॥భా॥

క॥ నీరజగర్భాండంబుల । నారసిచూచినఁదదీయ యత్నమువెలిగాఁ
బూరితుదయైనఁగబుగ । న్నేరదదిరహస్యతత్త్వ నిర్ణయముసుమీ॥ ॥క॥

పేరెలు = లంఘన విశేషములు. (పేరెములనియుఁగలదు.)

శా॥ ఈ రావేలుపు ఱేఁడు దామగఁదుగా నేనోములన్నోఁచెనో
కా రాకాసులమొజ్జకూఁతురనుచుం గార్కొన్నకోర్కెల్మదిం
బేరెల్వెట్టఁగలోనఁ బూవిలుతుఁడుం బ్రేరేపఁగానంతటన్
జేరంగాఁజనుదెంచు రాజుఁగని వేచెంబాన్పుపై దిగ్గనన్॥ ॥య॥

పేరు = నామము, హారము, విశాలము.

"ఊరు" అను శబ్దోదాహరణములం జూడవలయును.

క॥ ....పేరెద పేరెమును పూసపేరుంబేరుం
బేరుంబోరచిపోరుం । బోరామియుఁబోరితంబు భువిరేఫలజా॥ ॥తిమ్మకవి॥

గీ॥ ధారుణీపతినిద్దంపుపేరురమున । నలరెఁబ్రతిబింబమునుదాను నలరుచుండ ॥నై॥

పేరఁటాండ్రు = సువాసినులు.

గీ॥ పేరఁటాండ్రురహస్తపంకేరుహములఁ । జాచిమొత్తినవకంపుజాజుగుండ॥నై॥

పేరుట = ఘనీభవస్వభావము.

ఉ॥ పేరిననెయ్యి దుగ్ధమును పెర్గును మీఁగడయున్నదా వ్రజా
గారములందుఁద్రావి వెసగంతులువైచు మురారి నెంచఁగా
ధారుణిరూఢికెక్క నవతారవిరామముచే లసద్భరల్
భార లగంబులం గలయఁ బల్కిన నుత్పలమాల చెన్నగున్ ॥ ॥అప్పకవి॥

పోరామి = స్నేహము.

క॥ పోరామిచుట్టమితఁడనఁ । గూరిమిచెలికాఁడనంగఁ గూరివరుస గో
త్రారిహరిబాంధవులపై । ర్వారంగుశలంబులడిగి ప్రియమలరారన్॥ ॥ఎం-హరి॥

పోరు—పోరితము = యుద్ధము.

ఉ॥ వారుమహాబలుల్ హరియువారికిఁ బ్రాపుగలండువారలం
బోరజయింపరామియను బుద్ధి నెఱుంగుదునైనఁగౌరవ
క్ష్మారమణుండు సేయఁదగుమన్ననవెల్ల ... ...॥భా॥

ఉ॥ కౌరవపాండవుల్ దెఱఁగుఁగైకొని శాంతతఁబొందియున్కి-మే
లారయనాకునీకుఁ గులమంతకు నీనృపకోటికుర్వికిన్
బోరితమైన నింతకునుబుట్టుమహాపద... ... ...॥భా॥

పోరచి = దుర్లభమైన ప్రశస్తవస్తువు.

గీ॥ గగనతలలక్ష్మి పోరచిగాఁగ నిడిన। జాలనొప్పారుముత్యాలజల్లివోలె ॥పారి॥

ఉ॥ కోరినకోర్కె-కొదవగఁగఁ గుంతి సుతత్రితయంబుఁగాంచె గాం
ధారియునక్కడన్ సుతశతంబు ముదంబొనరంగఁగాంచె నే
బోరచియాఁడఁబుట్టువునఁబుట్టి నిరర్థకజీవనైతి ... ...॥భా॥

బారాది = అధికము, బహుళము.

క॥ వారిరువురుఁ దమలోపల। వేరముఁగొని రాజ్యకాంక్ష విజిగీషువులై
హోరాహోరింబోరిరి। బారాది దినంబులవనిఁ బ్రజలుదలంకన్ ॥ఆము॥

[ఇచ్చటనాముక్తమాల్యదా వ్యాఖ్యాకారుఁడు "బారాది" యనఁగాఁ బండ్రెండని యర్థమువ్రాసినాఁడుగాని, ఖాండిక్యకేశిధ్వజులు పండ్రెండు దినములు మాత్రమే యుద్ధముచేసినట్టుగా విష్ణుపురాణములోఁ జెప్పఁబడలేదు. మఱియుఁ "దూర్పుత్రిగాలిపరికించి దిగువదెసపొలిమేర బారాదియగుదూరం బేగి" యనిమనుచరిత్రములో నాకవియే ప్రయోగించెను. ఆఘట్టమున బహుత్వార్థమే గాననగుచున్నది. ఇదియునుంగాక, "క॥ ఓరోరి రాచవాఁడా। రారా నావెంటఁ దిరుగరా దాసుఁడవై। బారాదిమాడలిచ్చెదఁ। గోరా నీయప్పుఁదీర్తు కోరా యనుచున్॥ క॥ బారాదిసొమ్ములుండఁగ। హారమునే గొనుచుఁజననియొనండ జముప్రియం। బారసిఫలకాముకులగు। వారలుగుణవత్ప్రసక్తివదలవిడుతురే." ఇత్యాదిహరిశ్చంద్రోపాఖ్యాన పాండురంగ మాహాత్మ్యాది ప్రయోగములవలనను నట్లే కానఁబడుచున్నయది. కావున వ్యాఖ్యాత నిరూపించిన యర్థమునకు మూలము మృగ్యము]

బారు = పఙ్క్తి.

సీ॥ ....బారుగట్టుట దైత్యు బారికిఁ దప్పట.............. ॥అప్పకవి॥

బారి = ఉపద్రవము. శత్రుసమ్ముఖము.

క॥ వారిద్దఱివాలమ్ముల । బారింబడి యర్జునకుఁ బ్రదుకవ్వశమే
మీ రెల్ల నెఱుఁగరే య । వ్వీరులదివ్యాస్త్రశస్త్రవిభవసమృద్ధిన్ ॥ ॥భా॥

బారిసమరుట = చంపుట.

క॥ తారాపథమున కెగసినఁ । బారావారమునఁ బడినఁ బాతాళము చొ
ర్వారగఁ బాఱిదూరిన । బారిసమరి పుత్తుఁగపులఁ బనుపుము నన్నున్ ॥రామాయ॥

బూరుగలు = శాల్మలీవృక్షములు, ఊఁదువాద్యవిశేషములు.

సీ॥ బూరుగచెట్లలో బూరుగ లూఁదుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

ద్వి॥ బూరుగపూవు నిప్పుకలతో నెగడి । యూరయ విరహుల కగ్నియై నిగుడి ॥౨౦౪॥

బూరెలు = భక్ష్యవిశేషములు.

సీ॥ ....బూరెలు బేరంబు బేరజంబు......... ॥అప్పకవీయము॥

బూరటిల్లుట = నిండారుట.

సీ॥ నివ్వటిల్లెననంగ నిండారెననఁ బూరటిల్లెనా సమమునై యుల్లసిల్లు ॥ఆం-భాషా॥

గీ॥ పక్షిమృగజాతు లెల్లను బ్రమసి యిట్టు । నట్టులుగఁ గానఁ జెదరె వృక్షాదులదరెఁ
గురుబలంబులు బెదరె నంబరము దిశలు । బూరటిల్లంగఁ జెలఁగుఁ దదారవమున ॥భా॥

బేరజము = ధూర్తుని పేరు.

సీ॥ ....బేరజ మన ధూర్తు పేరు వెలయు॥ ॥ఆం-భాషా॥

బోరగిలుట = ముఖము గర్భము నడుగుభాగము ద్రిప్పి శయనించుట.

కం॥ బోరగిలు నించుకేనియు । నేరసినాఁ డేపు మీఱ నీలిగి తాఁ జెన్
గ్రూరశకటంబు చరణాం । భోరుహతలమున నెయిఁ తఁ డపూర్వపుశక్తిన్ ॥ఎ-హ॥

బోరుగొండ = గొప్పతిప్ప.

సీ॥ బోరుగొండ లనంగఁ బోరలు క్రిందుగా బోరగిలుట... ... ॥అప్పకవి॥

ద్వి॥ బోరుతబ్బులను గెంపులమరకతంపుఁ । దోరణంబున నింపుఁ దులకింపునట్టి ॥౨౦౪॥

మారిమసఁగుట = సంహరించుట.

గీ॥ నారసములఁబొదవి మారిమసంగిన। శల్యునఁజూచి నరుఁడు ననిలసుతుఁడు ॥భా॥

మారేడు = బిల్వము. (దీనిన్మాలూరభవమని కొందఱు)

సీ॥ మారేడుఁబండులఁగా రాముఁజెఱచు నీ మెలఁచన్నుఁగవ వేడుకలనొనర్చె ॥భా॥

మారుతురు = శత్రువులు.

సీ॥ .... వేమారు మారుతురన్ ...॥అప్పకవీయము॥

మూరుకొనుట = ఆఘ్రాణించుట.

గీ॥ పిలుచు దైవతపూజకు నెలవఁగణఁగు । నల్లనల్లనఁదమి పుట్టనాసనదుగు
మూరుకొనఁజూచు నెయ్యనఁజేరనరిగి। పరమహార్ఘ్యంబు చేనత్తపస్విసుతుఁడు

మేర = మర్యాద. (ఇది ప్రాకృత తత్సమశబ్దము)

సీ॥ కోరికాంతలతోఁజకోరికల్ చెలరేఁగ వారాశిగర్వంబు మేరమీఱె ॥మను॥

మోరత్రోపు = ముఖత్రోపు.

సీ॥ మీఱబుమేరలు మోరత్రోపులనంగ ....॥అప్పకవీయము॥

మూలము.

గీ॥ రాలె రాయుట రాణించె రాచుటయును । రావి రాణయు రాణువ రాయిడించె
రాపు రాములు కారాఁజుట రూపు రూక । భార్గవాక్షిరవ్వగర్వ సర్వస్వచోర॥

(ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపంబడు.)

రాలుట = పడుట.

ఆ॥ రాలియున్న పుష్పప్రకరముల విదిర్చి । చెన్నుగానున్న జేసిన సెజ్జయనఁగ ॥భా॥

రాయుట = ఒఱయుట.

సీ॥ ఇలధరాళి మొగసినఁబలుచగాకుండంగ రాసినతొడవులరజము దొరుగ ॥భా॥

రాణించుట = ఒప్పుట.

శా॥ రాణింపన్ముఖలక్ష్మి కిన్ముకురమై రంజిల్ల వేపట్టికిన్
మాణిక్యాయతనంబొనర్చె గిరియాత్మశ్రీప్రభావంబునన్॥ ॥వసు॥

రాచుట = పీడించుట.

ఉ॥ .... పాపముల్
రాచుట మొండెగా కిహపరంబుల కూరకదూరమై వయ
శ్రీచన .... ॥మను॥

రావి = అశ్వత్థము.

క॥ రావులునిప్పలు రాణదలిర్పన్ ॥ ... ...॥యయా॥

రాణ = వేడుక.

సీ॥ ....రాణరాణించుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

క॥ రాణఁదనరారిన పరాగముల రాగముల ...॥రాఘవపాండవీయము॥

రాణువ = సేన.

సీ॥ ....రాణువ రాపాడి ... ...॥అప్పకవీయము॥

రాయిడించె = రాపుడువెట్టె.

గీ॥ నతమనస్కులౌ తాపసనాథులెల్ల । నతమనస్కులౌ తాపసనాథులఁగను
వివిధబాధలనలయించెవెన్నడించె । రాయిడించెఁగలంచెనారావణుండు॥రా

రాపు = రాపిడి.

తే॥ రాముసామ్మనుటయురారాపువలదు ... ...॥అప్పకవీయము॥

రాముల్కు.

సీ॥ రాముల్కురానురావి.... ... ...॥అప్పకవీయము॥

రాఁజుట = ధూమసహితముగా మండుట.

సీ॥ రాచుట రాఁజుట రాయుట రాలుట ... ...॥అప్పకవీయము॥

రూపు = రూపము ; రూక = క్షుద్రనాణ్యము.

సీ॥ ....రూపుట రూపవిరూపురూక ...॥అప్పకవీయము॥

మూలము.

తే॥ రేవురేఁగుటచెలరేఁగె రేఁగుఁజెట్టు। రేలురోకలిరోఁజుటరోలురోఁత
వారకయువారకంబుకైవారములును ! వారువమువారనిదయదేవేరిశౌరి.

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడును.

రేవు = జలావతరణప్రదేశము.

శా॥ రేవుల్ మాపుమతంగజంబును మణిశ్రీఖండము క్తాదియున్ ॥ఆము క్త॥

రేఁగుట = విచ్చిపోవుట.

క॥ చేయఁదొణంగినగాంధా । రేయులువెసనుక్కపెట్టరేఁగిపయిపయిన్ ॥భా

రేఁగుఁజెట్టు = బదరీవృక్షము.

గీ॥ మహితకమలమధురమధురసాస్వాదన।పరవశాత్మమైనభ్రమరకాంత
రిక్తబుద్ధినకట రేఁగుఁబువ్వులరస । మానుటెల్లబేలవైలిగాక ॥భా॥

రేలు = రాత్రులు.

శా॥ రారాజెంతయు దీనవృత్తిఁ జవులారంబల్కఁగా విన్నయే
నీ రేయారకనిద్రవోదునటె యిట్లేలంటివీరోత్తమా ... ...॥భా॥

రోకలి = ముసలము.

గీ॥ రోకళులుఁబుట్టువంబులుస్రుక్కువాజ్య । పాత్రదండకమండలువేత్రములును
నివియులోనుగాఁగలిగినయిద్ధహేమమయములుగా క్రొటనడిపించెమనుజనాథ.

రోఁజుట = వగర్చుట ; రోలు = ఉలూఖలము.

సీ॥ ....రోఁజు రోకలి రోలు రోవెలంది ॥అప్పకవీయము॥

రోఁత = అసూయ.

క॥ అనవుడుగురుఁడిట్లనుగ । ర్జనిచందముము న్నెగణఁగురోయఁదుపొలున్
వినుమెఱిఁగియున్నయదిగా । పునసీతండర్థరథుఁడవున్ దలపోయన్ ॥భా॥

వారక = ఉడుగక.

ఉ॥ వారకయిట్లుపూనివనవాస నిరంతరదుఃఖమున్మహా
వైరికృతాపరాధ దురవస్థయునోర్చి శుభంబునొందఁడే
యా రఘురాముఁడట్లు వసుధాధిప నీవునుదుఃఖమింతయున్
సైరణనోర్చిపొందెదవు సర్వమహీవలయాదిరాజ్యమున్ ...॥భా॥

వారకంబు = సొమ్ము.

క॥ వారణఘోటకభాండా । గారంబులు మొదలుగాఁగఁగలరవములతో
సూరిమత యిన్నియునునీ । వారకములుగాఁగమమ్ము వగవుముబుద్ధిన్ ॥భా॥

తే॥ కమ్మలంపిన రమ్మనికమ్మలంపు । వారకాంతలవలపించువారకములు
మందులడిగెదవిందు కేమందునోయి । ... ...॥వైజ॥

(ఇందు, సొమ్ములు వేశ్యలను వశీకరింపుచున్నవియని ప్రకరణరీత్యాయర్థ
మగుచున్నది.)

కైవారము = స్తుతి.

క॥ శారదమధురాలాప వి । శారద యిందారిగ్ని శమన సలిలేశ నుతి
ద్వారమున నిషధపతిఁగై । వారంబొనరింపఁదొణఁగెవాచాప్రౌఢిన్ ॥నై॥

వారువము = అశ్వము.

చేరుటయను శబ్దమునకు వ్రాసినయుదాహరణములఁ జూడవలయు.

వారనిదయ = అనివారితకరుణ.

క॥ దారిద్ర్యముచేఁగుందుచు । నేఁనినదుగంగఁబోవ కెంతయుఁగృశతన్
సూచిన విప్రున కుర్వర । వారనిదయ నీగిఫలను వాగ్గోచరమే ...॥భా॥

దేవేరి = రాజుభార్య.

క॥ కారుమెఱుంగన మరుదే । వేరియ తానసఁగఁ బైఁడివిరిదండల బం
గారపుబొమ్మలనంగా । ... ... ॥య॥

శ్లో॥ లఘుర్నాస్తిజకారస్యా లఘుస్సస్యకదావిన ... ...॥కారిక॥

(ఇందులకీగ్రంథకారుఁడు రచియించినపద్యము.)

మూలము.

సీ॥ కంజాతనాభ జకారపదంబునఁ గలుగదు లఘువుసకారపరము
నందులేదెపుడు శతాంగరేఫంబైన మొదలనారెంటినిమూలకారుఁ
డుభయయుగ్వర్ణాళి నుచ్చరించుటఁ జేసి యత్యల్పముగనుండునంచుఁదలఁచి
చెప్పెదవానిఁబెంజెరయునుజరుగుట సురసుగ్రసుకెక్కనసురసురనఁగ
నింకఁబ్రాక్కువులెచ్చుటనేసిఁబ్రాస । యతులనిడినవితక్కంగ నాజకార
పరమునను లేదు లఘువుసవర్ణపరము । నందుగురువును లేదుదయాపయోధి.

మూలకారుఁడథర్వణాచార్యులు. "ఉభయయుగ్వర్ణాళినుగ్గడించుటఁజేసి" యనఁగాఁ "జజౌ-తజౌ-పజౌ-వర్ణౌ-నమరావససంయుతౌ" అని జకార సకారములను మొదటఁజెప్పుటచేత ననియర్థము.

పెంజెర = సర్పవిశేషము.

తే॥ చెలఁగుసర్పభేదంబులు జెఱ్ఱిపెంజె । ర పసరికపాము నాఁగ ...॥ఆంధ్రభా॥

చ॥ బరవసమొప్పఁగాలి తడఁబాటుమెయిం గవిదూఱి యొక్కకు
ర్కురము తమంబులో మెఱయుకోఱలతోఁగబళించిపొట్టపెం
జెర నడుమంచుఁదెచ్చికని చేవదొఱంగక త్రుంచినైచెఁద
ద్గురుబిరుదప్రమాదములకుం బతిమోద విషాదశాలిగన్ ॥మనుచ॥

కుర్కురమనఁగా శునకము. పొట్టపెంజెరయనఁగా సర్పవిశేషము.

జరగుట = కడచుట, వెడలుట.

క॥ గరుడుఁడు నడుమఁగదూరము । జరిగిహరియుసలిలపాలు సన్నిధిబాణా
సురగోగణములయునికియు। స్థిరముగవినియతనిదిక్కు-నేరుతలఁపునన్॥ సో. హ.

జరపుటయును రేఫమేయగునని తెలియఁదగు.

☞ సకారపరగురు రేఫములకుఁ దృతీయాశ్వాసమున నుదాహరణము లీయఁబడును.

మూలము.

ఆ. వె॥ సరస సరవి సరకు సరువడమ్మును సరుల్
సరకుఁగొనఁడు సురిగె సురకరువలి
సురఁటి సరిమొదలుగఁ జూడంబడుపదంబు
లందు లఘువె సూతనాభమూర్తి॥

(ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు దెలుపఁబడు.)

సరస = సమీపము.

క॥ కరితురగరథపదాతులు । పరివేష్టింపంగఁగొలుచు ప్రజముండఁగా
సరసజనార్దనుఁడుంజన । నరిగిరివేఁటాడధరణి యల్లలనాడన్॥ సో. హ.

సరవి = క్రమము.

విరివియను శబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయును.

సరకు = వస్తువు.

క॥ నరకుఁడు యాగంబులకున్ । జారకుఁడుమీరనుచు నాద్విజులనడఁచుటయున్
సరకులు చూఱాడుటయున్ । వరకులకన్యకలఁబట్టివాఁడేగుటయున్॥ సో. హ.

సరువడము = ముద్ద.

క॥ అరుదుగనపుడొకొక్కెడ । మరకతమణిపాత్రగగన మండలమయ్యెన్
సరువడము పాయసము శశి । ధరుఁడయ్యెంజుక్కలయ్యెద్రాక్షాఫలముల్ ॥నై॥

సరులు = మాలికలు.

చతుర్థాశ్వాసమునఁ దరులను శబ్దమువద్ద నుదాహరణము వ్రాయఁబడు.

సరకుఁగొనఁడు = లక్ష్యము సేయఁడు.

క॥ సరకుఁగొనరు సురవరులను । గురుశక్తినిభీష్మబాహ్లికులఁగైకొనరు॥ సౌ. హ

సురుగుట = డాఁగుట.

చ॥ విరటునిగోవులన్మరలవేల్చి ముదంబున నీదుతమ్మునిం
బొరిఁగొను పార్థుఁడాఁక కెటు పోయితినాఁడలఘోషయాత్రలోఁ
గురుపతిడించిక్రీడి కృపకుం దగుపాత్రముజేసియెక్కడః
సురిగితిచెప్పమా నిజము సూతతనూభవ నాకునేర్పడః ॥భా॥

సురకరువలి = చక్రవాయువు.

క॥ సురఘునిఁదలగరుడుఁడుగొని । యరిగెదుదెమ్మన్ననాతఁడచటికిఁజని త
ద్గరుదనిలాహతిసుడివడె । సురగాలిందూలుచొప్పచొదుగుంబోలెః ॥భా॥

సురఁటి = చామరము.

సీ॥ సురఁటిఁదేకయవచ్చితిరదెకలికియన్నసురఁటిఁదెచ్చెదనని సురిగెనొకతె॥నల

సరి = సమానము.

క॥ సురపతియమవరుణ ధనే । శ్వర కమలాసనుల దివ్యసభలెల్ల నరే
శ్వరచూచితి నవిదీనికి । సరిగావత్యంతనిభవ సౌందర్యములః ॥భా॥

(ఇది సదృశశబ్దమునకుఁ బ్రాకృతభవమని చెప్పిరి)

మూలమున మొదలుగననుటచేత నింక ననేకశబ్దములు గలవు. గ్రంథ బాహుళ్యమగునని యిందువ్రాయలేదు.

ఇఁక, దీర్ఘపదములకునుఁ గొన్నియుదాహరణములువ్రాయుచున్నారము.

సారువ = తిప్ప.

లయగ్రాహి॥ ఓరగయివ్రాలిన నమేరువుల పుష్పాదుల
సారువులవెగట ఘనసారమిళదేలం ॥వసు॥

సూరెలు = పార్శ్వములు.

క॥ ద్వారకలోపలఁజుట్టలు । సూరెల నిసుఁగొలిచినట్ల సుమనోనగరీ
సూరిజనంబులుగొలిచెడి । చారుక్రియంజేయువాఁడ జలజదళాక్షా ॥పా॥

సోరనగండ్లు=గవాక్షములు.

ఉ॥ సోరనగండ్లమార్గములఁ జొచ్చినసన్నపుగాలి నెక్కయం
భోరుహపత్త్రినేత్ర .... ॥నై॥

(తక్కినవాని నీవిధమునఁ దెలిసికొనవలయును.)

అథర్వణకారిక॥ రేఫోన్యత్రతుసమ్మతః॥

వ్యాఖ్య॥ అన్యత్రతు=ఉక్తవ్యతిరిక్తవర్ణంబులకుఁ బరంబైన; రేఫః=లఘురేఫము; సమ్మతః=సమ్మతము. అనఁగా "ఐ-ఔ-ట-డ-ణ-య-ర-ల-హ-ళ" యీపదియక్షరంబులకుఁ బరంబున లఘురేఫమే కాని గురురేఫము లేదనుట. ఇందువలన నైత్వౌత్వవిశిష్టములగు నన్నిహల్లులకుఁ బరంబున లఘురేఫమే యని ధ్వనితమగుచున్నది. ఇచ్చట యకారపరంబున గురువు లేదని చెప్పినక్లైన "ఎఱుఁగుట-ఎఱకలు" మొదలగు మధ్యగురుశబ్దములు "అద్యః క్రియాసు" సూత్రమున, యకారాదులగుటచే విరోధమనవలదు. అప్పకవీయమునందలి "భూతాద్యర్థసముద్యోతినంవినా" అను పాఠాంతరంబును, "వికృతిపదాదౌ ప్రథమాంతస్థ తృతీయానునాసికౌనస్త" అను సూత్రంబును విచారించి యాదిని యకారము పండితహృదయంగమము గాదు గాన ద్వితీయపాఠమే సమీచీనమని యహోబలపతి యుపపాదించెఁ గావునఁ బూర్వోక్తశబ్దాదిగతము ప్రాణమే. అట్లుగానిచో నన్నయభట్టమతమున యకారమాదినుండునని తలఁచినను నాథర్వణమతమున "ఆద్యవర్ణస్తు హల్త్వేనగృహ్యతే నకదాపిచ" అను వచనమువలన యకారమాదిని లేదు. కావున నైక్లైన నియ్యుక్తి నిర్బాధకమే యగుచున్నది.

మూలము.

గీ॥ వక్రతమయుగ్మతద్యుతవ్యంజనముల। కాదిమాంతస్థములుమూఁటికలత్యమైన
యూష్మమునకు "టడణ" లకునుత్తరమున। ళాకుఁబరమున నిత్యంబులఘువుకృష్ణ॥

వ్యాఖ్య॥ వక్రతములనఁగా నైకారౌకారంబులు. తద్యుతవ్యంజనములు ఐత్వౌత్వములతోఁగూడిన హల్వర్ణములు. వీనికిఁ బరంబున లఘురేఫమే కాని గురురేఫము లేదు.

ఉ॥ ....ఔ
రా వలరాచవేగిరము రామకునంచుఁ జెలంగినవ్వుచుౝ॥ సో. హ.

ఉ॥ అంబొకకచ్ఛప ప్రవరుఁడత్యధికంబగు కాయముం బలం
బుం దనరన్వసించు జలముంగొనువాంఛ గజంబువోయినన్
జెందఁగనీకసంగరము సేయుఁబెనంగుచునీరుఁద్రావ గొ
రుందెగియుండునిట్లు వరదోషమెలర్పఁగ నాఁడునాఁటికిన్॥

ఆదిమాంతస్థములు మూఁటికి యకారరేఫలకారములకుఁ బరంబున లఘువే. రేఫమనఁగా లఘురేఫమునకుఁ బరంబున లఘురేఫముగా నగుచున్నదిగాని గురురేఫమునకుఁ బరంబున నెట్టిరేఫమేనియుఁ గానరాదు. ఉదాహరణము.

మ॥ హరిదాఁటించెఁబురోపకంఠమున వాహ్యాళిప్రదేశంబునం
దరరే యెల్లయరెడ్డినందనుఁడు .... ॥కాశీఖండము॥

ఉ॥ రెండుబలంబులందు నరరే యరరే యహురే యనంగ నొం
డొండఁజెలంగుసన్నుతుల నుబ్బుచు నీయదువీరుఁజంపు పొం
ద్రుండనువారుసాత్యకిఁగఠోర భుజాప్రతిముండుపౌండ్రభూ
మండలనాథుఁజంపు ననుమానములేదనువారు పోరిలోన్॥ సౌ. హ.

మూలము.

ఆ॥ ఆదిమాక్షరంబుహల్లుగాదని యథ । ర్వణముఖార్యులనుటవలన నెఱుక
మొదలుగాఁగశబ్దములగురు రేఫంబు । లున్నలేదుభంగ మురగశయన॥

ఈపద్యార్థము స్పష్టముగాన నర్థమువ్రాయఁబడదు.

మూలము.

గీ॥ ధారునధురీల్నభోరునాఁదగు ననాంధ్ర । వర్ణయుక్తాన్యదేశ్యశబ్దపరమందు
లఘువెవర్తించునెప్పుడు లక్ష్మణాని । లాత్మజాలంకృతసమీప యరిదురాప॥

సీ॥ భోరున వివిధతూర్యారవంబులుమహార్ణవనిధిధ్వానంబు ననుకరించె ॥భా॥

అథర్వణకారిక॥ క్రియాంతేచాన్యవర్ణేచ లఘురేఫాః ప్రకీర్తితాః॥

వ్యా॥ అన్యే వర్ణేచ = రేఫేతరములందున్నవి యనఁగా నద్రువ విద్రువ వట్రువవ్రాలె మొదలైనవి క్రొరలనుట.

గీ॥ తఱచుత్రిలఘుక్రియాపదాంత్యంబు క్రార । రేఫమర్యంతజాలిధర్మపదగతము
రాగమంబునాగమి బీజర్థాదికంబు । లాంతజస్రేఫమునులఘువజ్జనాభ॥

వ్యాఖ్య॥ తెలుచు త్రిలఘు క్రియాపదాంత్యంబు = మూఁడులఘ్వక్షరములు పరిమితముగల క్రియాపదములకు నంత్యమందుఁగల రేఫము తెలుచుగా లఘువు, అనఁగా— తనరె, పొనరె, అడరె, అలరె, గదిరె, అదరె, బెదరె, మొదలుగునవి. "తెలుచు" నని చెప్పుటచేత గురురేఫంబును గ్వాచిత్కమైయుండుననుట. "ఇద్దఱుపదఱుట పెద్దలికంబు ను" అనియప్పకవి పదఱుటను గురురేఫముగాఁజెప్పె. డగ్గర- క్రమ్మఱ- తెగఱ- మెఱయుట మొదలగువానియందుగురువులుండుటవలనఁ "త్రిలఘువు— క్రియాపదము- అంత్యము" అనువిశేషణములు మూలమునఁజేర్పఁబడియె. ఉదాహరణములు.

క॥ జడనిధిఁజను తెరమలుఁగున । వెడలి నిలిచినట్టియాట వెలఁదియపోలెక్
గడునింపులు గులుకుచుఁదన । రెను పురవరలక్ష్మి నవధరించి నృపాధిపా॥ భా॥

క॥ వినుసౌభాగ్యసమేతుఁడు । మును నిజదారైకపరుఁడు ముందటిజన్మం
బున భార్యకుఁ బ్రీతియొన । ర్పని మనుజుండు సుభగతావిరహితుఁడౌండుక్॥

చ॥ పవనజుచాపముల్ హరులు ప్రగ్గములం దునుమాడి కాఁడితో
నవి పెనగాడఁగా వెడఁదయమ్ముననఁ గేతువుఁగూల్చి నూతు మే
నవియఁగఁ జేసినంబలుచి యాతఁడు ఫల్గునజ క్రకరత్నుఁ తే
రివెనుక నుగ్రశక్తియడరించెఁ జలింపక భీముఁడత్తఱిక్॥ భా॥

ఉ॥ వింతలుసాలనీవలన వింటిమిగాని ధరిత్రి నెందునే
మింతకుమున్ను సారథుల నెవ్వరిఁజూడము వైరివీరదు
ర్దాంతభుజావిలాసమలరం దెగిపోరులనస్త్రశస్త్రవి
శ్రాంతికణంగువారిననికన్నులనిప్పులు రాలఁబల్కెనక్॥ భా॥

ఉ॥ శ్రాంతివహించి దప్పిగదురక్॥ జై॥ భా॥

☞ గ్రంథవిస్తరశంకచే దిఙ్మాత్రముగ నుదాహరింపఁబడియె.

శ్రీరరేఫము॥ అదుర్వి- విదుర్వ- వట్రువ- శ్రీలె తార్వె- ఱిఁకె- బుర్గె మొదలగునవి యెప్పుడునులఘువులె. ఇట్టినియతములగు శ్రీరలకే గానిపొల్లులతో సంబంధించిన రేఫములకీవివక్షకాదు. అట్టియెడల నేరేఫము సంధించినచో నారేఫమే గాని లఘువని చెప్పవలనుగాదు. ఉదాహరణము.

ఉ॥ ఎప్పుడు నెయ్యెడం బొదివి యుందఱుకుందగనీవు కంటికిక్
అప్పయుఁబాలె మాటయి నెఱింబన్నులారసి యొజ్జచాద్పనక్॥ భా॥

ఉ॥ ... ... వేదనన్
తూలుచు రోజఁగాఁబలుమఱుం బొరలంబడిలాలఁగ్రక్కు॥ భా॥

ఉ॥ ... ... కన్
జెప్పలు విప్పినీదొకతతిం జెమరారఁగనీదు॥ వసుచరిత్ర॥

అర్యంతజాతిధర్మిగతపదము॥ వ్యాఖ్య॥ అరిఅంతమందుఁగల జాతిపదములు. తద్గత మనఁగఁజివరనుండు "రి" అనుట. ఉదాహరణము॥ కమ్మరి- దొమ్మరి- కంచరి- మేదరి- ఉప్పరి- నూనరి- (కటికవాఁడు) జాలరి- పోటరి- మోపరి- తాల్పరి- నేర్పరి- తెరువరి- వెరవరి- గద్దరి- చూపరి- ఒంటెరి- ఒఱపరి- కల్లరి- లావరి- తెలవరి- కావరి టక్కరి- సుంకరి- కాలరి, మొదలగునవి. వీనిలో "గద్దరి, అనుశబ్దము నప్పకవి గురురేఫమని చెప్పినాఁడు. "గద్దఱి యద్దఱి కట్టెదుఱను" అనియప్పకవిమతము. జాతిధర్మివాచకములని చెప్పుటచేత క్త్వాంతములగు నఱ్యంతములకు గ్రహణములేదు. టక్కఱి పెంపఱి- మొదలైనవి. పూర్వోక్తముల కుదాహరణములు.

క॥ తెరువుననొక మిథునముఁజూ । దరులంగమఁగొని సెనీవధర్మమునీయం
దరసికనిన వారై పలి । కిరివారల నెఱుఁగుదేయకిల్బిషచరితా॥ భా॥

చ॥ ఉరుతర హేమదండరుచి నొప్పుచు సింహపతాకవింటితో
నొరయఁగ రోహణాచలసముజ్జ్వలమైనరథోత్తమంబుపై
నరుదుగఁజాప మింద్రధనురాకృతి నెత్తి చెలంగుచున్నపో
టరి యతఁడింద్రజిత్తుఁడని డాయరు వీని సురాసురాదులున్॥ రామా॥

చ॥ తరుణులఁగాఁగిఁటన్ననుచుఁ దమ్మివృథా విరులెత్త చేసె మో
పరులుగఁజైత్రుఁడంచుఁ దదభావమనోభవవహ్ని వ్రేల్చి ని
ర్భరమధుపాళి ధూమముఁబరాగపు నీరును దేనెకట్టి చాఁ
దరుదుగఁదార్పఁగాఁగొఱవులైయెఱుఁగంబడెఁగొన్ని భూజముల్॥ఆముక్త॥

క॥ హరివలికిన విధమంతయు । వెరవైయున్న యదికంటె యీమాట తెఱం
గరయుదము తొలుతనీపెను । పరిచందంబెల్ల తెలుకపడియెడుఁబిదపన్॥ స్వా॥

చ॥ వెరవునలావునం గడిమిబీరమునం బొలుపొందు రాచదే
వర మెఱయంగ నేర్చిన కువాళపుమన్నియమూఁక నేలతా
ల్పరిబలుగాడ్పు ... ... ॥యయాతి॥

మ॥ వరుసన్ శుక్రుఁడు నాఁడు వేగఁ దన చెల్వారంజూచి యాకన్నెనం
దొరయంబాయము రూపముంగలిగి చెన్నొంగుల్కు నీ నేలతోఁ
డరుదైకర్గె దలంచినట్లయొడ సేయంబోలు నేయింక నే
ర్వాకాలోకావతులఁబంపుమా తగుపనుల్ రాణింపఁగావింపఁగ ॥ య॥

చ॥ అల్లవెకోయిలల్పిగురుటాకుల నంజుడునంజి నల్గడం
దుల్లెపు నాముతోఁ బెరుపరుస్ దమయుల్కుడు విన్నగుఁడియల్ ॥ య॥

క॥ సరకుఁగొనరు సురవరులను । గురుశక్తిని భీపత్రాహ్లికల గైకొనరు
ధ్వారతజరాసంధునివెర । వరిగా మెచ్చరు మహేశ్వరగర్వమునన్ ॥ సో-హ॥

రాగమంబు॥ అనఁగా "వారార్థితే ఉదపిర" ఇతిసూత్రము చేతవిధింపఁబడిన జవరాలు- ముద్దరాలు- ధరాత్రిశ్త్రరాలు మొదలయిన శబ్దములయందలి రేఫము లఘువు. దీనివలన బాలత్రిలు పాదరిలు మొదలయినవానికిం గ్రహణము.

తే॥గీ॥ ఆలనుపదంబు మొదలనురాగమంబు । వచ్చుసంధికినుభయంబువళికిఁజెల్లు
నతివజవరాలు బాలెంతరాలుముద్ద । రాలుధరాత్రితుత్రరాలవ రాక్షసారి॥

"ఆగమిణిజర్థాదికంబు" అనఁగా నఙ్పూర్వకమగుగమిధాతువు॥ వచ్చుట యీ ధాతువునకు ణిజర్థము రప్పించుట- రావించుట- ఆదిశబ్దముచేత- రమ్మని- రండు- రాను- రావు- రాము- రాదు- రాకు రాక- రారా- రాఁగా- రావచ్చు- రానిమ్మని ఇత్యాదులు." రణమునవారలఁ గెలువ రాదనుపల్కు లటుండనిమ్మని॥ భా॥
రమ్మనకుఁ దేరుశబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణముం జూడవలయును.

రాకశబ్దమునకు॥ ఉ॥ రాకసుధాంశుమండలము రాకకుమాఱు మొగంబుఁజేయుచో॥ నై॥ ద్విపదము॥ నాపుడమ్మని నాథు నగరికేకేతి । రావింతునన్నివిచారముచేసి తెలిసి॥ రం-రా॥ రప్పించి జాతకర్మములుచేయించి॥ రం- రా॥

లాంతజరేఫము॥ అనఁగాలకారమంతమందుఁగల శబ్దమునకు" లాంతాత్తురా" ఇత్యాది సూత్రముచే విధింపఁబడిన బహువచనప్రత్యయరేఫము లఘువు. అవి యేవనిన, బాలురు- నృపాలురు- శుభశీలురు మొదలగునవి. మఱియుదీనివలన నెయ్యురు- మార్తురు- అల్లురు- మొదలయిన దేశ్యశబ్దముల- బహువచనప్రత్యయమునకును "పరేషాంతుధరోత్తమ మధ్యమవత్",, సూత్రముచేవిధింపఁబడిన-కవులరు- భక్తులరు- మొదలగువానికిని, "సమాస్త్రావర్ణకాః కేచిద్దేశ్యపునరపిశ్రితా " ఇత్యథర్వణోక్తివలన నిష్పన్నములగు కోడండ్రు- పేరఁటాండ్రు-మొదలగుశబ్దములందలిపునః ప్రా

ప్త్రత్యయరేఫమునకునుగూడ గ్రహణము. ఉదాహరణము. ఉ॥ భరతకులైకభూష
ణుఁడు భాసురతేజుఁడు ధర్మనందనుం । డురుభుజవిక్రమంబున జయోన్నతి బొల్పెఁగ
వీరులోకపా । లురయనిభీముఁడర్జునయులున్ సహదేవునకులంబెదూర్పును । త్తరము
నుబశ్చిమంబు మఱిదక్షిణముస్వరుసన్ జయింపఁగన్॥ ॥భా॥

మ॥ మరుదంభోరుహనేత్రలం బరధునీమధ్యంబునన్నిల్వని । ష్ఠురతత్త్వపయోధరా
హతిజలస్తోమంబునల్వంకలం । దెరలన్నభిచయంబులోఁగొనియెవానిం జాలగాఁ భీర్య
శీ । లురసంక్షోభము నొందువారిపెచటన్ లోఁగొంచుపర్తెఁపరే॥ పారిజా॥

క॥ నరుఁడనుఁగుఁజుట్టగావునఁ । బొరిఁగొనఁజోరవీవు నూతవుత్తుఁడొకఁడమా ।
ర్తురమారొక్కనియెకునతనికి । వెరవుపచురువులును లేవుపిమ్మడగుటన్॥ ॥క॥ పుర
పురఁబొక్కుచుబకపతి । కరంకమునఁదేరఁబనిచిగారవమునపె ।య్యురుదానునగ్నియి
చ్చియ । సురపతియున్న తపచ్చెసురపతి నెమిత్రన్॥భా॥ పఱుపద్య మందలి "కరంక
ము" అనఁగా నెముకలగూడు. ఇదిసంస్కృతశబ్దము.

మూలము.

తే॥గీ॥ అంగనాధమసంబుద్ధియారదాగ
మముతదేతత్కృమాత్రయుపత్రదభిధేయ
ములుక్రియాంతగవర్ణకములు జనగణ
నాపదోర్వంతములునవియొపరాత్మ॥

టీక॥ అంగనాసంబుద్ధియనఁగా "నీలిరో వెలఁదిరో" మొదలగునవి. దీనివలన
నిస్సిరో- అమ్మచెల్లరో మొదలగువానికిం గూడగ్రహణము. ॥చ॥ నరుఁడువిహీన
సాధనుఁడు నాకెనురైలిఁడుభ్రిల్లి యాడఁ । జెల్లరోయిటఁజూడఁగా నగుపెలాఘువ
మేర్పడబట్టుఁడుక్కునం । బొరిగొనుఁడంచు యోధగణముం బురి కొల్పుచుఁదాఁ
కియేసెనిబ్బరముగఁ బెక్కుబాణములబాణుఁ డుపాసతిపాణివల్లభున్॥ ఏఱాప్రగ
డహరివంశము. చెల్లరో యనునదిసంతాపార్థకమగునవ్యయము.

అధమసంబుద్ధి. ఓరీయనునది. దీనిసాహచర్యమువలన నేమిరా, రారా, ఇత్యా
దులకు గ్రహణము. ఉదాహరణము ॥శా॥ ఓరీదానవధూర్తనీదు వచనోద్యోగంబులెల్లే
గెరా । రారాయింకిటనేమిసేసెదవురా కార్యంబుశౌర్యంబునఁ । దీవ్రగత్వంబునుగర్గెనే
నిదనుజాతెల్లంబుగాఁజూపుమం।చా రాజీవవిలోచనుండు వచనవ్యాపార పారీణతన్॥

ఆరదాగమము. అనఁగ రాములార కృష్ణులారఇత్యాదులు.

గీ॥ అంతనేయంగవలయునే యన్నయమఁగు।లారయు త్తరకురుభూములారఁబండి॥
యున్నయవి యాగకాలోచితాన్నమునకు ।వలయుధాన్యముల్ దలఁపునవచ్చుచుండు
॥భా॥ రసికచిత్తాబ్జవాసులారాయనంగ॥ అప్పకవీయము॥

తదేతత్కృమాత్ర యుపత్రదభిధేయములు. తచ్ఛబ్దార్థము- వారు- వారలు-దీని
వలనఁ జేసినారు చూచినారు మొదలయినవియుగ్రహింపఁబడును. క॥ వారలుపాప్
తస్సమయా । చారంబులుదీర్చి భక్తిసంపదబొదలన్॥ భా॥ వారుఅనుటకుఁ బోరను
శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయు.

ఏతచ్ఛబ్దము. వీరు- వీరలు ॥ క॥ వారిపిలుందనయంతం। జేరిజనార్దనుఁడువోయెఁ జెడిరకటకటా । వీరనుచువిధివినోదము । వారింపఁగమనుజకోటి వశమేయనుచున్ ॥ సో-హ ॥ మఱియు నేతాప్రెగడ హరివంశమునందు- ఉ॥ వీరలయందుఁ గానఁబడు వేయువిధంబుల నద్భుతంబులిం। పారఁగదేశభేదములయంతరముల్ జనులందనేర్చితా। మేరలుధాత్రియై నిలిచెమెచ్చగు పెంపుననుల్లసిల్లుచు। న్నారటుగాన కీర్తనయొనర్చుట కర్హులువీరు నావుడున్ ॥

కిము శబ్దార్థము- ఎవ్వరు-ఎవరు-ఎవ్వారు-ఏవారు-ఏరి ఇత్యాదులు. ఎవ్వరనఁటకు నరియను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును॥క॥వినుమతని తెలిఁగెటిఁగిపరి।జనము లతోనాంబికేయు చరితముదుర్యో। ధనుకొలగామియునెవ్వా। రనువాక్రువ్వంగ వెఱతురు కురుప్రవరా॥ క॥ ఆరాజకుమారులుమది । నీరసముజనించునట్టు లెక్కడి జనకుం। డేరికినేనియుఁ బుట్టిన। వారిం దోఁబుట్టువులుగ వ్రాల్పంజనునే॥ భా॥

ఆత్మన్ శబ్దార్థము-తారు-తమరు-ఉదాహరణము॥ క॥ మారీచసుబాహులునా।నా శాత్రించరవీరుతోడ సభమునమాయా। నీరదముపన్నినెత్తురు। తారోలింగురసిరవుడు తర్జనలెసఁగన్॥ రామాయణము॥

యుష్మచ్ఛబ్దార్థము. మీరు- మీరలు- ఈరు- ఇత్యాదులు- క॥ మీరెల్లనెఱుఁగుదుర యు। వ్వీరులదివ్యాస్త్రశస్త్రవిభవసమృద్ధిన్॥భా॥క॥ ఈరేయొకశుభలగ్నం। బీరేవివరించి వరునకింతికి॥ వసుచరిత్రము॥

క్రియాంతవర్ణములు- అనఁగా సర్వేషాం బహువచనేషు ఇతిస్యాత్తనుసూత్రముచేతను విధింపఁబడిన-చేతురు- చేయుచున్నారు- చేయఁగలరు- చేసెదరు- చేయరు- చేసిరి- చేయఁబడుచున్నారు- చేయఁబడిరి- చేయఁబడఁగలరు- మొదలగు బహువచన ప్రత్యయశేషములఘువు- క్రియాంతేచయను వాక్యమునకర్థమిదియేయని తెలియఁగవలయును-

జనగణనాపదోర్వాంతములు- అనఁగా జనసంఖ్యావాచకములగు నుర్వాంత శబ్దములు- ఇరువురు- ముగ్గురు- నలుగురు- ఏవురు- అఱుగురు- పదుగురు- వేవురు- పెక్కురు- పలువురు- మొదలగుశబ్దముల యంత్యరేఫము లఘువు, దీనివలనఁ గాల్వురు మొదలగువానికిం బ్రమాణములు:—

క॥ పరమాన్నభైక్షభిక్షా। పరిపూర్ణతరంబులైన పాత్రము లయ్యే
వురు నిత్యంబు నివేదిం। తురుతల్లికిఁగరముశక్తితో వినయమునన్॥ భా॥

చ॥ ఇతనికితం డెసాటియగు నీతనికీతఁ డెసాటియౌచు [illegible]
ద్ధతిఁజను వెంటవీటనడిదంబుననంతటివారు [illegible]
పతికొకరుండుశిష్యుఁ డుగుబాహుఁ [illegible]
రతముఁడుశిష్యుఁడిట్లిరువురక్షరణధీ [illegible] నే [illegible]॥ సో॥హ॥

క॥ ఇరుచెవియెఱుంగకుండఁగఁ। దరుణి సుఖ [illegible]
వురకన్నులెదురఁబడితిని। సరివారెల్లి [illegible]॥ సో॥హ॥

క॥ అరదంబులు పొరిపొరిరై। హరులగములునుగ్గుసూచమై మొత్తుపుఁగా
ల్వురు సీదురుపలై- భా॥

క॥ నరకశిశుపాలురాదిగ। ధరణీకంటకులనధికతరదర్పులఁబ
ల్వురవధియింపఁగమహీనవ। తరించినమహాత్ముఁడవు నుత స్థిరశక్తిక్షా॥ భా॥

మూలము.

తే- గీ॥ సంస్కృతప్రాకృత సమానశబ్దములను
దనరచెప్పుడు గురువులు తద్భవముల
బహుళముగ లఘురేఫముల్వరఁగువీనిఁ
జెప్పెద సురక్షితజ్ఞ లక్ష్మీమనోజ్ఞ॥

టీక॥ తద్భవశబ్దములయందు బహుళముగ లఘురేఫములేయుండుననుట- బహుళగ్రహణముచేఁ గ్వాచిత్కముగ గురురేఫంబులును గలవనుట- అవి తృతీయాశ్వాసమున వివరింపఁబడును- ప్రాకృత తత్సమములు- రాణిమొదలైనవి- రాణిశబ్దము రాజ్ఞీశబ్దమువలన "జ్ఞోణః" అను సూత్రముచే నిష్పన్నమైనది- ఆంధ్రమందును రాణియనియె ప్రయోగింపఁబడుటచేఁ బ్రాకృత తత్సమమని చెప్పఁబడియె. రాణివాసంబు తుహినాద్రిరాజతనయ॥ భీమఖం ॥మిగిలినశబ్దముల నిట్లనే యెఱుంగుఁడు.

మూలము.

సీ॥ మరుఁడు దేవరయుఁ దామర కప్పురంబు చిత్తరువు నిబ్బరము చందురుఁడు నిడుర
తరగలు తిరము నచ్చెరువును కొమరుండు గరిడియు గరువంబు బరువు బిరుదు
మరియాద పరికించె నర రిత్త రిక్కయు రక్కసి రవణంబు రవుతు రచ్చ
కరవటంబరణంబు గంబురా మొకరిసాకిరి చెందిరంబునివ్వరిపెతరులు
పెరిమబికిరంబుమకురును కరగసంబు। తురకపరువడిచక్కెరక్కరమరదము
కరిసెనముబొమ్మరంబుకత్తెరమరాటి॥ తెందరయుదద్దురునుజగద్భరితగర్భ॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

మరుఁడు — స్మరశబ్దభవము.

క॥ ఇరువురునొండొరువులఁ గడు। సురుచిరముగఁ జూచువాఁడి చూపుక్రాలఁదనకున్
శరములుగాఁ గొనియేసెను। మరుఁడయ్యిరువురమనోభిమానచ్యుతి గాన్॥ భా॥

దేవర — దేవశబ్దభవము.

మ॥ గురుఁడన్నన్ ధనమన్నఁ బుణ్యమనినన్ గోత్రోదయంబన్న దే
వరయన్నన్ మనమన్నఁ దృప్తియనినన్ వాత్సల్యమన్నన్ నిజే
శ్వరుఁడన్నన్ స్వపరోపకారమనినన్ సర్వంబు నన్నందలో
పరి నీకున్ నిషధాధినాథుఁడు సుమీ తథ్యంబుగాఁ జెప్పితిన్॥ నైషధము॥

తామర — తామరసశబ్దభవము.

క॥ నరుఁడలుకవాఁడమియును సు। స్థిరుఁడైతన యెఱ్ఱసెలలచెలువునఁ గెందా
మరలుం దెగడెడి కన్నుల। నరుణచ్ఛవి నెఱయ నిట్టులనియె నరేంద్రా॥ భా॥

కప్పురము — కర్పూరశబ్దభవము.

సీ॥ కస్తూరినీటను గలయంపులును గప్పురపు మ్రుగ్గులును బహురత్నతోర॥ భా॥

చిత్తరువు — చిత్రశబ్దభవము.

క॥ కరువునఁ దరువున శిలఁ జి। త్తరువున నినచంద్రరుచులఁ దారకరుచులన్
హరిహరధాత్రాదులకీ। హరిణము సరిరూపువడయ నలవియె యింకన్॥ రామాయణ॥

నిబ్బరము — నిర్భరశబ్దభవము.

మ॥ ఊరుసంధ్యాతపశోణమృత్కలితమై యొప్పారు బ్రహ్మాండమన్
గరిడిం గాలపు హెంతకాఁడు చరమాగస్కంధముం జేర్చు ని
బ్బరపున్ సంగడమోయనన్ శశిడిగెన్ బ్రాగ్భూమి॥ మను॥

చందురుఁడు — చంద్రశబ్దభవము.

చ॥ కెరలి మహాసిపేమ సహకృత్వరితద్భటకోటి చాతురీ
స్ఫురిసమరాంగణంబుల చతుస్సరిదావరణంబులన్ యశో
బరములు వేయుచుండు బహుభంగులఁ బున్నమనాటి నిండుఁ జం
దురునను సోఁగ వెన్నెలలతోఁ బులఁ దూఁగెడు తద్గుణంబులన్॥ వై॥

నిదుర = నిద్రాశబ్దభవము.

క॥ పురరక్షణంబుదృఢముగ। వరవరచేయంగవలయునమ్మఁగలుగు స
త్పురుషులనీడగుకడుపుని। దుర మొదలగులోనిపనులతోడుగ నరయన్ ॥ భా॥

తరగలు = తరంగశబ్దభవము.

సీ॥ కుంభజుమీఁదమార్గా నవచ్చునంబోధితరగలగమిఁబోలుఁ దురగములును॥ రా॥

తిరము = స్థిరశబ్దభవము.

క॥ ఆతఁడింతటిదిమహాభా।రతమేయనునిశ్చయము దిరంబుగమదిసం
గతమగుడునమ్మహాత్ముల। కతివిశదముగాఁగ నిమ్మహాకథసెప్పెన్॥ భా॥

అచ్చెరువు = ఆశ్చర్యశబ్దభవము.

చ॥ కురువిభురాజసూయమునకున్ ధనమిచ్చిరిరాజులెల్ల నా
దరమునఁబ్రీతిసేయునది తానునుదప్పకయంచు లంక క
చ్చెరువుగఁబుచ్చెదూతలఁ బ్రసిద్ధిగనంతవిభీషణుండుఁ జె
చ్చెర సహదేవుశాసనముఁ జేకొనిచేసెఁ గరంబునెమ్మితోన్॥ భా॥

కొమరుండు = కుమారశబ్దభవము.

పో।రునకరుదెంచెవేల్పుకొమరుండొకఁ డుద్ధురఖడ్గహస్తుఁడై॥ పారి॥

గరిడి = ఖురళీశబ్దభవము.

☞ "నిబ్బరము" అనుశబ్దమునకు వ్రాసియున్నయుదాహరణముంగనుఁడు.

బరువు = భరశబ్దభవము.

సీ॥ బరువంచుముత్యాల సరములఁ దివిచిచెంగటనున్నయింతిదోయిటనువైచి॥ క॥ మ॥

బిరుదు = బిరుదశబ్దభవము. (శూరుఁడు- బిరుదము-)

సంస్కృత శబ్దమగు బిరుదశబ్దమునకు శూరార్థకము లేదుగదా, తెలుఁగున నెట్లు వచ్చునని శంకింపవలదు. "క్వచిదర్థస్తు శబ్దస్యవికారేప్యన్యథోచ్యతే" అను నథర్వణోక్తివలనను, విన్నాణము మొదలగు కొన్నిశబ్దములట్లుగానంబడుటవలనను బాధకము లేదు.) ఉదాహరణములు.

క॥ బిరుదుగలమగలు గలరని। తరమిడిచంపింపఁజూచెదవు జనముల నీ
పొరువునబోవెటతుము మా। పురమునురాష్ట్రమునువిడిచి పొమ్మెటకైనన్॥ రా॥

చ॥ మురరిపుసన్నిభుండు పదమువ్వరగండయనంగఁబెట్టెఁదా

విరుదు తెలుంగు విజ్జఁ డరిభీకర భూరి భుజాబలంబుతో॥ భా॥

ద్విపదము॥ తురగాష్టకముతోడ ద్రుతగతితోడ
విరుదు టెక్కెములోడఁ బృథు కాంతితోడ॥ రంగనాథ॥

పరికించు=పరీక్షా శబ్దభవము

క॥ పరికింపఁగ బాహ్యాభ్యం। తరజనములవలన సంతతము నిజరక్షా
పరుఁడవయి పరమహీశుల। చరితము వీక్షింతె నిపుణచర నేత్రములన్॥ భా॥

ఆర=అర్ధ శబ్దభవము.

క॥ ఆరచందురు డెందములోఁ। జొరఁబాఱు చువడఁకుతోఁ కచుక్కయపోలెన్
నరకుండేసిన బాణము। హరి నిటలతటంబు నాటి యల్లల నాడెన్॥ సో॥ హ॥

ఈ ప్రకారముగఁ దక్కినవన్నియుఁ దెలిసికొనవలయును. గ్రంథ విస్తరభీతిచే నుదాహరణములు వ్రాయఁబడవు. ఇందలి "అర" శబ్దమును గురుత్వముగాఁ గూర్చి మంచి తిమ్మకవి వ్రాసియున్నాఁడు.

ద్విపదము॥ ఆఱగౌనులసియాడ నలసయానముల
మెఱుపులోయలతలై మెఱయఁ దీఁగలాలయ॥

రిత్త=రిక్త	శబ్దభవము
రిక్క=ఋక్ష	,,
రక్కసి=రక్షస్	,,
రవణము=రమ్య	,,
రవుతు=రాహుత్	,,
రచ్చ=రథ్యా	,,
కరవటము } కరాటము } కరండ	,,
అరణము=హరణ	,,
గంబురా=కర్పూర	,,
మొకరి=ముఖర	,,
సాకిరి=సాక్షి	,,
చెందిరము=సింధూర	,,
నివ్వరి=నీవార	,,
పెతరులు=పితృ	,,

పెరిమ=ప్రేమ	శబ్దభవము	
బికిరము=భిక్షా	,,	
మకురు=మకర	,,	
కరగసము=క్రకచ	,,	(రంపము)
తురక=తురుష్క	,,	
బొమ్మరము } బొంగరము } భ్రమర	,,	
తందర=తంద్రా	,,	
పరువడి=పరిపాటి	,,	
చక్కెర=శర్కరా	,,	
అక్కరము=అక్షర	,,	
అరదము=రథ	,,	
కరిసనము=కర్షణ	,,	(కృషి)
కత్తెర=కర్తరి	,,	
మరాటీ=మహారాష్ట్రి	,,	
దద్దురు=దద్రూ	,,	

ఇంక నిట్టివి బహుశబ్దములు గలవు. వానిం బ్రయోగములవలన దెలియంగునది అయినను బొమ్మరశబ్దమునకుఁ గరిసెనశబ్దమునకు మాత్ర మిఁకఁ బ్రయోగములు వ్రాసి విరమించెదను.

కరిసెనము=కర్షణ శబ్దభవము.

క॥ కరిసెనమును జేహారము। నరనిపనులఁ గూర్చుటయును నసఁగావృత్తుల్
నరునకు॥ ఏ. హా॥

బొంగరము, బొమ్మరము=ఇవి భ్రమరశబ్దభవములు.

సీ॥ బొంగరమనఁగను బొమ్మరమనఁగను భ్రమరాభిధానంబు పరఁగుచుండు॥ ఆంధ్ర
మూలము. [భాషార్ణవము

క॥ ఆరతియు నీరసము జడ। దారియు రాతిరియుఁ జూరిదారము కారుక్
గోరంటయాదిగా దీ। ర్ఘారూఢంబైన తద్భవావళి వెలయున్॥

ఇందలిపదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆరతి=ఆరాత్రికాశబ్దభవము.

సీ॥ ధూప। తతియిచ్చికపిలాఘృతప్లుతవర్తికా రమ్యదీపములనారతులమర్చి॥ ఏ॥హ

ఈరసము=ఈర్ష్యాశబ్దభవము.

క॥ తారుతముఁగాఁచికొనలే। రీరసమునఁగావఁబోదురింతుల వంశ్యా
చారస్థితిదాంభికులగు। వారుదమకకానిమఱుఁగువారికిసీదై॥ —దై॥

జడదారి=జటాధారిశబ్దభవము.

తే॥ గీ॥ ఎనసినరపాల నిరపాయహితవిహార। హరిగడిదేరియొకజడదారియయ్యె॥వసు॥
దీనివలననే పడగదారి విసదారి మొదలగు శబ్దములు వ్యాఖ్యాతములయ్యె॥

రాతిరి=రాత్రిశబ్దభవము.

క॥ చేతఁగొనియుప్పనములుట। రాతిరిపై యుప్పఁగొనుట రాత్రి దధి మధూ
పేతంబుగఁ గుడుచుటయు। శ్వేతరములుచేయుసక్తు లెగ్గున రేంద్రా॥ భా॥

చూరి=క్షురాశబ్దభవము.
దారము=ద్వారశబ్దభవము.

కారు=క్షారశబ్దభవము.
గోరంట=కురంటశబ్దభవము.

విస్తరభీతిచే నుదాహరణములు వ్రాయఁబడవయ్యెడు. మఱియు రాచకొలము శబ్దము లనేకములుగలవు.

శ్లో॥ అనిత్యయోర్భవేద్యత్ర గ్రామమానుషనామను
రేఫయోర్నిశ్చయస్తత్ర రేఫమాత్రైక గోచరః॥ (అథర్వణకారిక)

మూలము

తే-గీ॥ పురనరాఖ్యల నిశ్చయంబుఁ గనరాని
యెడల లఘురేఫమని నిశ్చయింపవలయు
నిశ్చయస్థలములయందు నియతరీతి
గురులఘు విభాగకృతియె చేకొనునది హరి॥

టీక॥ ఇందు గ్రామమానుష నామములయందు నెచ్చోట గురులఘు నిశ్చయాభావమగునో యచ్చట లఘురేఫము మాత్రమే ముఖ్యవిషయముగాఁగలదు. అనఁగాఁ జామఱ్ఱు, ఎఱ్ఱన్న, మొదలగుచోట్ల రేఫమునకు ద్విత్వాలింగము లుండుటవలన గురుత్వంబు. రామచంద్రపురము మొదలగుశబ్దములు సంస్కృతంబులగుటవలన లఘుత్వంబు సిద్ధంబు. కొరుటూరు, మారుఁటేరు, తిరుమలరాయఁడు మొదలగు శబ్దములకు నిశ్చయాభావము ఘటించుచున్నది- ఇట్టి యనిశ్చితశబ్దముల లఘురేఫములని నిశ్చయించుకొనవలయు-

చ॥ అరిజయకీర్తిసాంద్రుఁడగు నయ్యళిరామనరేంద్ర సోదరుం
దిరుమలదేవరాయని నుతింపఁదరంబె॥ వసు॥

క॥ గరితబడేబీబీన। క్కురబీబిక్ శేమ్మబీబిఁ గనుపట్టెడు నా
మరుఁడగునమీనుఖానుఁడు। సిరులొదవఁగఁ బెండ్లియాడెఁ జెలువలరంగన్॥

మఱియు దీనివలన భాషాంతర శబ్దములన్నిటియందు లఘురేఫమే యని యెఱుఁగవలయును-

క॥ అరబీ పారసీ కన్నడి। మరుమీ కర్నోజి తెలుఁగు మొదలగు బాసల్
పరికించి కుతుపవారల। నరయుచుఁ బొలుపొందునబ్దులల్లీ పుడమిన్॥ య॥

ఆశ్వాసాంతము.

మ॥ అసహాయ ప్రదర ప్రఖండిత దశాస్యచ్ఛత్రదండాయతా
వసుధాకర్ణజనుః ప్రగల్భకవితా వామాదృథాలింగితా
యసకృన్నామజపైకలోల జనదేహోత్థభ్రమక్షేపకా
స్వసముత్పాదిత చిత్రరూపక జగత్సంసార నిర్వాహకా॥

క॥ దోషప్రదోషపూషవి। భీషణపోషకవిధూత భీమేష్వాసాం
భీషణ దూషణ పేషణ। భూషితనీలపుర నీలపురజితనీలా॥

పైకందమునందలి "భూషిత నీలపుర" శబ్దమునకు విగ్రహ మిట్లు వ్రాసెదము. భూషితం నీలపురం యేనస ఇతి నీలపురనామ గ్రామాలంకార భూత ఇత్యర్థః। నీలేన పురేణ దేహేన జితో నీల, ఇంద్రనీలో యేనస ఇతివిగ్రహః॥

మాలినీవృత్తము॥ విదళితమకరాక్షా * విశ్వభక్తాఘురక్షా
వదనజితశశాంకా * వాసుధేయీ వశాంకా
మదనసదృశరూపా * మంజుభూషాకలాపా
ముదితతపనజాతా * మోక్షసౌఖ్యప్రదాతా॥

గద్యము-

ప్రథమాశ్వాసాంతముననున్నట్లే చదువుకొనునది.

శ్రీ శ్రీధరాయనమః.

ద్విరేఫవర్ణ దర్పణము.

తృతీయాశ్వాసము.

క॥ శ్రీమద్వామాంకవస। ద్వామామణిముఖ తుషారధామ దరస్మే
రామృత చకోరకతసే । త్రామహితసువర్ణ నేత్ర దశరథపుత్రా॥

తే- గీ॥ అవధరింపుమికఁ శకటాంగనామక రేఫ । మూలవచింతు లక్ష్యపూర్వకముగ
నన్నపార్య తిక్కన ప్రభృత్యాదిక । పేంద్ర కావ్య సమితి నెల్ల వెదకి॥

ఉమాలము.

సీ॥ అఱిముఱియఱగొట్టె మఱగొఱ లఱచుట యఱువది యఱమొటయఱవలఱుగు
లఱక్రమ్మ టఱువుల్లు నఱుగుట యఱడఱయఱటిరూపఱి యఱపొఱ డిఱకట
మిఱికికొని యొఱుకిఱియుటయుఱుసుక్రిక్కిఱియుట యుఱుముకో లిఱిసిపోఱు
నుఱికెనుఱుతయు అవుఱిదియు ఊడుఱుములు అనిఱోసమానుఱు నుఱియుయు ఎఱక
యుఱియుటయు బలముఱియెఱ పఱికమెఱుక
మెఱుఁగు పెఱుకువ మొఱఁగుట మొఱుక లెఱుకు
వెఱచి యెఱమంట యొఱపొఱ యొఱకటంబు
నాఱవె నొఱవలీలా ఖండితోరుచాప॥

ఇందలి పదముల క్రమోదాహరణములు దెలుపఁబడు.

అఱిముఱి = ఎడతెగక; అత్యంతము; అనర్గళము; త్వరఁగా; మాటిమాటికి.

చ॥ అఱిముఱిఁవైచు పాదపశిలావళిఁ బ్రాసము ద్రిప్పి దప్పిపోఁ
జఱచుచు విస్ఫులింగములు చల్లుమొగంబుఱి ద్రిప్పి వుచ్చుచున్॥ రామా॥ 1

క॥ పఱచు నాకకఱిది పతిముకు । జెఱమలకై యేయఁజిప్ప జిరుగఁగ నదిచి
క్కఱగాడి దుస్సిపాఱెన। నఱిముఱిఁ జాపఱవు వాఱియల్లటువడియెన్॥ మను॥ 2

క॥ నొఱిమీఱ బందెవట్టిన।నఱిముఱిఁ జంపినను గజము నన్యముప్రచ్చె॥ యా- స్కం॥

చ॥ క్రిక్కిఱియఁగఁ జేసె నాలుగిట జేసె తురంగములన్యథిష్ఠరుం
డఱిముఱిఁ జంపె సారథిఁ దదశ్వములం బటుబాణపాణియై॥ భా॥ 4

చ॥ కొఱకొఱమానవుల్మిగులఁ గ్రొవ్వి సురారులనేఁచ సాగిరం
చఱిముఱిఁ జుట్టుముట్టనుచు॥ రామా॥ 5

ఇందైదు పద్యములలో నఱిముఱులకు వరుసఁగా నర్థములఁ గనుఁడు- మొదటి పద్యమున నున్న యఱిముఱికి నెడతెగకుండ యని యర్థము- రెండవ యఱిముఱికి నత్యంతముఁ జావు పఱుగెత్తియని యర్థము- మూఁడవ యఱిముఱికి నవర్గళముగఁ జంపి యని యర్థము- నాల్గవ దానికి శీఘ్రముగానని యర్థము- ఏనవ దానికి మాటిమాటికి యను నర్థము సందర్భముగ నున్నది- అయినను, "తే॥గీ॥ ముందువెన్కల నా నఱిముఱి యనంగ । నలరుచుండును రెండు నేకార్థములుగ" నని యాంధ్రభాషార్ణవములోఁ జెప్పఁబడియున్నది- పైనవ్రాసిన యుదాహరణములలో "నఱిముఱిఁ జాపఱువువారి" అనుచో ముందువెనుకలు చావు పఱుగెత్తియని చెప్పవచ్చును- అపు డత్యంతార్థకత్వమునకు సంశయిలతురేమో- చ॥......నామహత్త్వము సమస్త జగజ్జనశ్రీయ మాయమై । మెఱయ వసిష్ఠ ముఖ్యులగు మిక్కిలి శాంతులఁ గీర్తిఁ జూచితో। నఱిముఱి వ్రజకుంఠవుగదా యరుదారె భవచ్చరిత్రముల్ ॥" అను దశావతార చరిత్రమునందలి పద్యములో నత్యంతార్థకత్వము గనంబడుచున్నది- ఇయ్యుదాహరణ మర్థముకొఱకు వ్రాసితిమిగాని శబ్దముకొఱకుఁగాదు- ద్విపదము॥ అఱిముఱి నగరుల నలిగి చూచుటయు। నఱువదివేవురు నట భస్మమైరి॥ రం-రా॥

అఱగొఱ్ఱెము—సాహసకృత్యము. (అఱగొండెమనియు నున్నది).

క॥ ఎఱిఁగి యెఱిఁగి నీముందఱ । నఱగొఱ్ఱెము సేసిపోయిరది కొసరై యు
త్తఱఁగైన హంసడిభకులు । గొఱపిందల వఱటికొనిన కోర్కులుగావే॥ సో-హ॥

అఱగొఱ—మర్మన్యూనత.

క॥ మఱియు నొకమాట యెవ్వరు । నెఱుఁగనియది దశరథునకు నేకాంతమునం
దఱగొఱలేని దృఢంబగు । తెఱుఁగు తపసి సెప్పవింటివే నాకరుండన్॥ ఉ-రా॥

అఱచుట—బొబ్బలు పెట్టుట.

సీ॥ అఱచినఁ బఱచిన వ్రేళ్లులు । గఱచిన నతఁడించుకయును గరుణింపక యం
దఱనగ్గుసేసి గుంపుల । కుఱికియు ఘనఖడ్గ దారుణోల్లాసమునన్॥ భా॥

అఱువది—సంఖ్యా శబ్దము.

ఈశబ్దము మొదల నాఱుపదులని యుండఁగా "ఆదేశస్స్యాత్ త్రత్రైకతా" అను నథర్వణోక్తివలనఁ బ్రాథమిక రూపమునందలి దీర్ఘాకార పకారములకు హ్రస్వాకార వకారాదేశములు నేకత్వమును రాఁగా "అఱువది" అని యయ్యెను. కూచిమంచి తిమ్మకవి యిందలిది యర్థాంశ వాచకమగు నరశబ్దమని చెప్పి యీ

పద్యము నాప్రకరణములో నుదాహరించెనది చింత్యము.

గీ॥ కలుగ నద్వికారములు నేకవద్భావ । మయ్యథర్వణోక్తి నఱువదద్యో
నర్ధభాగవాచి యరయనిపఱ్ఱెండ । ద్మన్నయదివిచార్య మచిదతీత॥

క॥ అఱువది గోటులు గడిపిన । ఱుఱక జగత్త్రయము నాక్రమించువ్వెత్తుగానం
దఱగొన్నయట్టి నరుఁగఁగ । నెఱసి కుముదుఁ డనుగుదెంచి నృపవరుఁగనియెన్॥ భా॥

అఱముటు — అభిక్రమము.

అభియానముఁ జనవ్చు నఱముటయన॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము

క॥ ఎఱుఁగుడు నేను సుయోధను । కొఱగామియు నతనితోడఁ గూడిన నృపులం
దఱుఁబగ నుసనువ విడిచితిని । యఱముటయును సంధిపొసఁగ దనియుమహాత్మా॥ భా॥

అఱవలు — కఠినులు, నిర్దయులు, ద్రావిడులు.

గీ॥ ఉలుముగొన్నవాఁడు తొలుమేన నాఘాత । బంధవముల నొరుల ప్రల్లదనము.
నెఱచినాడు పంగు లఱవలై కాల్సేయ । విఱిచి సాధుజనులఁ బఱపినారు॥ భా॥

టీక॥ ఉలుము — కుష్ఠరోగము; పంగులు — ఈజన్మమున కుంటివారు; తొలుమేన — పూర్వజన్మమందు; అఱవలై — కఠినులై; "అఱవలు ద్రావిడు లఱవు టఱిసె" ననియప్ప కవీయము. గీ॥ పిఱికితనము నేమఱుటయు నఱవతనము । మెత్తఁ జాటును గార్యంబు నెత్తెలుంగ । నేరమియు విషయంబులఁ గూరుటయును । గలుగు పతికినుండదు సిరి దొలఁగిపోవు॥ భా॥ సీ॥ అఱవలైనను నలవైన వెఱవున ముట్టియుంటఁగఁ బట్టి గట్టి విడువ॥ భా॥

అఱగు — వేదిక.

అఱశేకి చనుటలు గఱపినాసుట॥ అప్పకవి.

అఱువుల్లు — రంధ్రములు.

క॥ ఉఱకసయుండెడును మైమఱు । వఱువుల్లుగ నేసిలీల నంగమునెల్లం
బఱియలుగఁ జేయనాతం । డఱిమఱిఁ దలఁకకయ నేసె నధికశరములన్॥ భా॥

అఱుగుట — జీర్ణమగుట.

చ॥ అఱుగునె యక్కుగుండు హృదయంబున నెమ్మెయి నెంచిచూచినన్
విఱుగునె మేరుభూధరము వెంగలివై రఘురామభామినిం
జెఱగొని పోవఁ జూచెద విసీ చెడఁ జూచెద వోరినీచ నా

కఱపిన బుద్ధిఁ గైకొనినఁ గాచెద జానకిం బ్రసన్నమ్మహీ౯॥ రామా॥

దీనివలననే "ఆఱకువ, ఆఱక, ఆఱపికొనుట" అను శబ్దముల రేఫములు గురువులని తెలియవలయు.

ఆఱడు = స్త్రీ మెడను గట్టుకొను పూస.

ఆఱక్రమ్మటయఱంటు లఱడఱ కంబిటియుట॥ అప్పకవి.

ఆఱ = కౌటిల్యము, కీడు, అపోహము, శయనగృహము.

సీ॥ ఆఱలేని నౌఁతదీప్తి మెఱుఁగెక్కి సరిమింటఁ జరియించు సంపూర్ణచంద్రుకరెం॥

గీ॥ దుర్ణయమున శకునికర్ణ దుశ్శాసనుల్ । గఱపఁ బాండవులకు నఱయఁ జేయఁ గడఁగెఁ బాండవులును గడు ధార్మికులు గానఁ । బారయవయ్యె వారి దురితవిధులు॥ భా

క॥ ఆఱునదివేలెం డ్లిద్దర। మెఱయంగా నేలినట్టి మీతండ్రికినే నఱలేని సఖుఁడ నైమ్మెయి। మఱతునె యీ రాజసుతుల మాన్యులమమ్ము౯॥ రా॥

ఆఱ, యిది శయనగృహార్థక మగునప్పుడు "అఱ్ఱ" అను శబ్దమునకు ద్విత్వలోపమైనదిగాన గురుత్వము నియతమె.

ఆఱఁటిచెట్టు = మోచావృక్షము.

క॥ ఆఱఁటులఁ బఱటుల బటిశెల। గటిశెల మొటెలెల **** కారముల్లెల్ల౯ నెఱసున్నలునగు ధరన। య్యఱఁటులఁ బఱటులను ద్రుతములగు వలసినచో౯॥

రూపటి = రూపుచెడి.

ఆదిశబ్దముచేత నేపటి, ఉక్కటి, పెంపటి, సిగ్గటి, మొదలైనవి గ్రహింపఁబడును.

క॥ ఎఱకలుగల కులశైలము। తెఱఁగు మెఱయ వాయుసుతుఁడు దివికి నెగసె బి ట్టుఱుము జలధరము క్రియను। క్కఱఁ దద్వచన మెల్ల నద్రువ నార్చుచుఁ గడిమి౯॥ భా

ఆఱపాఱడు = వామనుఁడు.

ఆఱువది కోట్లఱపాఱడు గుజ్జుక్కటి॥ అప్పకవి.

ఇఱకటము = సంకటస్థలము.

క॥ తఱుచుగఁ బెనుసందడిలో। నిఱకటమునఁ బద్ధనృపతి యీ నిగ్రహముం దొఱఁగుటయె యీప్సితార్థం। బఱచేతికి వచ్చినట్లు యని వెతగుడుచు౯॥ సై॥

ఇఱికికొనుట = అవకాశము లేనితావునఁ బ్రవేశించుట.

క॥ చఱచి యొకచేతఁ గూర్మముఁ। బెఱచేత గజంబుఁ బట్టి పెనచి ఖగేంద్రుం డిఱికికొని గగనవీథిం। బఱచె వియచ్చర విమాన పఙ్క్తులు దూల౯॥ ఛా॥

ఇఱుకు=వైశాల్యము లేకయుంట.

క॥ చెఱకు విలుకాఁడు కోమలి। యిఱుకుం జనుదోయి నడుమ నెదగుఱియిడి దాఁ
గఱకు విరిములుకు లేసెను। జఱుకున్ దనచేతిమేటి సూటిన్ ధాటిన్॥ క-ర॥

ఇఱుసు=రథావయవము-

బండి యిఱుసు క్రిక్కిఱియుట॥ అప్పకవి-

ఇఱియుట=కదియుట.

క॥ మఱికొంత సేపునకుఁ దె। ప్పిఱి లేచి ముకుందుమేను పెద్దయునుం బ్రో
ద్దిఱియఁగఁ గౌఁగిటఁ జేర్చెం। బఱిపోయిన తాల్మినుష్ణ బాష్పములురులన్॥ భా॥

ఇఱుముకొనుట=దట్టమగుట-

చ॥ ఇఱుముకొనం బొఱంగె దెస లేచిన చీఁకటినంచుఁ జేతులం
గోఱపులు పట్టి క్రుమ్మరుచుఁ గొండొక ప్రాణములున్న బాణముల్
పెఱుకుచుఁ బెంటలై పడిన పీనుఁగులం గలయంగఁ జూచుచున్
నెఱకుల చండకాండములు నిండిన యాఘనుఁ గాంచిరొక్కెడన్॥ రామా॥

ఉఱుకుట=వేగ నడచుట, పడుట, వెడలుట.

క॥ ఉఱికెడు వారలఁ జూచినఁ। దఱిమెడు వారికిఁ గడుపు దంబగుఁ గాదే
నెఱిచెడిన మనలఁ గని మఱి। మఱలం దయ దలఁప నలుఁడు మనబాంధవుఁడై॥ న-చ॥

గీ॥ ఏఁచి మున్నీరు చేసీఁత సీఁదనగ్ని। నుఱుకవాసుకి కోఱలు పెఱుకఁ గణఁగి
నట్లు గాదె రాధేయ నీవర్జునునకుఁ। బోరనెక్కుటి మాఱొక్కనఁ బూనుటయును॥ భా॥

మిగిలిన యుదాహరణంబులను "కొఱ" అనుచో వ్రాయఁబడును-

ఉఱుత=చిక్రోడము-

ఉఱసిరోసంబున నుఱుతఁ బట్టి॥ అప్పకవి-

ఉఱవు=గొప్ప; విస్తారము.

క॥ ఉఱవగు వాఱికపంటలు। గోఱియలపాఁడియు నుదుఱుపగుం బుసుపులకుం
దెఱవలు మట్టములయ్యెద। రెఱిదియ భుజియింతురర్థి నెల్లజనంబుల్॥ భా॥

ఉఱిది=బిగి.

ఉఱవన్నలావనుటుఱిది పెట్టిదమయ్యె॥ అప్పకవి.

ఉఱడు — లక్ష్యము సేయఁడు.

చ॥ ఉఱడు సురేంద్రుఁడైన బలియుండు హిడింబుఁడు వానివాఁడికిన్
వెఱువని వారలుం గలరె వీరలు ముందఱెఱుంగ రక్కటా
మొఱఁగిరయేని వీరుతమయింటుల నిద్రితులైన యట్టులే
మఱి శయనింతురే కడుఁ బ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై॥ భా॥

ఉఱుములు — గర్జితములు.

క॥ ఉఱుముచు మెఱయుచుఁ బిడుగులు। వఱలఁగ నలుగడలఁ బడ నవారితవృష్టిన్
గుఱకొని కురియఁగఁ బంచెను। మఱియును వయ్యానలుమీఁద మఖభుండలుకన్॥ భా॥

ఉఱనిరోసము — ఉడుగని కోపము.

"ఆఱవెయ్యి" అనుదాని యుదాహరణముం జూచునది.

ఉఱ — ఇష్టము; గొప్ప.

చ॥ వెఱచితి రాఁగ దేయనిన వెండిఁ కదాపఁగఁ దీర్తువీవు నా
వెఱపెటులున్న నీరధికవీరులు దీర్చెదరొల్లనిన్న నీ
యుఱునెడ కేగితోడువడు మొండులకెవ్వరికేనియన్న నే
త్తెఱనతఁ డేగి కౌరవపతింగని యిట్టులబిట్టువల్కినన్॥ భా॥

(నీయుఱునెడయనఁగా నీకునిష్టమగు చోటునకనుట)

ఉఱునట్టివరంబుదీనినొసఁగుమా పుత్రా॥ అనునీపద్యములో నుఱుశబ్దమునకు గొప్పయైనయని యర్థము.

ఉఱియ — దిట్ట.

ఉఱియ నిల్లుఱియుట॥ అప్పకవి

ఉఱక — యోగపదర్థకము; శీఘ్రము

దీనికి 'నఱువది' యనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

ఉఱియుట — కుఱియుట.

దీనికి 'నుఱియ' అనుదాని యుదాహరణముం జూడవలయును

బలముఱి — బలముఁగలవాఁడు.

ఉఱెకరి బలముఱి॥ అప్పకవిం.

ఎఱపటికము=అసమ్మతి

ఎఱపటికంబనఁ దెఱఁగుట మ్రొక్కుట॥ అప్పకవి.

ఎఱుక=జ్ఞానము

క॥ ఎఱుకఁ గలవారికైనను। గఱకతక్కరుచిత ... శుభము
గొఱలుహితులట్లగుటనం। దఱకుంజెప్పంగవలయుఁ దగియెడుబుద్ధుల్॥ భా॥

ఎఱుఁగుట=తెలియుట

ఆఱగొందెము మొదలైన శబ్దములం జూడవలయును. ఈ శబ్దమునప్పకవి యెఱుఁగుట తెలియుట యని గురురేఫములలోఁ జెప్పియు స్వప్రణీతోదాహరణమునందు లఘురేఫములకుఁ బ్రాసముగఁ బ్రయోగించెను॥

మ॥ పురిటింటం బసిబిడ్డపందమున వాపోవంగ నాఁడాత్మలో
మఱువోప్పక విషదుగ్ధయుక్తకుచయై మున్దాడు ...
రెఱిఁగిష్టంబుగఁ బాలుఁ ద్రావుమిషచే ...
ధరణింగూల్చిన నందపుత్త్రివలనందార్హా ... ॥

(ఈ శబ్దమునకు రూపాంతరమును బద్యమునకుఁ బాఠాంతరమును గానరాదు.)

ఎఱుకువ=జ్ఞానము.

క॥ ఎఱిఁగినఁ జేరఁడు చేరుట। యెఱుకువయై మనకు దైవమిచ్చినసిరియి
ట్లఱమినసీలోఁ గ్రక్కున। నఱుకుమితఁడు దెగినమనమనఃపీడ దెగున్॥ భా॥

ఎఱగుట=వ్రాలుట; మ్రొక్కుట

క॥ ఎఱగినదప్పవుడ్రేఁగున। విఱుగుటయును శాఖిఁ జూచి విహగేంద్రుఁడు గొం
దఱ మునులనందుఁ గనుఁగొని। వెఱపున నాత్మీయచిత్తవృత్తిగలంగన్॥ భా॥

సీ॥ సంధ్యల నిద్రింపఁ జనదుతండ్రికి తేప మ్రొక్కియాచార్య విప్రులకువరుస
మఱి మ్రొక్కనది పీరికెఱగుట దక్కదేవార్చనంబున ... కడకుఁ
జనఁ గాదు భా॥

ఎఱకలు=పక్షములు.

క॥ ఎకఱులు విచ్చుచుఁ దండముఁ। దెఱచుచుఁ గ్రేగదరిసొగసి ...
యఱచిననోడకపనిహారి। నెటిసక్కఁగఁ ద్రోఁచియెత్తెనెగయఁగఁ గృపతోన్॥

ఎఱుకు — కిరాతుఁడు.

క॥ ఎఱుకని యెఱుఁగక నీకు। న్నఱకున నెదిరించినాఁడ మఱువుము దీన౯
గఱకంఠా మన్నింపుమా। నెఱి నెవ్వరి కెఱుఁగ నగును నీ చరితంబుల్॥ భా॥

ఎఱచి — మాంసము.

సీ॥ గొఱియఁ జంపుడు ఖడ్గంబు నెఱచి గండ। మృగమునందలి పలలంబు మేఁక మాంస
మొక్కటొకటి ఫలమున నెక్కుడంద్రు। పితృసమర్చనవిదులైన పెద్దలధిప॥ భా॥

ఎఱమంటలు — దీప్తజ్వాలలు.

క॥ ఎఱమంటలు మిడియఁ జూడ్కులఁ। జుఱఁజూచుటయునపుడు చోద్యంబుగ నం
దఱు దగ్ధదేహులైరా। పఱితెంచుగ భస్మరాసులైరి నరేంద్రా॥ ఎ-హ॥

ఎఱయనఁగా నెఱ్ఱశబ్దమునకు ద్విత్వలోపమగునట్లుగాఁ దోఁచుచున్నది గావున నెఱసంజ మొదలగు శబ్దములన్నియు నిట్టివిగ నెఱుంగవలయు.

ఒఱపు — సొగసు; విలాసము.

చ॥ ఒఱపరిఁగన్నఁ గూడఁజను నూరకసన్నలు వారనాడుఁ ద
త్తఱపడు బోటి జీరెడు విధంబున నొత్తిలి పల్కనవ్వుఁ బ
ల్కఱుఁ బొరుగిండ్లకేగు నొకమట్టున నిల్వదు చంటిమీఁద ను
న్నెఱఁ గెడలించు వైశికపు సిగ్గునటించును జారధారుణిక౯॥ వై-భా॥

ఒఱపుశబ్దము కషణార్థకమగునపుడు ద్విరూపము.

ఒఱ — ఖడ్గకోశము.

క॥ ఉఱవగు శక్తియుఁ బోయిన। నొఱపెట్టిననాలు వెఱికి యుద్ధపథమునకు౯
మెఱుఁగు లెగయ ఝళిపించుచు। నుఱికె మరుత్తనయు నతుమురువడి త్రేసె౯॥ రామా॥

ఒఱ శబ్దము లేపకషణార్థకమగునపుడు ద్విరూపము-

ఒఱకటము — నిమ్నోన్నతము.

సీ॥ ఒఱకటంబునఁ బోవు టొఱపులు నా కెక్కు॥ అప్పకవి.

ఒఱలుట — ధ్వనితోఁ బొరలుట.

క॥ నెఱిఁ దప్పిపడిన పెల్లున। నొఱలెడి నరవాజికరుల యులివ భిమన్యుం
డఱిముఱిఁ బడుటకు వగమది। బఱిగొన నిల వెలుచన నఱచు భంగిఁ జెలంగ౯॥ భా॥

చ॥ తఱిగొనవంతలోన మఘదైత్యహరుం డహరేంద్రసింజినిం
గొఱనెలతూపునందునిమి క్రూరతరంబగు భల్లముక్కుటన్
నఱికినఁ గూలె ధన్వము ఘనాఘన కల్పితమైన చెక్కయుం
బొఱలుచునూడెఁ గాలి మొదలూడఁగఁ గూలెడు మ్రానుకైవడిన్॥ పా-హ॥

ఒఱవ=వక్రము.

క॥ అఱగొఱలు గుఱుచ చేతులు। నొఱవశరీరంబుగలిగి యొరులకుఁ జూడం
గొఱగాకుండియు మన్మథు। నొఱపులఁబడియెడు నితండుయువతిప్రీతిన్॥ ఛా॥

మూలము-

సీ॥ కఱకంఠుఁడక్కఱ కఱకఱికఱచుట కఱతలు కఱదులు కఱటికఱవు
కఱకఱనమరెమ్రోకఱలెనుక్కఱియయ్యెకిఱుమెట్లుకిఱుపుటకుఱుకుఱుకుఱు
కుఱకుఱుమాపుకక్కుఱితి కుఱంగట కుఱుచలు కుఱుపునింకెఱకెఱయుట
ఉక్కెఱకొఱలుటయును కొఱకొఱకొఱకొఱికె కొఱకొఱఁత కొఱడుకొఱవి
కొఱయుచాఁగఱగొనుటయుగఱికెగఱప। గఱగఱగొఱయునిఱిసెయుగఱిజిగిఱక
గిఱుబుగిఱికలుగిఱగొనెగుణదుపాత్రి। తాంతరధ్వాంతరవికాంతికాంతచరణ॥

ఈ పద్యమునందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

కఱకంఠుఁడు=శివుఁడు.

దీనికి "ఎఱుకు" అను శబ్దోదాహరణమునఁ జూడఁదగును.

అక్కఱ=పని; ప్రయోజనము.

చ॥ ఎఱిఁగితినన్ను నేను విబుధేంద్రుఁడవీవు జగత్త్రయంబుఁ గ్ర
చ్చఱభావదీయరక్షణమునంద వెలుంగుచునుండునట్టి ని
న్నఱుగనేను వేడుకొనయుక్తముగాక మొఱంగి నన్నన
క్కఱవడినీవు వేడుటదికర్జమె నిర్జితదైత్య చెప్పుమా॥ ఛా

కఱకఱి=బలాత్కారము.

చ॥ ఎఱుఁగరుగామొకద్భుతము నీచెలిదీక్షికిఁ దీర్థమాడ నా
యొఱుతగదల్చిపోవునాక హారముపోయిన నేనుపోవుదున్
మఱువక వెంటఁబోవ జలమగ్నతచేనదిసున్నమైనన్
గఱకఱిఁ జెట్టుసొమ్మడుగుఁ గాని నిజార్తియెఱుంగఁడేమియున్॥ ఆ-మా॥

ద్విపదము॥ కఱకటినినుఁ బట్టికదసినీమేనుఁ
దఱిగినీరక్తముల్ ద్రావెదనిపుడు॥ రంగనాథరామాయణము॥

కఱచుట=నేర్చుట, దంతపీడనము.

చ॥ తఱియగునంతకు న్నిపు మదగ్రతసైచుట నీతి నీవు నా
కఱపినయట్లు సేయుమత గంజని యాతనిఁ గాంచినన్ను నై
త్తెఱఁగున నైనఁ బొందఁగ మదింగలదేనియు నింతయేల గ్ర
చ్చఱ మునివర్గవాహనుఁడనై చను దెమ్మనుమంత దీరెదన్॥ భా॥

కఱచుటకు ణిజర్థమాగఁ బ్రయోగము.

గీ॥ తగినయెడఁ బాపాత్ములఁ దద్భటాలి। దహనకర్తనబంధనతాడనములఁ
బఱచువారలఁ గుక్కలుగఱచుఁ గ్రిములుఁ। దొలుచు గ్రద్దలునొప్పించుఁదుండనిహతి॥

కఱతలు=పోకిళ్ళు.

చ॥ కఱతలపూఁపవై మునులు గాననియట్టి కథల్వచింపఁగా
వెఱఁగిననీకు నాఁకలియు నేర్పులునాయనువారు మాయలం
బఱచిననేము వోమిఁక స్వభావపుదివ్యవిభూతితోడ నే
వఱలుచు మమ్ముఁ బ్రోవుమనువారును నైరపు డాసభాసదుల్॥ క-పూ॥

కఱదులు=వంచనలు; మోసములు.

క॥ కఱదులమాటలమమ్మం। గుఱుచవడుగ నేలయింతగా శంకింపన్
వెఱయఁగ నీ యిష్టముమా। కెఱిఁగింపుము వేడ్కనిత్తు నెయ్యది యైనన్॥ ఏ-హా॥

కఱటి=మూర్ఖుఁడు.

క॥ మఱచినఁ దలపింపఁగనగు। నెఱుఁగని నాఁడెల్లనాడు నెఱిఁగింపనగున్
మఱియెఱిఁగి యెఱుఁగనొల్లని। కఱటిం దెలుపంగఁగమలగర్భుని వశమే॥ భా॥

కఱవు=దుర్భిక్షము.

క॥ కఱవుపయిఁగఱవుపొరయుచు। వెఱవుపయిన్వెఱపుఁదోఁపవిడువనియిడుముల్
దొఱఁగమిపైఁబురుషుఁడిడుమఁ। దొఱఁగమిచేడ్పడుచునడచు దుష్కర్మములన్॥

కఱకఱ=అనుకరణవిశేషము.

చ॥ కఱకఱఁబండ్లుగీఁటుచును గాకదిగంతములుచ్చిపాఱఁగాఁ
జఱచుచు నిప్పుకల్చెదరఁ జూచుచుఁ గోఱలమంటలూరఁగాఁ

గొఱకొఱమానవుల్ మిగులఁ గ్రొవ్విసురారులనేఁప సాగరం
చఱిమఱిఁ జిట్టుముట్టుపడు నట్టులుమిట్టుగ నెత్తిపల్కెనన్॥ ఛా॥

మ్రోకఱిల్లుట — పతనభేదము.

గీ॥ అర్చియొడవంక సాత్యకియడ్డగింప। వాసుదేవుండువలవంకవచ్చియురము
వ్రేయనవ్వీరుఁడచ్చోటవ్రేసెఁదత్త, ఱించిపౌండ్రుఁడువిభుమ్రోకఱిల్లబడఁగ॥ సో-హా॥

ఉక్కిఱి — అనుచ్ఛ్వాసనము.

క॥ వెఱచఱిచినీటిలోను। క్కిఱిగా నాకమొసలిచూడ్కికి నగోచరమై
పఱతెంచికుంభసంభవు। చిఱుఁదొడవడిఁబట్టుకొనియె శిష్యులుజెదరన్॥ ఘా॥

కిఱుమెట్లు — ఉపానహములు.

మ॥ తఱినాక్రాంతసమస్తలోక బలిదైత్యధ్వంసి యో దేవ నీ
యఱకాలుద్ధతిరాపహుమండలము బ్రహ్మాండంబుతో నెత్తినం
గుఱుగుట్టించెదు సంధిబిట్టొఱలు నాఘోరాహి నీయంఘ్రికిం
గిఱుమెట్టైనవిధంబు నామనములోఁ గీలించినట్లయ్యెడిన్॥ వై॥

కిఱ్ఱుమెట్టుచు శబ్దము ద్విత్వలోపమై కిఱుమెట్టని పై పద్యమునఁ బ్రయోగింపఁబడినదని యెఱుంగునది.

కిఱుపుట — కదల్చుట.

చ॥ ఉఱకనరుండు ద్రోణసుతుయుగ్యముల న్వెసనొంచెనాతఁడుం
దెఱపియొకింత గాంచి ఘనతీవ్రశరంబులనారిఁ గ్రుంచి క
న్గిఱపిన మాత్రలోన యతనింబటుబాణచతుష్కయుగ్మమే
డ్తెఱఁదొడి మార్వ్రక్కమ్మఱ ఘటించునెడన్వడినేసి యార్చెనన్॥ ఘా॥

ఇది గకారాదిపదమని దీనిం గొందఱందందని యున్నారు.

క॥ గిఱుపునెడ వేయునెడ వడిఁ। బఱచునెడఁ బెనంగునెడన పారబలంబుల్
మెఱయునెడభీమునకునం। దొఱుఁగిడ్పడఁ ద్రోణఁగిరుద్ధతులు రాజసుతుల్॥ ఘా॥

కుఱుకులు — రాసులు.

మ॥ విఱిగెం బెక్కు రథంబులొక్కమొగి నుర్వింగూలె శుండాలముల్
దఱుచైరాలేఁదురంగ ❋ ❋ సంతానంబు లిఁతింతలై
కుఱుకల్గట్టె భటాంగకంబులు రణక్షోణిం బ్రవాహంబులై

పఱచె న్నెత్తురు భూతకోటి విహరింపం బ్రస్తుతింప న్సురల్॥ భా

కుఱుకాఱు = స్వల్పము.

క॥ తెలియఁగనీశుభలక్షణ। ములు కుఱుకాఱు కవుల కావ్యముల లేవు సుమీ
తొలుత మహాకవివర్యులు। పలికిన సత్కృతులఁ దక్కఁ బన్నగశాయనా॥ అప్పకవి.

కుఱుమాపు = కొంచెపుమాపు.

సీ॥ కఱకు లైవెలిసిన కుఱువెండ్రుకలతోడ బట్టయాదల గాలిపోగ యమర॥ వై॥

కుఱు అనఁగాఁ గొంచెము. కుఱువెండ్రుకలనఁగాఁ జిఱువెండ్రుకలు.

కక్కుఱితి = ప్రాల్మాలుట.

చ॥ గిఱికలఁ జెట్టిపేరినణఁగించి తొలంగితి మేని వట్టిక
క్కుఱితి నొకాని దైవమనుకూలము గాదు లవుండు మొక్కలీఁ
డుఱికినఁ బ్రాణహానియును నొవ్వమిఁ జేయునటంచు జీవముల్
దొఱఁగిన భావముల్లములఁ దూకొనఁ జేష్టలు దక్కియుండఁగన్॥ వై-భా॥

కుఱఁగటు = సమీపము.

కుఱుమాపు కుఱఁగటు కుఱుచ కుఱులు॥ అప్పకవి.

కుఱుచలు = నృత్యములు, హ్రస్వములు.

చ॥ తఱులఱనిక్కఁ బూఁత నెఱతావియ చిక్క నపాంగమాలికల్
మెఱుఁగులు గ్రక్క నూఱుపుల మేలిమి తేఁటులు చొక్క హారముల్
గుఱుచలు ద్రొక్క ... ... వసు॥

రెండవయుదాహరణమునకుఁ "గఱుదులు" అనుశబ్దమునకు వ్రాసిన యుదాహరణమును 74వ-పుటం జూడవలయును.

కుఱుపు = వ్రణము.

కుఱుపువ్రణము॥ అప్పకవి.

నింకెఱ = వేగము.

చ॥ వఱలఁగ రాముఁడంత నవవద్యుఁడు వచ్చి బహుప్రలాపరై
యఱచుచునున్న తల్లినిఁ గృతాంతవశస్థితుఁడైన తండ్రి, నిం
కెఱగని తీవ్రకోప పరిఖేదహృదుండయి తత్ప్రికారమం
దెఱిఁగి ముహూర్తమేనియు సహింపఁగ నోపక రోషదీప్తుఁడై॥ భా॥

సంకెఱయుటకు బదులు 'దిక్కఱగని' అని యొకపాఠాంతరము గలదుగాని దిక్కఱశబ్దమెచ్చటను గానరాదు. దిక్కఱయనఁగా నవస్థయని తోఁచుచున్నది. అన్వయరీతిని విచారించినను నస్మల్లిఖిత పాఠాంతరమే యుక్తముగనున్నదని సూక్ష్మదర్శులచే నవధరింపఁదగును. సంకెఱగనియను పాఠమునకు దుఃఖపడుతల్లినిఁ జచ్చినట్టి తండ్రిని శీఘ్రముగఁ జూచుమని యర్థము.

ఉక్కెఱ = వండినపిండి.

కెఱుప్రటకెఱయు టుక్కెఱయుఁ బక్కెఱయును॥ అప్పకవి॥

కెఱయుట కర్థము తెలియనందున నప్పకవియె ప్రమాణము.

కొఱటు = చిందుట, ప్రకాశించుట.

ఎఱుక యను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయు.

కొఱకొఱలాడుట = కోపవికారము.

కఱకఱ అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయు.

కొఱుకుట = దంతపీడనము.

సీ॥ ఘనతటిల్లతల యట్లొసిమిడి దంష్ట్రలు మెఱయంగఁ బండ్లుగొఱికికొనుచు॥ భా॥

కొఱను = బీడు.

గీ॥ కొఱఁకసంగను బీడునాఁ గొఱనసంగఁ। గంచెయైన నప్రహతభూమి॥ ఆం.భా॥

క॥ కొఱఁకులు నెఱకులు ప్రూఁకులు। సిఱుకొలఁకులునయ్యెఁ బేనుబేను స్ఫీనులౌ
గొఱఁజేఁ బేలుమీలన। నుఱవగునిలవచ్చ తెలుఁగు లూహింపంగన్॥

(కొఱ అనను శబ్దమునకు 'స్వాంతాన్నామ్ని' ఇత్యాదిసూత్రముచే బహువచనమందు కుగాదేశమువచ్చి కొఱఁకులైనది. కావ్యాలంకారచూడామణి.)

కొఱఁత = తక్కువ, కొఱ్ఱు.

సీ॥ కొఱఁతనాఁ దక్కువ కొఱ్ఱువెలయు॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము.

క॥ తఱచి పయిఁబడుటయు సెలు। వెఱుగంగా నేసె నతఁడు విక్రమలీలన్
గొఱఁతపడనీకకర్ణుఁడు। మెఱుఁగు లడరుశక్తి సురలు మెచ్చఁగ నేసెన్॥ భా॥

శూలార్థకమగునప్పుడు కొఱ్ఱుశబ్దమునకు వికారముగావున గురువు.

కొఱవి = అలాతము, కురుపక వృక్షము.

క॥ కొఱవియుఁ గొఱవియుఁ దాఁకెను। తెఱఁగున నర్జునుఁడు సురనదీసూనుఁడుఁ జూ
పఱువోఁగఁ దాఁకుట ని। ద్దఱిదిక్కులసైన్యములును దలఁపడియుండెన్॥ భార॥

ఈ శబ్దము రెండవయర్థముగునపుడు తద్భవము 'కొఱపులై యొఱుఁగంబడెఁ గొన్ని భూజముల్' అనియాముక్తమాల్యదలో శ్లేషరచనవలనను నిదిలఘువనుటకుఁ బ్రయోగముఁగానరాకుండుటవలనను గురురేఫయని నిశ్చయింపఁబడియెను. 'కొఱవినాఁ గ్రోవినాఁ గ్రొమ్మినాఁగఁ గురువకనామమూ' అని యర్ణవము. ఇది కురువక శబ్దమువలననె పుట్టినది.

కొఱ=మనోజ్ఞము, పని, తక్కువ, సస్యవిశేషము, మత్స్యవిశేషము.

క॥ కొఱమాలిన దుర్లక్షణ। కొఱఁగాదిది నీకు నారి గుప్తంబుగ ని
ర్జరభిని వధించి సీతో। నఱలేనిమనోజ్ఞకేళి నలరెద నెలమిన్॥ రామాయణము॥

(పనికిమాలిన దుర్లక్షణములు కలదిగావున మనోజ్ఞురాలు కాదనియర్థము.)

చ॥ తఱగొనియంతలోన మధుదైత్యహరుం డమరేంద్రు నిండెనిం
గొఱనెలపూవులందునిమి॥ ... ... పారిజాతాపహరణము॥

సస్యమత్స్యపక్షములయందు. కొఱ్ఱయను శబ్దము ద్విత్వలోపమైనదిగావున గురుత్వము నిర్వివాదము. "కొఱకొఱ్ఱయనఁగను బరఁగుసాళీవంబు" అని భాషార్ణవము- ఈనిఘంటువులో లఘువునకుఁ బ్రాసమున్నదని శంకింపవలదు- ఇందానియమము పొత్తుగా లేదు. విస్తరభీతిచే వివరింపము.

క॥ జుఱజుఱయని నెత్తురువెలి। కుఱుకుచుఁ రొద సేయ నఱుతి యొఱఁగినయూర్వుల్
పఱవమిడి గ్రుడ్లవడఁకుచుఁ। గొఱఁ బ్రాణముతోడఁ దన్నికొను నమ్మొదవున్॥

కొఱఁ బ్రాణమనఁగాఁ గొట్టుసురు.

చాఁగఱగొనుట=చంపుట, సులుముట-

చ॥ మఱువక త్రుంచి మదమానములం జెఱువుచ్చి మెచ్చుఁజాఁ
గఱగొని క్రోధకామముల గండడఁగించి పరోపకారమున్
జఱిపడఁ ద్రోఁచి వాచవుల చట్టలువాపి తొలంగి చిత్తముల్
జఱబడియున్న నీకు నొకచక్కటి నెక్కటి వేఁడఁ గల్గెడిన్॥ స్తో-హ

గఱిక=తృణము

గఱికనట్టులు గఱగఱికలు॥ అప్పకవి॥

గఱి=పక్షము.

చ॥ అఱమి విభావరీచరులు నమ్ముల మర్మము గాడనేటులం
గఱలుమునుంగ దూఱ నెలకట్టియపోట్లను గుంతలాదులం

వఱుచుగఁ దాఁకు పోట్లనుగదాపలిఘాదులనెల్ల మున్నొనల్
పఱిపఱిగా బలీముఖులు పాట్లసెలంగఁ బెనంగిరయ్యెడన్॥ రా-మా

గఱగొఱ=లోపము; న్యూనత.

ఈ శబ్దమును గొందఱు కాదివర్ణముగా 'కఱకొఱ' అనివ్రాసి కళ్ళలమని యర్థముంజెప్పిరి. మఱికొందఱు 'గఱ=కొఱ' రెండుపదములకు ద్వంద్వసమాసమనియుఁ గఱయనఁగా నపఖ్యాతియనియుఁ గొఱయనఁగా న్యూనత్వమనియుఁజెప్పిరి. అట్లులయినఁ గొందఱు నైఘంటికులు గకారాది శబ్దములలో వ్రాయుటవలననా చేతనట్లనే చెప్పఁబడియెను.

చ॥ తఱిమిసుశర్మతమ్ములును దానునుబోరికినన్నుఁ బిల్వ వే
నెఱుఁగని యట్లులుండుటిది యేపురుషార్థమువారినెల్లనే
తెఱసుఱుమాడఁ బంపుమకడిందిగఁజూడకు వారినేమియుం
గఱగొఱరాదు పో మిడుకఁ గష్టమునాకు నుదాత్తమానసా॥ భా॥

గఱిసె=కొల్తభేదము.

గఱిసె డగ్గఱియించ గఱెపగఱయు॥ అప్పకవి॥

గఱిలె=దర్వి-

అఱఁటియను శబ్దోదాహరణమునందుఁజూడఁదగును-

కొఱడు=తిన్ననియింద్రధనున్ను

కొఱడనరోహితమ్మదోఁచుఁబురారీ॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము-

పండ్లుకొఱుకుట కోపంబుకొఱడువడుట॥ అప్పకవి-

గిఱులు=గుండ్రనిగీఁటులు-

గిఱులువ్రాయుట మోటగిఱుకయు॥ అప్పకవి-

గిఱికలు=చిక్కులు

కక్కుఱితియను శబ్దోదాహరణమునందుఁజూడఁదగు-

గిఱిగొనుట=వాటుకొనుట; కప్పుకొనుట

క॥ ఉఱకమదియాంగంబులు। గిఱిగొనన ట్లొయుటయును గినుకగదిరినన్
మెఱుఁగారు నారసంబులు। దఱుచుగనించితిఁగడంగి తద్గాత్రములన్॥ భా॥

తే.గీ॥ గుఱుకొనుట గుఱుకు గుఱ్ఱించె గుఱుతు గుఱిచి
గుఱుకు గుఱుకొండి గుఱుములు గుఱుకుఱు మిడిగాఁ
గుఱులు చిగిఱిచె గెఱ గొఱగొఱ గొఱుగుట
యద్వితీయాస్త్ర యాగపద్య హృత తాళ॥

ఈపద్యమందలి శబ్దోదాహరణములను వ్రాసెదను-

గుఱుకొనుట—ఉద్యోగించుట, యత్నము సేయుట-

క॥ మఱియును నాకనాఁడెవ్వరు। తెలుఁగక యుండంగఁ గౌరవేంద్రుఁడు ధర్మం
బెఱుఁగక విషమన్నముతో। గుఱుకొని పెట్టించె గాడ్పుకొడుకునకలుకన్॥ భా॥

గుఱుగుఱ్ఱించుట—గుఱుపెట్టుట-

"కిఱుమెట్టు" అను శబ్దోదాహరణంబునం జూడవలయును-

గుఱుతు—అభిజ్ఞానము, ఆనవాలు.

చ॥ ఒఱఁగినఁజూచి యానృపకులోత్తము చిత్తము కూర్మి కొత్తని
వ్వెఱపడి తాపవారకము విస్మయనీయము నింతి నెయ్యపుం
గుఱుతునునైన మత్కర వినూతనహారముఁ జేరఁబోయి యా
నెఱదొర కంఠపీఠమున నిల్పితి నిల్పఁ బ్రఫుల్లనేత్రుఁడై॥ వసు॥

గుఱిచి—ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయము-

చ॥ ఆఱువదియేడుకోటు లరయన్ సురసంభవులైన యూథపుల్
నఱుమయి రన్యజాతులు రణంబునకుంగల వీరులెందఱం
బఱపడి రమ్మహాభుజుఁడు దత్తవరుండని బ్రహ్మవాక్యముం
గుఱిచి విసంజ్ఞనొందిరి రఘుక్షితినాథులు నేమిసెప్పుదున్॥ రామా॥

గుఱించి—గుఱిచి (పైయట్లనే)

గుఱుకు—ఈఁటె-

"ఇఱుకు" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

గుఱుకొండి—మర్మము, రహస్యము.

గుఱుకొని గుఱిగుఱు గుఱుకొండి గుఱుతు॥ అప్పకవి॥

గుఱుములు—బీజములు.

గుఱుములు గింజలు గొఱుగుట వపనంబు॥ అప్పకవి॥

గుఱగుఱ=అనుకరణధ్వని-

గుఱుకవెట్టుట గుఱగుఱ గుఱువెట్టుట॥ అప్పకవి॥

మిణుఁగుఱులు=అగ్నికణములు-

చ॥ మెఱయుచునున్న వజ్రహతి మేరుతటంబునఁ జెల్లునన్మిణుం
గుఱులన విస్ఫులింగములు గుంభుని ముష్టి విఘట్టనంబునన్। వఱలఁగ॥ రామా॥

గెఱ=గుండ్రనిగీటు-

సీ॥ గెఱకట్టుకొనిపుట్టు నెఱపూఁప చనులతో॥

గోఱగోఱ=అనుకరణధ్వని విశేషము.

గీ॥ తెఱలిరయిుండొక్కటిని రూక్షదృష్టిఁజూచు। గోఱగోఱను మూల్గుగద్దించి తఱిమి
కలసి కలహించు ఘోంకృతి కలకలముగ। జాగిలంబులురోష భీషణములగుచు॥ క-మ॥

గోఱుగుట=క్షౌరముసేయుట.

గుఱుమ్రుఁకను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయు.

మూలము-

క॥ చఱచుట వెఱచఱచుట వా। చఱచుట చిచ్చఱయు కొండచఱులు చిఱుత రొ
చ్చెఱుట చిఱికొంగ్రె ఁఱుచు। చ్చెఱుటయు చిఱుముట భుజంగశేఖరతల్పా॥

ఈపద్యమందలి శబ్దములకు నర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడు.

చఱచుట=కొట్టుట; సాఁగఁగొట్టుట

క॥ వెఱచఱువఁ బట్టుకొనిపడిఁ। జఱచి జరాసంధు సంధిసంధులయెమ్ముల్
విఱిచివధియించి యార్చెను। వఱలఁగభీముండు భూమివలయంబద్రువన్॥ భా॥

కొడవలి కాఁచి చఱచుట, కరమునఁజఱచుట-

వెఱచఱచుట=భయపడుట

క॥ ఎఱకలగాడ్పునవొగివెఱ। చఱవఁగ వడి వీఁచి యతని శాత నఖములన్
జాఱఁజాఱఁ జీరియు ముక్కునఁ। గఱచియునొప్పించెవాఁడు కరువలితనయున్॥

వాచఱచుట=పరిదేవనము

వాచఱచుట కొడవలికాఁచి చఱచుట॥ అప్పకవి॥

చిచ్చఱ = అగ్నిమయము

చ॥ చిఱునగవొప్ప గాండివముఁ జెచ్చెర సజ్యము చేసి సేనలు
క్కుఱ రభసంబు మైపడరఁగ న్వడిద్రోణియు నీడువోకయ
త్తఱిఁ దలుమంగ నస్త్రములు దండధిదార్కొని మండుచుండెఁ జి
చ్చఱపిడుగుల్వడిందొరఁగుచాడ్పున నంబరవీథినుగ్రమై॥ భా॥

చఱులు = సానువులు

క॥ మఱునాఁడయిగుటు లెస్సఁగ। నెఱిఁగెనినుండవుడు వేఁడిగొడలినదీప్తుల్
మెఱఁగలిగొనపశ్చిమగిరి। చఱికి ననతి దూరమునవిశేషుఁడైతోఁచెన్॥ భా॥

ద్వారకాపట్టణము మునిఁగిపోవుటకు శ్రీకృష్ణస్వామి యవధిచేసిన సప్తమ దినము మఱునాఁడేయగుట యర్జునుఁడు లెస్సగాఁ దెలిసికొన్నాఁడనుట. ఈ పద్యములో నప్పకవీయములోఁ బాఠభేదమున్నది. అదితప్పగానున్నది.

చిఱుత = బాలుఁడు, చిన్నదారుఖండము, మృగవిశేషము.

క॥ సోలవకతూరిఁగలకా। ల్బులఁ జెట్టితివీవు నీచిఱుతకాలము ద
త్ఫలమిప్పుడనుభవించితి। తొలఁగునె హింసాపరులకు దుఃఖంబనఘా॥ భా॥

ఈ శబ్దమునకు వ్రాసినయర్థము లన్నియును జిన్నయను శబ్దమునుపట్టివచ్చినవే కావున నన్నింటికిదియే యుదాహరణము.

ఎచ్చఱుట = ప్రబలుట.

చ॥ మఱుసటినాటి వేకువ నమాత్యుఁడు మేల్కని వంశమంతయున్
జెఱిచిరి కూఁతురుం గొడుకు చెల్లరెమీఁదటఁ జంద్రహాసుఁడె
చ్చఱినఁ బ్రమాదమౌననుచుఁ జిత్తమునందలపోసి వీనినే
తెఱఁగుననైనఁ బంపెద యతిప్రవరోక్తులు బొంకుసేసెదన్॥ జై-భా॥

చిఱుకొట్టుట: ముచ్చఱుట = వ్యసనపడుట.

చిఱికొట్టె చిఱిమి ముచ్చఱితనమున॥ అప్పకవీయము॥

ఉ॥ ముచ్చఱనేల నేఁగలుగ మద్దియనాకువృకోదరుండు వి
వ్వచ్చుఁడు దోడుగా * * * భా॥

చిఱు = చిన్న.

("చిచ్చఱ" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. ఇట్లు చిఱునవ్వు, చిఱుఁదోడ, చిఱుకప్పు, మొదలైనవి గురురేఫములే)

చిఱుముట = చిమ్ముట, చిదుముట యనియుఁ గొందఱు.

చ॥ పెఱుకుదుమే ఫణీంద్ర విషభీకర దంష్ట్రిలు సేలఁ గ్రుంగఁ జేఁ
జఱతుమే నింగి మ్రింగుదుమే చండదిశా గజదంత కాండముల్
బఱతుమె వారిధుల్ పిడిసిలింతుమె మందర మంగుటంబునన్
జిఱుముదుమే జగంబు లఱచేతికిఁ దెత్తుమె రాక్షసేశ్వరా॥ రామా॥

మఱిజగన్మోహన మాయచాల్చినజాల
చిఱుముతఱి ద్రౌపదికిఁ జీరలిచ్చిన కాల॥ అప్పకవి॥

మూలము-

క॥ చుఱుకు చుఱువుచ్చె చుఱచుఱ। చెఱమలు చెఱిసగము చెఱుకు చెఱలాడుటయున్
చెఱువు చెఱముటయు చెఱచుట। చెఱచోఱ యోగీంద్ర హృదయసేవితచరణా॥

ఈ పద్యమునందలి శబ్దముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

చుఱుకు = వాఁడి, కాఁక

"గుఱుకు" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును.

చుఱుపుచ్చుట = కాల్చుట.

క॥ ఎఱమంటలు మిగుల నాతని। నెఱిచూపటు నిలువనందు నీలు గఁదరువుం
జుఱుపుచ్చి పిడుగు క్రియఁ గను। గిఱపిన యంతట నెగడపెఁ గిల్బిషుఁ బగతుణ్॥

చుఱచుఱ = అనుకరణవిశేషము.

"పెఱచఱచుట" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

చెఱమలు = నాసాపార్శ్వములు.

"అఱిముఱి" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును.

చెఱిసగము = సమభాగము.

చెఱసాల చెఱకులు చెఱిసగంబు॥ అప్పకవి॥

ద్విపద॥ తఱిమి యొక్కుమ్మడి దారుని గ్రఘునిఁ
చెఱిమూఁట సాయకాసీతి నంగదుని॥ రం-రామా॥

చెఱకు = ఇక్షువు.

క॥ విఱుతునా మ్రింగుదునో తలఁ। దఱుగుదునో యేను జ్వరుఁడఁ డాసుం జ్వరుఁడా
కఱకంఠు నేయవిల్లగుఁ। జెఱకుం జెఱకైన వంటచెఱకుం జెఱకే॥ సో-హ॥

చెఱలాడుట=భ్రమించుట.

సీ॥ చెఱలాట చెఱుచుట చెఱుముట రాచుట॥ అప్పకవి॥

చెఱువు=తటాకము, సత్రము.

క॥ చెఱువు నడుమఁ బసినను బెరు। చెఱ గృహగములు బెదరినను వివేకనిధీయు
కఱిబహుళసైన్యమతిమఱిఁ। బఱచిన నాఁగంగరాదు బలియురకైనన్॥ భా॥
చెఱువున భుజియించి చెఱకుఁ బట్టి॥ అప్పకవీయము॥

చెఱుముట=రాచుట.

"చెఱలాడు" అనుశబ్దోదాహరణమునం జూడఁదగు.

చెఱుచుట=పాడుసేయుట.

గీ॥ చేయుచున్న దితిజనాయకుఁడతిభీతి। నెఱిఁగి హానితపముఁ జెఱుపఁ బంపె
జలజనయనఁ దరుణిజలపదయని మొదు। దాని వదియు వచ్చె వానికడకు॥ భా॥

చెఱ=కారాగృహము, స్త్రీలబలాత్కారముగాఁ బట్టుట.

క॥ నఱుకుట యర్థముఁ గొనుటయుఁ। జెఱ నునుచుట కట్టియడచి చేట్పాటొందం
బఱచుట మొదలుగఁగల పలు। దెఱఁగులఁ దగవు మెయినడపు ధీరవిచారా॥ భా॥

చ॥ ఎఱిఁగి యెఱింగి మున్నతఁడె యెగ్గొనరించిన వానికైకదా
చెఱగొని వచ్చితిం బిదపసేఁత వృథాకథ లింక నేల శం
పఱ బ్రతుకింత తీయనె ఖరాదుల చావున కేమిచింత నీ
మఱఁదలి బన్నమేకరణి మానిని యీఁగుడు సంధిచేసినన్॥ రామా॥

చోఱ=మత్స్యవిశేషము.

చ॥ మఱియు విచిత్ర వల్గన సమక్రియ ఘోటకమబ్బిఁ జెం
జోఱవఱియంగఁ జొచ్చుగతిఁ జొప్పడ హానగసేనఁ జొచ్చె॥ రామా॥

(ఇది చోఱ్ఱియను పదమునకు స్వత్వలోపమై పుట్టినదిగావున గురుత్వము నిర్వివాదమే. అయినను స్పష్టార్థమునకుఁగాఁ బైయుదాహరణమును వ్రాసినారము)

మూలము.

సీ॥ తఱగరి తఱుగుట తఱిగొనె తఱియుట తఱియఁ జొచ్చుట తఱి తఱపి తఱిమె
తిఱితిప్పెఱెటు అగలి తుఱుసటితనమును తఱఁగలిచుటయును తుఱుముటయును,
తెఱకువ తెఱపియే తెఱ తెఱఁగు తెఱవ తెఱచుట తెఱగొల్పె తెఱలె తోఱఁగె
చిందఱ నందఱ యుద్దఱా నఱుకుట నఱుము సేయుటయును నఱుక్కుటయును

నఱుజూనిఱు పేదనుఱు పుటనుఱు ను నైఱులు। నెఱిక నెఱకులు నైఱసరి నైఱవ్రు నైఱయు
నైఱతనము జ్ఞానకీరమణీపదాబ్జ। నిత్యవిన్యాసధన్యాంక నిహతపంక॥

ఈ పద్యమునందలి శబ్దములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడు.

తఱగరి=జేహారి.

సీ॥ జట్టి కాఁడనఁగ నుజను క్రేతతఱగరియనఁగ నుదత్సహాయాఖ్య వెలయు॥ ఆం-భా॥
సీ॥ తఱగరిజేహారి తఱుగని సంపద॥ అప్పకవీయము॥

తఱుగుట=కోయుట: తక్కువయగుట.

క॥ వెఱఁగుపడి కుంభభవుఁడుం। బెఱరథికులు సూచుచుండ వీరములావున్
మెఱయఁ జలము నెఱయఁగఁదలఁ। దఱిగెద సైంధవుని వేలతలఁ కెదకృష్ణా॥ భా॥

క॥ మఱిరామేశక్షేత్రము। కఱకంఠుని కాటపట్టు కామితఫలముల్
తఱుగని ధాన్యము లెల్లను। నెఱయఁగ ఫలియించు నచట నిక్కముఁ గలుగన్॥ భీ-ఖం॥

తఱిగొనుట=ఉద్యోగించుట.

"కొఱ" అను శబ్దోదాహరణముఁ జూడఁదగును.

దీనివలనఁ దఱిగొల్పుటయును గ్రహింపఁబడును. అనఁగా నుద్యోగింపఁ జేయుట

తఱియుట=ప్రవేశించుట, చొచ్చుట.

గీ॥ అందుఁ బ్రథమముఖ్యులందఱుఁ గ్రందుగాఁ। దఱిసి తమయనుంగుఁ దెఱవ పిండుఁ
గూర్చికొని మనోజకోలాహలస్ఫూర్తి। యలరనందు నోలలాడుచుండ॥ ఎ-హ॥

తఱియఁజొచ్చుట=లోపలికి లెస్సఁ జొచ్చుట.

గీ॥ అరసికొని యెన్ని భంగులనైన నితని। తేరు మనబారికగపడు తెరువు గాంచి
యడరి బాసటమై యెవ్వరడ్డపడిన। మెఱుఁగు మెఱసినచాడ్పునఁ దఱియఁజొరుము॥

తఱి=సమయము.

"చిచ్చఱ" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయు.

తఱిపి=మదురు

సీ॥ నీటికై యేటిలోనికి డిగ్గఁగాఁ బెద్దతఱిపి పెయ్యలఁ బట్టనుఱికె నేఁడు॥ ఎ-హ॥

తఱుముట=పాఱఁగొట్టుట.

క॥ పెఱవారి నెల్లఁ దఱిమితి। నఱుకుదు పాండుక్షితీశనందనులను జూ
పఱనేయఁ జేతులాడవు। తఱుమరు నామీఁద నత్యుగ్రతవారున్॥ భా॥

తిఱిపెట్టుట = మరదగలుగుటచేఁ జెవిలోవత్తి పెట్టి త్రిప్పుట.

సీ॥ తిఱుగ రెండవసారి తిఱిఁ బెనచుట॥ అప్పకవి॥

తఱగలి = విఱుగుడుపాటు.

చ॥ వెఱువకుమీ కుమార పదివేలవిధంబులనైన నిన్ను నే
మఱువ మఱేడకుం జనుట మాని సుఖంబున దత్తవాటికిం
దఱగలిలేక సమ్మదముతో గమనించుము భీమనాయకుం
డఱగొఱలేని వేల్పు నిఖిలాభ్యుదయంబులు నీకునయ్యెడిన్॥ భీ-ఖం॥

తుఱుసంటితనము = ఔద్ధత్యము.

గీ॥ ఎల్లవారు నెఱుఁగ నొల్లని ధర్మంబు। తెల్ల నీకు నేల నెఱుఁగవలసెఁ
జిఱుతవానికింత తుఱుసంటితనములు। సన్నెవృద్ధజనములున్న చోట॥ భా॥

ఈ శబ్దము ధర్మియగునపుడు "తుఱసరి" అని రూపము. ఇది యాపవిభక్తిక
ములలోనిది కావున "ంటి" వచ్చినది.

తుఱఁగలించుట = భ్రమించుట, ప్రకాశించుట.

గీ॥ అవని గంపింప లలితపీతాంబరంబు। చెఱఁగు జూలఁ జక్రాంశులు దుఱఁగలింప
సింహనాదంబు క్రోధరంజితభయంక। రాననంబునఁ జెలఁగంగ నడరెఁ జెలుచ॥ భా॥

తుఱుముట = అలంకరించుట.

గీ॥ నెఱులుఁ దడియార్చి క్రొవ్విరుల్ దుఱిమి మేనఁ। గలపమునలంది తొడవులంగములఁబూని
కల్పవృక్షదుకూలాంశుకములు గట్టి। రంగవలు మూరునారతోఁ డియలుఁగులనఁగ॥

తెఱకువ = తెలివి.

సీ॥ తెఱవలు తెఱకువ తెఱఁగు విధము॥ అప్పకవి॥

తెఱపి = బయలు.

క॥ తెఱపిగొని నీవు చొచ్చినఁ। బిఱుదనఁ జొచ్చెదము రిపులు పెల్లగిలఁగ నం
దఱమును మాకిది యెంతయు। నుఱునట్టివరంబు దీని నానఁగుము పుత్రా॥ భా॥

ఏడ్తెఱ = వేగము, ఉత్సాహము.

క॥ పఱతెంచి మదంబున నే। డ్తెఱ వృత్తం జెత్తి క్రేయ దెప్పటికమున్
గొఱసంధివోయి వేలకు। నాఱగిన సింగంపుఁ గొదమ యొప్పమరంగన్॥ ఉ-రా

తెఱఁగు — విధము, సందర్భము, క్రమము.

“కొఱవి” అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

ద్విపదము॥ మఱి రాముఁడున్నట్టి మార్గంబుఁ దెలిపి
తెఱఁగొప్పనమ్మ్ముని దీవింప వెడలి రంగనాథరా॥

తెఱవ — స్త్రీ; బయలు-

సీ॥ తెఱవ నా బయలును స్త్రీ దనర్చు॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము-

క॥ తెఱవ యొడఁబాటుమాటం। బఱివోయిన కొంకుతోటి బ్రాహ్మణి గొనిక
న్నెఱువగు పెడమునరిగిన। తఱి వచ్చె సుదర్శనుండు ధరణీనాథా॥ భా॥

చ॥ మఱియును బైపయిం బఱపు మార్గణవర్గము లంబరంబునన్
గిఱికొనుచుం బ్రచండగతిఁ గీలలు వాఱఁగ వచ్చి వృక్షముల్
దెఱవలు సేయుచున్ మిడలు ద్రెంచుచుఁ బొట్టుబుసించుచుం దొడల్
విఱుచుచు మస్తకంబులు దళించుచు నిట్లు వధింపఁ జొచ్చినన్॥ రామాయణము॥

తెఱమట — వివృతము గావించుట-

సీ॥ నీవు ముయ్యంగఁ దిమిరంబు నిఖిలలోక। చయము గప్పిన భూతముల్ భయమునొందె
నీకరంబులు ద్రోవకచీఁకటియును। జెఱుచుటకు ఫాలనేత్రంబు దెఱవవలసె॥ భా॥

తెఱకొల్పుట — బయలుపఱచుట-

తెఱలుట — బయలు దేఱుట-

సీ॥ తెఱలిన వాసన తెఱకొలుపుట॥ అప్పకవి-

తొఱఁగుట — విడుచుట-

“కఱవు” అను శబ్దోదాహరణమునందుఁ జూడవలయు- ఇది క్షరణార్థకమగు నపుడు ద్విరూపము.

గీ॥ వానిఁ దెగఁజూడవైతేని వాయుపుత్త్ర। నీవు కనుఁగొన నురినైన నీళ్ళనైన
నగ్నినైన విషంబుననైన నేను। మేనుఁ దొఱఁగుదు నెట్లు నీయాన సుమ్ము॥

చిందఱవందఱ — చెదఱిపోవుట-

క॥ వెఱవకుఁడు వెఱవకుఁడు సేం। దఱవందఱగాకుఁ డేల ధైర్యముఁ దూలన్
మఱచితిరె కులముఁ గీర్తియుఁ। బిఱుకులగతి నింత వలదు బీరము సెదరన్॥ సౌ-హా॥

ముందఱ = పురోభాగము, పూర్వము.

చ॥ చిఱుతదనంబునం దగవుఁజిత్తము నందలపోయ లేకముం
దఱనటు వోవనిచ్చితిఁబితామహుఁడుం జనకుండు నింకఁ గ్ర
చ్చఱనిలపంచి చక్కసగమక్కడ నెవ్వరికేనిమద్బలం
బెఱుఁగక యీఁ దలంచిననునేనది యేటికి సమ్మతించెదన్॥ భా॥

అద్దిఱ = ఆశ్చర్యవాచకము.

సీ॥ ముందఱ యద్దిఱ కట్టైదుఱను॥ అప్పకవి॥

నఱుకుట = ఖతము గావించుట, ఖండించుట.

"తఱుముట" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడఁదగును.

నఱుము సేయుట = చూర్ణము సేయుట.

చ॥ అఱిముఱిఁద్రెళ్లెఁదేరులు గజావళి గూలెఁ దురంగమాంగముల్
గిఱికొనియెన్మహీస్భటులు లెక్కకుమిక్కిలి సేనపాడుగా
నఱుమయి రప్పుకృష్ణుఁడు నినాదము భూగగనాంతరంబునం
దఱచుగనొత్తె నిర్మథిత దానవసైన్యము పాంచజన్యమున్॥ భా॥

నఱుజు = సూక్ష్మము.

సీ॥ రఱుజుకొంచెము వ్రాను నఱుకుట. అప్పకవీయము.

నిఱుపేద = అతిదరిద్రుఁడు.

క॥ నిఱుపేదయింటికేటికిఁ। బఱతెంచు నిధానమట్లు బఱతెంచిన యీ॥ శృంగారనైష.

(ఇది యజాదిశబ్దమని (ఇఱుపేద) కొందఱనుచున్నారు. ఇఱు = అనఁగా నన్నవస్త్రములు రెంటికి దరిద్రుఁడని యర్థమఁట. అట్లైన నప్పుడీపదము లఘువగును గాని గురువు గాదు, విశేషించి యప్పకవి యీపదము హలాది పదములలో నిట్లు 'సీ॥' నఱుజుకొంచెము వ్రాను నఱుకుట నిఱుపేద నుఱుము గా నుఱుపుట నెఱవు బోడవు' అని వ్రాసియున్నాఁడు. కావున 'సీ॥ ఘనమైన రారాపు చనుదోయి రాయిడి నిఱుపేద నడిమికి వెఱపుఁ జూప' ననునిత్యాది స్థలములయం దయ్యర్థము సమన్వయము గాదు గదా. మొదటి వ్యుత్పత్తి విచార్యమై యున్నది.)

నుఱుపుట = మర్దించుట.

సీ॥ నుఱిపె నొత్తురు పేరులు వఱపి భీమ। సేన మాయన్న బళిని నే లేని చోట భా॥

నూఱుము — చూర్ణము.

క॥ మఱి దైత్యులుగ్రమ్మఱఁజన । మఱలిచనుచు దాశకంఠి మదమునఁగపులన్
నుఱుమాడఁజొచ్చెఁగూపుల । నెఱయ నదృశ్యత్వమొంది నిష్ఠురలీలన్ ॥ రా-మా॥

నెఱులు — కేశములు.

సీ॥ నెఱులనున్న నికప్పుతుఱఁగలిగొనగూడిపాదలు వెంద్రుకలు కొప్పునకునంద॥ ఎ-హ॥

నెఱిక — కచ్ఛభేదము.

సీ॥ అనమీఱుఁగచ్ఛభేదాభిధానమెసఁగుఁ గాసెఁగుచ్చెలకుచ్చెకచ్చెపింజ
చుంగు ఱింగు నెఱిక ఙింగు నెఱియనంగ॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

నెఱికయనఁగా "గాగరా" అని కొందఱందురు.

సీ॥ ✻ ✻ నెఱయుటనిండుట నెఱిక కాసె॥ అప్పకవీయము.

నెఱకులు — శల్యములు.

సీ॥ ✻ ✻ నెఱ కెమ్ముకయన నెగడు నస్థ్యభిధానము॥ ఆం-భాషా.

సీ॥ ✻ ✻ నెఱకు లాయంబులు॥ అప్పకవి.

క॥ ఆఱువది యఱువది యమ్ముల । నెఱకులు నోనాటనేసి నిలిపి తనరయుం
వెఱఁగించెము వ్వురకు న । త్తెఱఁగద్భుతరసము వెల్లిఁదేల్చెజనములన్ ॥ భా॥

నెఱసరి — సింహభేదము.

క॥ చఱి నుండి తొలఁగ నుఱికెను । నెఱసరి సింగంపుఁగొదమ నిబ్బరముగఁ గ్రే
ళ్లుఱి కెందొలఁగఁగఁబగతుని । యఱకటునుండి భువిమీఁదనబ్బలియుండున్ ॥ ఎ-హ॥

గీ॥ సింహపూర్ణోపమానముల్ చెలఁగును నెఱ । సరియటంచును బల్కె-ఢఁజంద్రచూడ॥

అని యాంధ్రభాషార్ణవములో 'నెఱసరి' శబ్దమునకు సింహసామాన్యమని చెప్పినాఁడుగాని పై యుదాహరణమువలనఁ దద్విశేషమని తోఁచుచున్నది.

నెఱవు — విశాలము, దీర్ఘము.

క॥ మఱిమఱి చీఁకటిలోనం । దఱు రాజులు సమరముడిగి తగనెల్లిటికిన్
గాఱకలకలనగునదువుడు । నెఱవగు గోవర్ధనాద్రి నేలకు ననుచున్ ॥ సో-హ॥

మ॥ నెఱవై యొప్పువినీలకేశములు నిర్నిద్రాననాబ్జంబు నే
త్రెఱ నూత్నాంబుదతుల్యకాంతియును నై దివ్యప్రభావంబునన్ ॥ ఎ-హ॥

నెఱి — నిగ్గు, కుటిలము-

చ॥ నెఱిఁగుఱులున్విలోలసిత నేత్రయుగంబును దేసెలొల్కు వా
తెఱయును దీనియాననము తెల్విగరంబు మనోహరంబు నే
నెఱిఁగినయంతనుండి సతినిట్టి లతా లలితాంగిఁజూచి యే
నెఱుఁగ సురేంద్రకన్యకలు నిట్టిరె రూపవిలాససంపదన్॥ భా॥

పై యుదాహరణములలో నీశబ్దము చ్చుటచ్చుట గలదుగావున నర్థభేదము విచారింపవలయును.

నెఱతనము — శ్రేష్ఠత్వము, పూర్ణత్వము, చతురత్వము-

సీ॥ నెఱచందురుని నిగ్గు నెఱపంగఁ జాలు నీనెమ్మోము తొలిమివద్మ్ము నేసె॥ భా॥

చ॥ మఱియు నతండు సంయమిసమాజ వినిర్మితజాతకర్ముఁడై
నెఱిఁబరివర్థితుండు నుపనీతుఁడునై వివిధాయుధంబులన్
గఱగరియై రణస్థితులగద్దఱియై నిగమాంతవేదియై
నెఱతనకాఁడునై మెఱసె నిర్మలకాంతివిలాసశేఖలన్॥ మను॥

ఇందుఁ గఱకరియనఁగాఁ గఱుఁగలవాఁడని యర్థము.

పఱాలము.

సీ॥ పఱియలుపఱువు చూపఱు పఱతెంచె తోప్పఱవెట్టెపఱివోయె పఱగొనుటయు
పఱపఱియలు పఱపఱియంపఱ పఱంటిపఱికెలు పఱిగలు పఱటిపఱచు
పిఱుఁదతెప్పిఱుటయు పిఱుఁదులుపిఱువోయె పెఱికలు పెఱికెదబ్బఱలఱుకుట
బఱబఱబిఱబిఱబిఱుసులు బుఱుజులు మఱగాలుమఱుకువమఱువు మఱఁది
మఱవక్రమ్మఱమఱఁదలేమఱుటమఱేఁగె। మఱుసటిదినంబుమఱుపడెమఱిపెడమఱ
మెఱుఁగుమఱునాఁడు పడమఱ మత్తదనుజ। మథితవిబుధకృపాదృతమనుజరూప॥

ఈ పద్యమందలి పదములకర్థోదాహరణంబులు దెలుపఁబడును.

పఱియలు — శకలములు.

గీ॥ పఱియవాపంగఁదునియగా విఱువవలయు। నెడలగాళ్ళను జేతులఁదొడలఁ బెట్టి
కడఁగియనువుగఁజేసి ప్రోవిడుదుగాని। కత్తిగొడ్డలియడుగ నేకట్టియలకు॥ భా॥
(ఇవి పట్టెయనుశబ్దమునకు ద్విత్వలోపమై యిట్టిరూపముంబొందినది.)

పఱపు = శయ్య.

క॥ వెఱువకుఁ గలవోఁ జేసిన। కొఱగామికి వగచుచోట గుణరత్నము చే
పటె నీకునలిగితన్నిన। పఱపుపయింబడినయట్లు పద్మదళాక్షా॥ సో.హ॥

చూపఱులు = చూచువారలు.

"కొఱవి" అనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. పుట-౭౭)

పఱతెంచుట = మీఁదికివచ్చుట.

"ఉక్కఱి" శబ్దముం జూడవలయును. (పుట-౬౫)

తొప్పఱవెట్టుట = తట్టువిఱుగఁ జేయుట.

సీ॥ తొప్పఱిలఁబండెనాఁగనుదోఁచుతట్టు। విఱుగఁబండెననుటకు ఆం-భా-స్క॥

మ॥ వెఱ నిట్లంబుధినాథనందనులు దోర్వీర్యంబుసాలించి యుం
దఱువాఱంగ నిశాచరేంద్రుఁడు జయోత్సాహంబునన్వెన్నడిం
దఱుమంగాఁ బ్రజసేయువీఁచుచు సముద్యద్భంగిమైఁబోలి తొ
ప్పఱవెట్టెన్ శరజాలముల్వఱపి కుప్పంగూఱ నాటించుచున్॥ తి.ఉ.రా॥

పఱినోవుట = చెడిపోవుట.

"తెఱవ" అనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. (పుట-౮౭)

పఱిగొనుట = ఆక్రమించుట, చెడఁజేయుట

క॥ వెఱిమీఱఁబండెపట్టిన। నఱిమఱిఁజంపినను గజమునశ్వము మచ్చెం
పఱిగొనినయట్టివారల। గొఱులంగీకరించుటొప్పఁగువలయపతికిన్॥ స్మృతి॥

పఱపఱియలు }
పఱపఱి } చిందఱవందఱ.

క॥ పఱపిరథికులను గూలుచున్। నఱికిన మోదుపడియుండె నానారథముల్
వెఱచఱచిరి కురుపీఠులు। పఱపఱియైనబలంబుభయముం బొందెన్॥ భా॥

లయ॥ తఱిమికొనిరక్కసుల వెఱచఱువఁ బట్టుకొని పఱపఱియలుగఁ దలలు నఱిపి
యవలలీలన్॥ రా-మా॥

క॥ పెఱిఁగిపిఱుసనినదెసఁ జై। కుఱుకుదు సాళువము గాకినాడిసినభంగిన్
వెఱచఱవఁ బోడవ్రుదుంబఱ। పఱిసేయుదు నీదుకోర్కె సారంబొందన్॥ భా॥

అంపఱ — బాణసమూహము.

క॥ * * అం। పఱతఱచుకోపకెంతయు। వెఱబొందివిపక్షులై రివిషయాధీశుల్

పఱుఁగు — శీఘ్రగమనము.

గీ॥ కంపతోఁడుగిడ్చినట్లొంటి గానిజన్న। తెఱవుగనివెంటనొకడేగ పఱుఁగుతోన॥ మను

పఱకెలు — పక్షివిశేషములు.

సీ॥ పఱకెలు పఱియలు పఱివోవు టంపఱ॥ అప్పకవి॥

పఱిగలు — ధాన్యాదుల నూర్చుతావు.

చ॥ ఎఱుఁగరుగాక లోకమున నెవ్వరికైనను మేలుసేయఁగా
నొఱపగు నాశ్రమంబున సమున్నతమైన గృహస్థధర్మముం
బఱకటువైచి గోఁచిఁగొని పాఱినపొల్లకముత్తిగల్గునే
పఱిగలనేఱినం గొలుచు పాఁతటికింగలదే తలంపఁగన్॥ సో-హ॥

పఱటి — కుంభము.

ఏఱగడుమత్తిల్లి పఱటిపుట్టువుగ్రుక్కఁగొనినయప్పుడుగలకుతిలపాటు॥ య-చ॥

పఱచుట — చేయుట, ధావనముసేయుట.

భంగపఱచె; ఏడ్పుఱచె, వీల్పఱచె, కీడ్పఱచె, ఇత్యాదులు.

గీ॥ అనదనైతినకట యాలికయ్యాలింపు। దకటమీరుగలుగనాక్రమించి
నన్నుఁబట్టిసూతనందనులిమ్మెయి। వెఱపులేక భంగపఱచువారె॥ భా॥

ఇదియొకానొకచోటఁ బొందించుటయనిగూడ నర్థమగుచున్నది.

మ॥ పఱచుందవ్వుగఁజేయలంతినిలుచుంబట్టికయాసాసగాఁ
బఱువోవుంబాదలందు ... ... భా॥

ఇచ్చటఁబఱచుననఁగా దూరముగా ధావనముసేయుననుట. ధావనార్థకమగు పఱచుటకు సకర్మకరూపము పఱపుట.

చ॥ మఱియొకఁడేను జెప్పెద నమానుషవిక్రమలీలనల్లడం
బఱపియుఁ జాపియుగ్రరిపున్నపాలకసైన్యమురూపడంచి మేన్
దాఁఱఁగుటయొప్పదే తనువుతూఁటులుగా నెఱవాదిగెల్పుకో
లుఱువాణనాదుకెంపుడుప నోవుచుశే మిముబోటులెమ్మెయిన్॥ భా॥

ఇంక నల్లడఁబఱపి యనఁగా నాల్గుదిక్కులకుఁ బాఱునట్లుచేసియనుట.

చ॥ ❋ ❋ విష్ణుం। బఱపెద విష్ణులోకములు భస్మము సేసెద

ఈ శబ్దము ప్రవహనార్థకమగునపుడు ద్విరూపమని యెఱుఁగవలయును-

చ॥ పఱచిన దేవకీసుతుఁడు పక్కన నవ్వెనఁ గ్రమ్మఱెల్లి పైఁ
దఱుచుగ రోమహర్షణ మొదంచిత భక్తిభరాకులత్వ మే
ర్పఱచుచుఁ గేల్మొగిడ్చి బుజ్జిపల్కుల తళ్కుల సన్న వెన్నెలం
బఱపుచుఁ బ్రస్తుతించె మునిబంధ విభుంబును భక్తరంజను౯॥ పాండు॥

పిఱుఁద = వెనుకను-

తెఱపి యను శబ్దోదాహరణమునంగనందగును- (పుట.౨౬.)

తెప్పిఱుట = తేఱుట-

క॥ పెఱికితినలుగులు మునులు। నెఱిఁబడ నెల్లెడలఁ గలయ నిమిరితి హరులి
త్తఱిసీళులు ద్రావక తె। ప్పిఱ వెల్లిక శత్రుసైన్యభీషణమూర్తీ। భా॥

పిఱుఁదు = నితంబము-

సీ॥ కనక మేఖలఁ గ్రుచ్చి కట్టె నెవ్వఁడు లీలఁ బిఱుఁదు పైఁ బూసార్కు మెఱుఁగుఁ బండ్లు॥

ఈ పద్యము కాశీఖండములోనిది- దీనిని తిమ్మకవి 'చెఱఁగునఁ బూసార్కు మెఱుఁగుఁ బండ్లు' అని వ్రాసినపాఠము వివేకులకు నంగీకారము కాదు-

పిఱువోవుట = వెనుకకుఁ బోవుట-

మ॥ పఱచుం దవ్వఁగఁ జేయలంతి నిలుచుం బట్టీక నాసాసగాఁ
బిఱువోవుం బోదలంచు డిందుఁ బోడముం బిట్టుల్కి వేదాఁటుఁ గ్ర
మ్మఱెచూచుం జెలి దార్చి నిల్చు మలయున్మట్టాడుఁ గోరాడు నే
మఱినన్నుండుఁ దృణంబులూను నెలయున్నా యా మృగంబిమ్మల౯॥ భా॥

పెఱికలు = గోనెలు-

చ॥ మఱియును సన్నిధిం గల సమంచిత కాంచన రాశిబండ్లనుం
బెఱికల మోపులుం గొలఁది వెట్టఁగఁ జెక్కగు బారువుల్ జనుల్
వెఱఁగు పడంగ ఖేచరులు వెక్కసమందఁగ శత్రుకోటికి౯
వెఱపొనరించు వార్త పృథివింబరఁగన్నడపించె భూవరా॥ భా॥

పెఱుకుట = పెల్లగించుట-

"తెప్పిఱుట" అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

దబ్బఱ — అనృతము.

క॥ నెఱయంగా నీఛందము। తెఱఁగెఱుఁగక కవితఁజెప్పెఁడిపురుషుఁడు ద
బ్బఱఁజేఁతఁజేఁకుగుఱ్ఱముఁ। బఱపినగతి నిఖిలహాస్యపదనిరతుఁడగుఁజా॥ భీ-ఛం॥

బఱుకుట — నెత్తురువచ్చినట్లుగోఁకుట.

సీ॥ ఊఱకడశక్తుఁడు తలలపైనటెకియాడు। బెఱుకుమీసలుకఱకుఁగాబఱకుగోళ్లు॥ రా॥

బఱబఱ — అనుకరణధ్వని.

సీ॥ బఱబఱనీడ్చె దబ్బఱఁబలుకుట॥ అప్పకవి॥

బిఱబిఱ — శీఘ్రము, బిఱుసులు — బాణసంచు.

బిఱబిఱఁ ద్రిప్పుట బిఱుసులు గాల్చుట॥ అప్పకవి॥

(బిఱుసులనఁగా నగ్నిబాణములు. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.)

సీ॥ తగిలింపఁజెల్లున నెగయు నాకాశబాణంబులంబరవిమానములు దాఁట
దుఱుసుగా వెడలెడి బిఱుసులపువ్వులుఘనభోంతరములఁబొదివికొనఁగ॥ దశా॥

బుఱుజులు — కోటగోడమీఁద నాల్గువైపులను గట్టునిండ్లు.

బిఱబిఱఁ ద్రిప్పుట బిఱుసులు. అప్పకవి॥

సీ॥ బుఱుజులు మఱవమృద్భాండంబు మఱుఁగుచాటు॥ అప్పకవి॥

మఱగాలు — పొడుగుగాఁగనఁబడుటకుఁగాలికిఁగట్టుకొను కొయ్యకాలు.

సీ॥ * * పడమఱమఱగాలు పెడమఱలుట॥ అప్పకవి॥

దీనివలన 'మఱకాఁడు' అనుపదము గ్రహింపఁబడును.

మఱకువ, మఱపు — విస్మృతి.

'ఎఱుక' అను పద్యోదాహరణముఁ జూడవలయును.

క॥ మఱచితిఁగాకలతాంగీ। కఱకంఠుని తోడనాఁడు కాత్యాయని ని
న్నెఱిఁగెఱిఁగినాఁడుసెప్పిన। తెఱఁగిది సమకూడె నింకదిగులేమిటికే॥ సో-హ॥

మఱఁది — పెనిమిటితమ్ముఁడు, అప్పపెనిమిటి.

చ॥ మఱఁదులలోన నెన్నఁగలమాన్యుఁడపావనదండకోర్విబ
ద్దెఱఁగులఁబర్ణశాలలను దివ్యనిబంధులు గూర్చిపెట్టుటల్

మఱచినదాననే యకట లక్ష్మణ యీయపకీర్తిపాలికిం
బిఱుకలుగాని భానుజ విభీషణులుండఁగ నీకు స్వర్గమే॥ జై-భా॥

మఱవ = కుండ.

సీ॥ మఱవ మృద్భాండంబు మఱుఁగుచాటు॥ అప్పకవి॥

క్రమ్మఱ = పునరర్థకము.

క॥ మఱొకఁడు సేసిన పాపము। మఱొకఁడు దాఁ బుచ్చుకొను సమర్థుఁడగునె క్ర।
మ్మఱఁ దనకెకుడువవలయును। మఱలదు వెనువెంటవచ్చు మానుపనగునే॥ రా॥ మా॥

మఱఁదలు = భార్యచెల్లెలు; తమ్మునిభార్య.

'చెఱ' అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. (పుట-౮౮)

ఏమఱుట = పరాకుగనుండుట.

'పిఱువోవుట' అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

మఱుఁగుట = తపించుట.

క॥ అఱువదివేలబ్దంబులు। నెఱయఁగ మనుసుతులుగనని నెవ్వగచేతన్
మఱుఁగుచుఁ జరమేనంగ్రి। క్కుఱియఁగఁ గఱిదప్పి సుతులఁ గాంట్లోకంటిన్॥ రా-మా॥

మఱుసటిదినము = పరదినము.

'ఎచ్చిఱుట' అను శబ్దోదాహరణమునఁ జూడందగును.

మఱుపడుట = మాఱుపడుట.

దీనివలెనే మఱుమాట మఱునాఁడు మొదలైనవి చూడవలయును. మఱునాఁడను శబ్దమునకు వ్రాయఁబడు నుదాహరణము వలననే దీనికింజరితార్థత్వమని తెలియవలయు. స్పష్టార్థము చెప్పఁబడియెను. అయిన "మఱుపడె- క్రమ్మఱ" అని యప్పకవి.

మఱి = పునరర్థకము.

"క్రమ్మఱ" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

పెడమఱ = ఒకపార్శ్వము,

"ఏడ్తెఱ" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

మఱుఁగు = చాటు.

సీ॥ అనుజుఁ జూచి కష్టమనుజులఁ గూడినా। వనుపు సేయకుండఁ జనునె నీకు
ననుచు నదరి పలుక నాహిడింబయుఁ గడు। వెఱచి భీమసేను మఱుఁగు సొచ్చె॥ భా॥

కవచవాచకమగు కవచమగు మైమఱువు దీనివలననె వ్యాఖ్యాతము. 'క్వచిద్గ్రాహోఽపః' ఇత్యాదిసూత్రముచేత నిదియే మైమఱువగుచున్నది.

మఱునాఁడు=పరదినము

'చఱ' అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును. [పుట-౭౩]

పడమఱ=పశ్చిమము.

'పఱగాలు' అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

మూలము.

క॥ మిఱుచూపులు మిఱుమిట్లుఱి। మాఱడును మఱమఱియును మఱియు మొండెము మెఱుపుల్
మెఱసె మెఱుఁగు మెఱము మొఱక। మొఱవోవుట మొఱఁగె మొఱిగెఁ మొఱ మొఱకృష్ణా

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

మిఱుచూపు=ఊర్ధ్వదృష్టి.

సీ॥ మిఱుచూపు మిఱుమిట్లు॥ అప్పకవి॥

మిఱుమిట్లు=కన్నులచీఁకట్లుగ్రమ్ముట,

సీ॥ మిఱుమిట్లుగొని చూడ్కి-వెలిఁగి పరిభ్రాంతి జేసెఁ గిరీటకాంతి॥ భా॥

అఱిమఱి=సంభ్రమము.

పఱచిహనుమంతుఁడేడఁ దఱిమి బలుమొత్తముల కుఱికియురదం
బులఱిమఱిధరణిఁద్రెళ్ళఁగ॥ రా॰మా॥

ముఱిమఱి=కొంచెము.

''నెఱపు'' అనుశబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

మఱుమొండెము=అవయవహీనకబంధము.

క॥ మఱియారఘువీరులు నీ। మఱుమొండెము వేగదగ్ధముగఁ జేయఁగఁజే
కొఱనీకుఁబూర్వకాయం। బుఱువగుశాపమునకవధియును నప్పుడగుఁ॥ రా-మా॥

మెఱుపులు=మించులు, కాంతులు.

క॥ మెఱుపుధనుర్దండము గుణ। మఱుము విశిఖవృష్టి దొరఁగ నొక్కటఁ తెఱుచై
పఱచె రుధిరంపుఁగాలువ। లఱిమఱి ఘనభుజుఁడు ద్రోణుఁడదర నరేంద్రా॥ భా॥

మెఱయుట = ప్రకాశించుట.

ఇది పూర్వోక్తోదాహరణములలో ననేక స్థలములలోఁగలదు-

మెఱుఁగు = తటిత్తు, తళుకు, దీప్తి-

గీ॥ మెఱుఁగుమొగులుసొచ్చుతెఱఁగున నాట్యమం। దిరముచొచ్చితనదుగురువుకడకు
నరిగి నెమ్మి నిట్టులనునింతి ప్రార్థనా। వినయసంభ్రమములు పెనఁగొనంగ॥

క॥ మఱియును నాకృవిశేషం। బెఱిఁగించెద నతనియున్న యెడ గోధనముల్
మెఱుఁగెక్కి పాడి సేమియుఁ। గొఱఁత పడకయుండఁ జేఁపి కురియుచునుండున్॥

క॥ మెఱుఁగారు నారసంబులు। తఱుచుగ నించితిఁగడంగి తద్గాత్రమునన్॥ భా॥

మెఱము = లంఘనవిశేషము-

చ॥ పెఱుకుదుమింక లంక యని పేర్చి కపీంద్రులు దిక్కులార్పులం
బఱియలు సేయుచుం భ్రమరిపాఱుచు నుబ్బునఁ గ్రేళ్ళు దాఁటుచున్
మెఱములు వైచుచున్ గగని మేఘములంటుచు నబ్ధిలోనఁ బె
ల్లుఱుకుచునీఁదుచున్ మునిఁగి యొండెడఁ దేలుచుఁ గట్టుఁ జేరుచున్॥ రా. మా. ౬॥

మొఱక = వెలితి- మొఱవోవుట = కుంతితమగుట-

సీ॥ ✻ ✻ మొఱఁగుట డాఁగుట మొఱక వెలితి॥ అప్పకవి॥

పైశబ్దద్వయ మేకార్థమే- ద్వితీయశబ్దమున క కారము లుప్తమగుటవలన శబ్దాంతర భ్రాంతికలుగునని వ్రాయఁబడియె.

మొఱఁగుట = వంచించుట-

గీ॥ ఎన్నివిధములనైన నయ్యుగుసుఁ బోఁడి। నాకుఁ జేరును పాయంబు నీకు నెట్లు
పోలునట్లుగ నొనరింపు భూపవరుల। మొఱఁగి మాతుల నొంతయుఁ దెఱఁగు వఱప॥

మొఱుఁగుట = శునకధ్వని చేయుట-

సీ॥ ✻ ✻ మొఱుగుదు కుక్కలు మొఱకుఁ దనము॥ అప్పకవి॥

మొఱమొఱ = చూర్ణాదుల పరుసఁదనము-

సీ॥ ✻ ✻ మొఱలు వెట్టుట మొఱమొఱలుగా మొఱయుట॥ అప్పకవి

మూలము.

గీ॥ ఱంతు ఱింపము ఱంపిల్లె ఱంకు ఱంకె। ఱట్టు ఱసికయు ఱవ ఱవ ఱవ్వ ఱవలు

టివ్వనను టింగుననుటిక్కయిర్వైతెప్పు। తెమ్మతెక్కలుతెల్లునుటొమ్మ శ్రీశ॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును-

అంతు=దర్పవికారము-

ఉ॥ అంతులుమీఱమిక్కిలిగటాగతనంబునదొమ్మిచేసి॥ భీమఖం॥

అంపము=క్రకచము-

సీ॥ * * అవఅవల్ అంపము అంతు అవలి॥ అప్పకవి॥

అంపిల్లుట=ధ్వనిచేయుట-

(ఇదిరంభధాతువువలనఁ బుట్టినది- తద్భవమని యహోబలపతి-)

గీ॥ మరునితండ్రిలోకమహితుండు యాదవ। రాజసింహమూర్తిరక్షకుండు
టాఁగవేలుపనఁగ అంపిల్లునెక్కటి। వఖులనంగనిట్లువనజనాభ॥ అ- ఛం॥

ఇది తద్భవమని యహోబలాచార్యుఁడు సెప్పినాఁడు, శ్లో॥రంభస్తృగేమహాదేవేవ్యభిచారేధురంధరే' అని విశ్వమేదినీ నిఘంటువులలో నుండుటవలననుసట్లుకానఁబడుచున్నది-

అంకు=వ్యభిచారము.

సీ॥ * * అట్టుఅంపిల్లుట ఆవఅంకుఅవికలు అప్పకవి॥

అంకె=వృషభధ్వని-

ఉ॥ అంకెలుగర్జలైయదరటాఁగతనంబుననెందుఁబేర్చుని
శ్శంక విలోలవైద్యుతకృశానుశిఖిజ్వాలశలెల్లఁగప్పఁగా॥ ఎ-హ॥

అట్టు=పరివాదము-

సీ॥ గతిమాలిబిగియారుకాఁగిలిలేసియాఱడికూర్మికేనేలఅట్టువడిటి॥ సో-హ॥

అవిక=కంచుకము.

చ॥ అవికయుఁబట్టుఁబుట్టముచెఅంగుమఱుంగున॥ నైషధ॥

ఇందలిచెఅంగుశబ్దము ద్విరూపమైనను శ్రీనాథుఁడుగురురేఫముగనే ప్రయోగించుటవలన నుదాహరింపఁబడియెను. సంశయమగునేని యప్పకవి ప్రయోగము చూడఁదగును.

అవఅవ—కోపవికారము.

"అంపము" అను శబ్దోదాహరణముఁ జూడఁదగును.

అవ్వ—అపవాదము-

గీ॥ కారబాలకృష్ణ రచ్చలగుమిగూడి। ఆఁగయనుచునిన్ను అవ్వఁజెట్టె॥ అప్పకవి।

అవలు—వజ్రశకలము.లు

"అంకు" అనుశబ్దోదాహరణమునం జూడఁదగును.

ఱివ్వన—ధ్వనివిశేషము.

సీ॥ * * ఱిక్కలుపైచుటఱివ్వనఉవ్వట॥ అప్పకవి॥

ఱింగున—అనుకరణము.

ఉ॥ ఱింగునమ్రోఁతమ్రోయుచును ఱెక్కలపాములువోలెశౌరిచే
సింగణివింటవెల్లిగొను చిత్రశరంబుల॥ పారిజా॥

ఱిక్కలు—లొట్టలు, ఉవ్వట—విసరివేయుట-

"ఱివ్వన" అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును-

ఱెప్ప—పక్ష్మము.

ఉ॥ ఎప్పుడు నెయ్యెడంబొదివియుండఱికిందగ నీవుగంటికిన్
ఱెప్పయుఁబోలెమాటయునెఱింబనులారసియొజ్జచాడ్పునన్॥ భా॥

ఱెమ్మ—ఱేకు

సీ॥ * * ఱెక్కఱెప్పలుఱెల్లుఱెమ్మఱొమ్ము॥ అప్పకవి॥

ఱెక్కలు—పక్షములు_

గీ॥ ఱెక్కలుగలట్టిపెనుబాఁపఱేఁడువంటి। కఱకుటమ్ములశంభునుక్కణఁగఁజేసె॥

ఱెల్లు—తృణవిశేషము, ఱొమ్ము—వక్షము.

'ఱెమ్మ' అను శబ్దోదాహరణమునం జూడవలయును-

మూలము.

గీ॥ వఱుతవఱదయువఱువట్టువఱడువఱలె। విఱిచెవిఱివోటువిఱిగాలివిఱిగెవెఱపు
నివ్వెఱయువెఱబొమ్మనిలయదర్క। మండలాగ్రభుజోద్దండమండలాగ్ర॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును-

మఱత, మఱద = ప్రవాహము.

మ॥ నెఱయంబున్న మచందురుం జెనయనీ నెమ్మోము దాఁ దియ్యనై
చిఱునవ్వొప్పఁగఁ జూడనీక పులకల్ జెల్వొందనీ గ్రిచ్చియ
క్కఱదీఱన్ బొరినక్కు నంగరమువీకం జేర్పనీకెమ్మెయిన్
మఱతం ద్రోవఁగఁ జేసెనే యకట దైవం బెందుఁ జొత్తున్నతా॥

లయ॥ నెఱిపితురగంబులకుఁ జిఱుకొదవ నెత్తురులు మఱదలయి పాఱఁగ వులిఱక
సమయింపన్॥ రామాయణము॥

మఱువట్లు = చాఱికలు.

ద్విపదము॥ దాహంబు పెంపున ధరియింపరాక
మఱువట్లుగట్టెడు వదనగహ్వరము
తెఱచి నిల్చుటయును దైన్యమున వచ్చి॥ రం. రా॥

మఱడు = ముసలినక్క.

క॥ మఱడులు మనచేరువఁ బె। ల్లఱచుట బిట్టెసువుగాలి యడకుట గ్రద్దల్
మఱచుగ నాడుట వికృతవు। టఱవులతో రేఁగి కాకు లడరుటకంటే॥ భా॥

మఱుగుట = ప్రకాశించుట.

'నింకెఱ' అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

విఱవోటు = ద్వేషము, విఱిగాలి = ఊఁదరగాలి

సీ॥ విఱవోటు విఱిగాలి విఱివిడికంబను ... ... అప్పకవి॥

విఱుగుట = చెదఱుట.

క॥ వెఱవార లధిక భీతిన్। విఱిగిచని రిభీష్ముఁ డేఁచి వీరరథికులం। దఱఁ జూచి॥ భా॥

వెఱపు = భీతి.

'తొప్పఱవెట్టుట' చూడవలయు.

నివ్వెఱ = నిశ్చేష్ట.

'గుఱుతు' అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

వెఱబొమ్మ = దృష్టిప్రతిమ.

ద్విపదము॥ మఱి మన్మథుని సూత్రమహిమ చేఁ దిరుగు
వెఱబొమ్మ యోయన వెసనడియాస॥ రంగనాథ॥

మూలము.

సీ॥ ఆఱడియూఱాపులూఱూఱటయునూఱేయూఱడెనేఱువయేఱు ఱేఱు
ఓఱు కాఱడవియు ఱాఱులు వేడుక ఱాఱులు కాఱియు కాఱుపోతు
కోఱ ఱోఱడములు గిఱెగోఱజమును చాఱపప్పును చేఱ చేఱుకోల
చేఱు చోఱలు తాఱెతీఱుతూఱెతేఱి చూచుటనీఱునూఱు పాఱె
పాఱు తెంచుట పేఱుటపోఱడనఁగ। బీఱువోవుటమాఱునుమాఱుకొనుట
మాఱటయు మాఱుచుటయును మీఱుటయును। మధురసౌందర్యమోము హ్యామానవకాని॥

ఈపద్యమందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆఱడి=వ్యర్థము-

ఉ॥ ఆఱడిపోకయస్థలమునందుటయుంగనిపల్కనేరమిన్
మాఱటనోరిదానయిమాటలుచిత్తమునందు నిల్పకేఁ
గాఱులు ప్రేలెదన్వినుఁడు కర్జము నెగ్గును గాననల్కమై
వీఱిడివైనమానిసికి వెండి వివేకముగల్గనేర్చునే॥ ఛా॥

ఆఱాపులు=బొబ్బలు-

ఆఱు=రోమావళి, షట్సంఖ్య-

సీ॥ వెడవెడనూఱారువింతమైయేర్పడిదాఱనివళులలో నాఱునిగుడ॥ ఛా॥
క॥ ఆఱమ్మలతనిమేనం। దూఱంగానేసి నాల్గుదురగాంగములన్॥ ఛా॥

ఊఱట=విశ్రాంతి-

సీ॥ కోలుమసంగెడుకోర్కులవెనువెంటఁబాఱుచునున్కికినూఱటయును॥ ఛా॥

ఊఱుట=స్రవించుట-

సీ॥ * * యూఱడిచాలించుటూఱుఁగాయ!లుదకంబులూఱుట॥ అప్పకవి॥

ఊఱడుట=చాలించుట

“ఆఱు” అనుశబ్దోదాహరణము సంజూడనలయును.

ఏఱువ=సీమ.

సీ॥ * * ఏఱువసీమలో నేఱుదాఁటి॥ అప్పకవి॥

ఏఱు=నది-

గీ॥ విమను సత్త్వాదిగుణముల ననఘుయూత్మ। తత్త్వమునవీనములఁజేయుఁదన్మయత్వ

దర్శనము దానయవిమహ్లాదధినడంగు। నేఱులట్టులరూపఱు పేఱులేక॥ భా॥

ఓఱు—ధ్వని-

క॥ వేఱొకవిలుఁగొనియమ్ముల। గీఱిమెఱుఁగునారసములగిఱికొల్పిననో
టూఱిమెయింగ్రొన్నెత్తురు। పాఱనతఁడు దేరిమీఁదఁబడిమూర్ఛిల్లెన్॥ భా॥

కాఱడవి—సాంద్రాటవి-

క॥ కాఱడవిఁబఱచుమృగముల। నూఱటుకందిగిచిడస్సియున్నతఱిశ్రమం
బాఱంగా నైదఁదాపము। దీఱఁగఁజైపిచె నన్నదీ పవనంబుల్॥ భా॥

కాఱులు—నిష్ఠురోక్తులు-

'ఆఱడి' అనుశబ్దోదాహరణమునఁజూడవలయును-

వేడుక కాఱులు—చేపలఁబట్టువాండ్రు-

క॥ పాఱెడునీరెడఁద్రవ్వఁగఁ। దాఱ బెడిదమైనయెండదనుకఁగ నివురం
బాఱెనుడుమంత వేడుక। కాఱులుజాలరుఱువచ్చిక్రందుకొనంగన్॥ భా॥

(పైపదమువలన హొంత కాఱులు మొదలైనవియు గురువులే-)

కాఱియ—కష్టము-

ఉ॥ ఆఱురసంబులంజవులయందలిక్రొత్తలువుట్టనిచ్చెలుకన్
వేఱొకభంగిఁబాకముల విన్నను వొప్పఁగఁజేసి చేసినన్
మీఱఁగ బానసీనినాకనింబురిగానియట్లు గాఁగ మేన్
గాఱియ వెట్టిరైననాడికంబుగ వండుదు నెల్లకూరలున్॥

కాఱుపోతు—కఠినమహిషము.

సీ॥ మీఱుచు వేట్లాడు కాఱుపోతులకొమ్ము చప్పుళ్ళపులుఁగులుకుప్పగూల॥ య॥

కోఱ—దంష్ట్ర-

ఉ॥ కోఱలుగీఁటుచు న్నయనకోణములం దహనస్ఫులింగముల్
గాఱఁగ నూర్పులంజదలగాలికి॥ ఏ॥ హ॥

కోఱడము—క్రూరత్వము-

గీ॥ ఆతనివెనుక కర్ణుండునునను జగణము। శకునియును వారిపొందైన జనపతులును
బోఱురిమ్మిఱిచనియొకబ్రోవుగట్టి। వేఱయొకంతనుండిరకోఱడమున॥ భా॥

గీఱుట—నాటుట, దంతపీడనము, ఆకర్షించుట.

క॥ మీఱినమానుల కెనుకను। మాఱులుగకయున్నమీసముగ్రతుచుపే

మాఱుఁగొనియాడఁగాఁదగు। గీఱువెసాత్త్వికులబుద్ధిగిల్బిషచయముల్॥ స్ర॥

సీ॥ * * పండ్లుగీఱుటనాటుటయుఁదివ్వుచుటయునయ్యె॥ అప్పకవి॥

గోఱజము=మదము, కస్తూరి, జంతుభేదమనికొందఱు.

గీ॥ ఒక్కరెఱుకుపేఁడునక్కకొమ్మునునిట్టి। గోఱజంబుజున్నుఁజాఱపప్పు॥ మ-చ॥

చాఱపప్పు=ఒకజాతిబీజములు.

సీ॥ * * చాఱలబెబ్బులిచాఱపప్పు॥ అప్పకవి॥

చేఱ=అంజలిలోసగము.

సీ॥ చేతెడుమాడలుచేఱుటరెండుగాఁజేయుట॥ అప్పకవి॥

చేఱు=పేట.

సీ॥ * * చేయుట యయ్యేలచేఱులన్నఁగ॥ అప్పకవి॥

చోఱ=మత్స్యవిశేషము.

చోఱయనుశబ్దమునకేయాదివర్ణదీర్ఘమువచ్చి చోఱయైనదిగావున గురుత్వము సిద్ధమే॥

సీ॥ చూఱయెల్లరనువోఁచుటచాఱమీనులు॥ అప్పకవి॥

తాఱుట=పరుగెత్తుట

ఉ॥ వేలొకచాపమెత్తి యదువీరుఁడు డెబ్బదిరెండుబాణముల్
మీఱినపౌండ్రభూవిభునిమేనిగలంతటనాటునగ్గడం
బాఱఁగఁజేసితేసిశిలభప్రకరంబుమహీరుహంబుపైఁ
దాఱుతెఱంగుజేసెనతిధైర్యముసూపెనతండుసైరణన్॥ సౌ-వ॥

తీఱు=విధము.

సీ॥ * * తాఱుమెకంబులీతీఱున॥ అప్పకవి॥

తూఱుపు=ప్రాగ్దిశ.

ఉ॥ తూఱుపుతెల్లవాఱుటయుఁదోడనె మంగళపాఠకధ్వనుల్
మీఱఁదదీయరావములమేల్కని కార్యసమంచితక్రియల్
దీఱిచిపాండుపుత్త్రివసుదేవసుతుల్ ప్రమదంబుమోములం
దేఱఁగవేడ్కతోనరుగుదెంచిసభాస్థలినిల్చిరంతటన్॥ జై-భా॥

తూఱుట = చొచ్చుట.

ఉ॥ ఆఱడి యాడ నీరసధనాధిపలోకము నిండ్లవాకిటల్
తూఱుట మాని శ్రీనగము తూఱుపువాకిట దూఱి పాపముల్
నీఱుగఁ జేసి గంధవతినీటను గ్రుంకి మనంబులోని చి
చ్చాఱఁగఁ జేయుటొప్పు త్రిపురాంతకదేవుని కైనమస్కృతుల్॥ త్రి-ఉ॥

నీఱు = భస్మము.

నీఱుపాఱుట = శరీరదృఢత పోవుట.

ప్రథమార్థమునకుఁ బైపద్యమె చూడవలయు.

సీ॥ రాధాసుతుఁ డర్ధరథుఁడు గుండలములు కవచంబు వోవుట కారణముగ
నీఱుపాఱినవాఁడు పీఱిడి కృప పెద్దపరశురాముండు శాపమునదీని॥ భా॥

నూఱు = శతసంఖ్య.

చ॥ అనవుడు భీతి వేఁడికొని యావులు వేయును యొద్దు లాఱునూ
ఱును రథముల్ శతంబును మెఱుంగులమొత్తము వోని యంగనా
జనశతకంబు దంతిశతసప్తకముం గొని శాంతిఁ బొందవే
యనిననుమానదయ్యె వసుధామరకోపము తీవ్రరూపమై॥ భా॥

ద్విపదము॥ నూఱు వేలేండ్లు సన్నుతగతి లేక
యాఱడిపడి భస్మమైయున్నవాఁడు॥ రంగనాథ॥

పాఱుట = ప్రవహించుట, వ్యాపించుట.

"తాఱు-ఓఱు" అనుపదములకు వ్రాసిన యుదాహరణములం గనందగు.

ఇది భావనార్థకమగునపుడు ద్విరూపము. దీనివలన నేయింకఁ బాఱుట, గరుపాఱుట మొదలైనవి గురురేఫములు.

పోఱఁడు = చిన్నవాఁడు.

సీ॥ పడఁతి దేహము గరుపాఱుట పేఱుట చీఱుట పోఱఁడు చిన్నవాఁడు॥ అప్పకవి॥

బీఱువోవుట = వ్యర్థమగుట.

తే-గీ॥ బీఱువోయె రథ్యంబులు మాఱుమొగము॥ భా॥

మాఱు = ప్రతి.

ఉ॥ పాఱినఁ జూచి కౌరవనృపాలుఁడు సూతతనూజుతోడ ని
ష్కాఱియ మద్బలంబునకుఁ గాఁదగునే వివిధాస్త్రసంపదన్

మీఱిననీవుగల్గఁగ నమేయపరాక్రమలీలఁబాండవుల్
మాఱై తలంపనీదగుబలంబును జేవయుఁజూపుమిత్తఱిన్॥ భా॥

ద్విపదము॥ వేఱు దేవతలఁగావింప నింద్రునకు
మాఱింద్రుఁగావింపమదిఁదలంచుటయు॥

(మాఱుపడుట, మాఱుమొగము, మాఱుమాట, తాఱుమాఱు, మొదలగు పదములన్నియు గురురేఫములని యెఱుంగవలయును).

మాఱుకొనుట=తాఁకుట.

ఉ॥ ఊఱటఁజెయ్యలంజెమటలూరఁగ దర్పములొండొకంటికిన్
మాఱుకొనంగమున్ననినమంజులసౌఖ్యరసంబు నిక్కలం
దాఱుచుఁగోరికల్ గెరలిదాఁటులువైవఁగసోయగంబుపైఁ
దేఱఁగఁబ్రౌఢదంపతులతీఱునఁబొల్పెసలాఱి రిద్దఱున్॥ వి-హ

మాఱట=రెండవది.

'ఆఱడి' అనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

మాఱుచుట=చంపుట.

పైశబ్దమువలన 'పరిమాఱుచుట' పిల్కుమాఱుచుట, మొదలైనవి గురువులు.

ఉ॥ తూఱ్పరుణంబుగాఁదోఁచె దుష్టనిశాచరవేళయఱ్ఱెడున్
మాఱ్పుము కాలయాపనమమర్పకమిప్పిశితాశిఁబట్టిప
ల్లాఱ్పఁగనేల నావుడు బలాఢ్యుఁడుభీముఁడుమల్లవిద్యనే
ర్పేఱ్పడఁగా హిడింబుని విహీనపరాక్రముఁజేసిచెచ్చెరన్॥ భా॥

ఈ పైపద్యములోఁ బ్రాసములు సంయుక్తములగుటవలన గురువులు కావని శంకింపవలదు- ఇయ్యంశము ముందుముందు వివరింపఁబడును.

మీఱుట=అతిక్రమించుట.

మ॥ తనసౌందర్యముసెప్పఁగాఁగరఁగిపద్మాకాంతరప్పించి మో
హనకంజంబునవైచి తియ్యమిడునెయ్యంబొప్పఁజైకొన్నమీ
ఱినపృశంసత్వమునందొఱంగిచనివెత్తిం జేసెఁ గాకుత్స్థుఁడై
న నిలింపారి విదారిచందములు డెందానన్విచారింపుఁడీ॥

మూలము.

ఆ. వె॥ తాచుతాఁగతేసెతేఁచుతేఁచుటపెర। తేచితేలచాట్పుతేవుటోలె
తోసెవీతిడిధరణీసురస్త్రీవిప। ద్గ్రిహనిరాసిభూపరాగలేశ॥

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

తాచు=రుద్ధ.

సీ॥ తాచనీలశ్రుతాయితాఁగవెన్నెలతేఁడు॥ అప్పకవి॥

ఈశబ్దమునకర్థమేమో తెలియలేదు. దీనికినప్పకవియే ప్రమాణము. ఇదిరాచు శబ్దముకాదు. దానినిరేఫములలో నప్పకవిచెప్పినాఁడు. రేఫనుగుటకు మాచే నుదాహరణముగూడవ్రాయఁబడియె.

తాఁగ=ధూర్తు.

'అంపిల్లుట' అనుశబ్దోదాహరణమునంజూడవలయును.

తేసుట=హెచ్చుట.

ఉ॥ తేసి యనుంగురక్కసులతేనిపసిండిమెకంబురూపుగాఁ। జేసి॥ యయా॥

తేఁచు=మృగవిశేషము.

సీ॥ * * తేఁచుకుక్కలుతేలతేఁగు॥ అప్పకవి॥

తేఁచుట=పురికొల్పుట.

రగడ॥ చాలుచాలునెంతకైనఁ జాలుదన్నగన్నెరుల్
తేలపూలకేలగోలతేఁచనింతలోనె॥ యయా॥

పెరతేచుట=ప్రేరణసేయుట.

ఇదితద్భవము. దీనికే ప్రేతేచుటయనియు రూపముగలదు.

సీ॥ తేఁచుకుక్కలు తేలతేఁగు ప్రేతేచుట॥ అప్పకవి॥ ఇందలిద్వితీయరేఫము లఘువు.

మ॥ తరుణుల్వల్లియొఱంగుచంబులునుపందచ్ఛైత్యముల్దీములై
పెరతేపంజనుడెంచెఁగాక రవిదీప్తింగ్రుంకిపాతాళగహ్వరముల్॥ ఆ. మా॥

తేలచెట్టు=వృక్షవిశేషము.

'తేచుట' యనుశబ్దోదాహరణముంజూడవలయును.

ఉ॥ అప్పుడుముద్దరాలిఁజెలులక్కునఁజేర్చిముఖాబ్జమెత్తికఱ్ఱ
తెప్పలబాష్పములుడిఁచితేపి నృపాలుఁడుగాఁదవింప నీ॥ వసు॥

ఉ॥ కాలను గేలనుం జదిపి గంధకరిం దెగటార్చు సింహముం
బోలుచుఁ జేర్చి యాద్రుపదపుత్త్రికు నిస్సమయింప వేదనన్
ఓలుచు నోఁజఁగాఁ బలుమ * ఱుం బొరలంబడ లాలఁ గ్రక్కన
వ్రాలు మగండు ప్రాక్పరిభవంబుఁ దలంచుచుఁ గార్యధుర్యుఁడై॥ భా॥

పలుమఱుశబ్దము ద్విరూపమైనను భారతమునందు సర్వత్ర గురువుగనే ప్రయోగింపఁబడుటవలన 'ఓలుటయు' గురువుగ నిర్ణయింపఁబడియెను.

ఓయుట = వెతకుట.

(ఇది యసూయార్థకమగునప్పుడు రేఫము)

సీ॥ ఓయుట వెతకుట ఓఁతవడుట॥ అప్పకవి॥

వీఱిడి = వెఱ్ఱి.

'ఆఱడి' అనుశబ్దోదాహరణముం జూడవలయును. చూ. పుట. 101)

మూలము. (తద్భవములు.)

తే. గీ॥ అఱిసె పెఱవారు కఱడు వంకఱయు మొఱకు
తత్తఱంబును పిఱికియుఁ దద్భవముల
గురువులై కానఁబడు హ్రస్వపరమునను గృ
పాణధారాహతకబంధబాహుబంధ॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వివరింపఁబడును.

అఱిసె = అతిరసశబ్దభవము.

సీ॥ అఱవలు ద్రావిడుల ఱవు టఱిసె లఱిగిపోవుట॥ అప్పకవి॥

పెఱవారు = పరశబ్దభవము.

క॥ పెఱవారలుఁ దగ మెలఁగెడు। తెఱఁగులు దొరకొన్నయంత తెరువుల నేర్పుల్
మెఱయుచుఁ బలిచిత్తముఁ గొన। నొఱపుగలిగి మాన్యవృత్తినుండుదురు వగన్॥ భా॥

వంకఱ = వక్రశబ్దభవము.

క॥ మఱితెరలు నిక్కములు వం। కఱబోనులు ద్రాళ్లు లురులు కాలురులును జీ
గుఱు గండెలు తలమళ్లు। గఱిచిలుకులు పిండ్లమాను గాఁ గొంచు వెసన్॥ య. చ॥

మొఱకు = మూర్ఖశబ్దభవము.

చ॥ ఎఱిఁగి యెఱింగి జీవులకు సిగ్గువలంచు దవానలంబులో

నుఱుకుమరే రణంబు తెరువొల్లము దుర్జయుఁడైన వీనితో
నుఱకఁ బెనంగ మాకుఁ జలమో ఫలమో తగ నీవు నిట్టి యీ
మొఱకుఁదనంబు దక్కు మిదిమందఱ నేఁగుద మంతభంగముల్॥ భా. మా॥

తత్తఱము = తంద్రాశబ్దభవము.

చ॥ ఒఱపరిఁ గన్నఁ గూడఁ జనుసూఱకసన్నలు బాఱనాడుఁ ద
త్తఱపడు బోటిచీరెను విధంబున నొత్తిలి పల్కునవ్వుఁ బ
ల్కులుఁ బొరుగిండ్లకేగు * * * వై-భా॥

పిఱికి = భీరుకశబ్దభవము.

క॥ వెఱపెట్టిదియో యన్నఁడు। నెఱుఁగని నీయట్టివానికెవ్వారొకొ యీ
పిఱికితనమింత యలవడఁ। గఱపినవారనుచు శౌరి కలకలనవ్వెన్॥ భా॥

మూలము.

తే. గీ॥ కాఱె జాఱుట చాఱలు చూఱలాడె
తీఱు పాఱుఁడు తేఁడు సొన్నాఱె వీఱ్లు
పరఁగు బండిఱాలు తద్భవములందుఁ
గానఁబడుఁ బ్రాతరుత్ఫుల్లకమలనేత్ర॥

సంస్కృతమునందు గురురేఫములు లేవుగదా, తద్భవములయందెట్లు గలిగినవని శంకింతురేని వినుఁడు. అహోబలపండితీయమునందు "పాఱుశబ్దస్యయదితద్భవత్వం తర్హి గురురేఫమితి చెన్నైషదోషః. కఱకు మొఱక్వేత్యాదిషు తద్భవత్వేపితచ్ఛ్రవణాదతఏవాథర్వణోక్తేర్లక్ష్యానురోధేనోచ్చారణస్యకల్ప్యత్వమాహ" అని చెప్పఁబడియెను. ఇదియునుంగాక తద్భవములయందు నాదేశములువచ్చుట సుప్రసిద్ధమే. కావున నట్లనే కొన్నిశబ్దములయందు గురురేఫాదేశమువచ్చినదని గూడనైన విచారింపవచ్చును.

ఇందలిపదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

కాఱుట, జాఱుట = క్షరణశబ్దభవము.

క॥ వేఱుగఁ గనినం బ్రకృతిం। జాఱవిడిచినట్లు తనదు సుజ్ఞానమునుం
గాఱ విడిచి తనకంటెను। మీఱ నొకటిలేమి కాన్పు మెకొనుటొప్పన్॥ భా॥

చాఱ = శారశబ్దభవము.

సీ॥ చాఱలబెబ్బులి చాఱపప్పు॥ అప్పకవి॥

చూఱు = ఱల్లరిగాఁ బోఁచుట, చోరశబ్దభవము.
'కాఱుట' అను శబ్దోదాహరణమునంగనునది.
తీఱు = తీరకర్మసమాప్తెయను ధాతువువలనఁ బుట్టెను

చ॥ తనుమనుబద్ధబన్నములు తమ్ముని పైఁ గలకూర్మిఁ జేర్చి ని
జ్జనపతి సైపలేన్పయని చక్కని రాజ్యము పాలులేక తీ
ఱున కొడఁబాటుగల్గిన నెఱుంగమి వెట్టిరె చాలఁ గైరి వీ
రనరాకా నానలేమియని యాడరె లోకము వారు కేశవా॥ భా॥

పాఱుఁడు = బాడబశబ్దభవము.

గీ॥ అఱుగుదెంచితివనియు ధనార్థిననియు। నిట్లు వినుపించుటయు రాజసేశ్వరుండు
వేఱికొనఁజూచి యాత్మ నిప్పాఱుఁడధముఁ। డగుటదోఁచుచునున్నది యడుగ [వలయు

తేఁడు = రాట్ఛబ్దభవము.

ఉ॥ తెప్పలుగ్రాల్పక ప్పుడమితేని మనోహరమూర్తి నిచ్చలుం॥ నై॥

సౌన్నాఱి = స్వర్ణహారిశబ్దభవము.

సీ॥ సౌన్నాఱి నాలువైచుట॥ అప్పకవి॥

గీ॥ సర్వకతిచిద్ద్వికియవియచ్ఛబ్దవాచ్య। ములఱికప్రత్యయంబులు పూర్వకథిత
సరళవర్ణపరంబున గురువె కాని। లఘువు లేదర్ధచంద్రకలాపవినుత॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

1- సర్వశబ్దార్థము- అందఱు- అందోఱనియుంగలదు- ప్రథమరూపమునే కోదాహరణములలో స్పష్టము- రెండవరూపమునకు 'గిఱుపుటం' గనుఁడు.

2- కతిచిదర్థకము- కొందఱు- ఎఱగుట- యనుశబ్దోదాహరణముంగనుఁడు-

3- ద్విశబ్దార్థము- ఇద్దఱు- క॥ మఱియొక్కటి సెప్పెదని। ద్దఱు కృష్ణులఁ జంపి వారిధనములనాకి। త్తఱిఁ దద్రథమిదియని। యెఱిఁగించిన యతనికిత్తు నెనుమదమునకా

4- కియదర్థము- ఎందఱు- చ॥ వెఱచిన సేమనంగలదు వేచను మెన్నఁడుఁ జావు లేదని। న్నెఱిఁగి యెఱింగి నిద్రితుని నెవ్వరు జంపరు నీకు సేమ మెం। దఱు రిపులెత్తివచ్చిన మదంబణఁగించెద నేనవిఘ్నునిం। బఱపెద॥ రామాయణము॥

5- ఇయదర్థకము- ఇందఱు- దీనికి ముందు వ్రాయను దాహరణమే ప్రమాణము.

6- ఱికప్రత్యయము యొక్క యాదివర్ణము గురువు- పెద్దఱికము, చుట్టఱికము, పెదఱికము, రాచఱికము, మేనఱికము, మొదలగు శబ్దములు- దీనివలనఁ బేదఱిమి, హెచ్చుఱిక మొదలగు నవియు గ్రహింపఁబడు- పేదఱిమియనఁగాఁ బేదఱికమే- 'దండివై లెమ్ము మనసు పేదఱిమి విడిచి' అని భారత ప్రయోగము.

క॥ ఎఱుఁగమిఁ జేఁకటి నేపె। ద్దఱికంబు దలంచి యెమితప్పగలిగినక్
మఱచిదయ జూడుమిట్లుం। దఱు నీకుం బనులు సేయఁదగుదురు వీరల్॥ భా॥

7- పూర్వకథితసరళవర్ణంబులనఁగాఁ జకారపరంబునఁ బూర్వోక్తశబ్దంబులు దక్కఁ దక్కిన శబ్దములలో గురువేయనుట. ఇందులకుఁ బ్రయోగము.

క॥ కొఱమాలినదుర్గతుఁడు। కొఱగాదిది నీకు నారీ గుప్తంబున ని
జ్జఱభినివధించి॥ * * * * రామాయణము॥

జిఱగొనుట=వ్యాపించుట.

చ॥ మెఱుఁగుఁబసిండిఛాయ గల మేను వెలుంగ విశాలనేత్రముల్
గిఱిగొనలంకపై నలుక కెంపునఁ గోకనదచ్ఛదద్యుతిం
జిఱిగొనుచుండ రామువలచెయ్యనఁగా ధరణీశుఁడాపటన్॥ రామాయణము॥

హజాఱము- తుజాఱులు- జిఱాబా- మొదలగు పదములన్నియు నిట్లే.

ద్విపదము॥ జిఱజిఱఁద్రిప్పెద శేషునినైన। వెఱచవ్వఁజేసెద విహగేంద్రునైన॥ రం॥

శ్లో॥ "అన్యేంతరిక్షఖద్యశోన్యేనయుక్తాః కదాపిచ" (అథర్వణకారిక)

అన్యే=ఉక్తవ్యతిరిక్తములును; యుక్తాః=ద్విత్వ శిష్టములునగు గురురేఫములు; అంతరిక్షఖద్యశః=ఇన్నాఱు; అపి, కదాపిచ=ఎప్పుడును అన్యే=లఘురేఫములు; న=కావు- అనగాఁ గిట్టిచుట్టి మొదలగు శబ్దములందున్న ద్విత్వవిశిష్టములగు రేఫములు గురువులేగాని లఘువులుగావనుట. 'కదాపిచ' అనుటవలనఁ దెఱఁగంటి కఱివేల్పు గొఱియ బొఱియ నెఱియ పఱ్ఱె పుఱియ నెఱ్ఱె నెఱియ వఱ్ఱు వఱుత కొఱ్ఱు కొఱుఁత మిఱ్ఱు మిఱుత అఱ్ఱు అఱుత అఱకట పఱకట ఎఱ్ఱ ఎఱుపు గుఱ్ఱ గుఱక తొఱ్ఱ తొఱట కొఱ్ఱు కొఱ్ఱఁబడియె మిఱ్ఱు మిఱ్ఱిచేను కఱు కఱ్ఱిమొన" అనియీవిధముగ ద్విత్వవిశిష్టశబ్దముల కెన్నిరూపములువచ్చినను రేఫమునకు గురుత్వమేయుండును గాని లఘుత్వము రాదని భావము. ఇందువలనఁ బాఱు పాఱత్రికి మొదలగు గ్రామనామములుఁగూడ వ్యాఖ్యాతములయ్యె- ఇట్లు చెప్పుటచేఁ గూచిమంచి తిమ్మకవి చెప్పిన లక్షణమపాస్తమయ్యె.

సీ॥ క్రిందజడ్డలుగల రేఫముల్ గురువులు కట్టియిట్టియుమఱ్ఱిపెట్టియనఁగ
నదియొట్టిరూపంబునందనగురుభావమెఱల చుదాహృతులేర్పరింతుఁ
దెఱఁగంటి మొఱపెట్టెఁ గఱివేల్పు కొఱచేలు జఱ్ఱున జఱజఱ బొఱ్ఱ బొఱియ
వఱ్ఱును వఱుతయుఁ గొఱ్ఱుకు గొఱఁతయుఁ దొఱ్ఱలు తొఱటలు నెఱ్ఱ మెఱుపు
మిఱ్ఱిచేలయొద్దఁ గొఱ్ఱ నేసిరనంగ। జెల్లునిట్టులగుటచేత రేఫ
మునకుయోగమైనమును పఱిరూపుగా। దనుచుఁ జెప్పరాము మునిశరణ్య॥

కట్టెఱ=అత్యంతారుణము.

క॥ గిఱికొనుగోపురాగ్ర పరికీలిత పంకజరాగరశ్మిక
ట్టెఱయనుగుచాయబాల్పు దివసేంద్రుఁడు పశ్చిమవింటఁబోవుచో॥ అ- మా॥

గొఱియ = గొఱ్ఱె.

క॥ ఊఱుగ నాఱిక పంటలు। గొఱియల పాఁడియు నువలు వగఁ బురుషులకుఁ॥ ఛా॥

పుఱియ = పుఱ్ఱె.

చ॥ కఱచిన పీనుఁగు న్వ్రేఁడఁద కప్పెర యన్నాలఁ బచ్చితోళ్ళనం
బుఱియల పేరులు న్మెదడు పూఁతకు ఝుమ్మని మూఁగు నీఁగలుం॥ సో-హ॥

అఱకటి = స్కంధప్రదేశము.

క॥ తఱియగు నంతకు రిపుఁ డన। యఱకటఁ బెట్టుకొని యుండు నది తఱియ గుడుం॥ ఛా॥

సీ॥ ఇక్కారణంబున నేర్పాటు తూఱ్పును గుఱ్ఱు తీఱ్పు టయుఁ గక్కుఱ్తియాది
గాఁగ శబ్దములందుఁ గల ఱాలకును లాఘవము రాదు తెలుఁగు లక్ష్యములు నెల్ల
కాని తిక్కన మఖి ప్రధానులు స్వప్రయుక్త గురురేఫముల యుక్తదశయందు
లఘువులఁ జేసి రట్లయిన నర్పుటకు హేతు వెఱుఁగ శాదా శబ్దబృందములకు
నది యేమానంబు గాఁగ రూపాంతరంబు। గలుగునన నగ్గొంత మేలప్పకవి ప్రయోగ
మును సంయుక్త గురురేఫములు గలుగుట। గాననగుచుండె సకలజగన్నివాస॥

టీక॥ ఇక్కారణంబున ననఁగాఁ బూర్వోక్తాథర్వణవచనము వలన మిత్తిచేను మొదలగు శబ్దములయందలి సంయుక్త రేఫమునకుఁ గూడ గురుత్వము సిద్ధమయ్యెను. ఆహేతువుచేతఁ దూఱ్పు మొదలగు శబ్దములయందలి సంయుక్త రేఫమునకును లఘుత్వము కాదనుట. ప్రయోగములం గనుఁడు. "తూఱ్పరుణంబుగాఁ దోఁచె దుష్టనిశాచర వేళ యయ్యెడుఁ" అని వాగనుశాసనుని ప్రయోగమునందు నాల్గు ప్రాసాక్షరములు సంయుక్త శకటరేఫములే. ఇందులోఁ దూఱుపు శబ్దమునకు జైమినిజభారతలో దాహరణము చూపఁబడియున్నది. కావుననే 'దీర్ఘముల పైఁగల బండిరాలొక కొన్ని యేర్పఱతునింక' నని యప్పకవి నుడివినాఁడు. ఈ రెంటివలన వాగనుశాసనుని పద్యమునందలి ప్రాసములు నాల్గును గురురేఫములగుట స్పష్టమేగదా. ఈ హేతువుచేత 'చారేరుపథాత్మనశ్చేత్యాది' సూత్రమున 'కుత్రచిద్రేఫగస్యాదుతో లోపః ప్రయోగత' ఇత్యథర్వణోక్తివలనను రేఫములకు నన్యవర్ణములతో సంశ్లేషము వచ్చినను గురుత్వలఘుత్వ వైపరీత్యము గలుగదని యెఱుంగఁదగు. ఇఁకఁ దిక్కనాదులు

క॥ సర్పముఖశరముఁ గలదని। దర్పంబునఁ గ్రీడిఁ దొడరఁ దలఁపకు హరి పెం
పేర్పడఁగ నదియ కాదఁట। తీర్పవలయు వాని నెల్లఁ దీర్చున మనకై॥

ఇందులోఁ 'దీఱ్పు' అను శబ్దము గురువుగఁ బ్రయోగింపఁబడియె.

క॥ వేఱొక తెఱఁగున నారులకు। మాఱాడక యునికి లెస్స మనుజేంద్రు కడం
దీఱమి గలచోటులఁ దా। మీఱి కడఁగి వచ్చి పంపు మేకొనవలయుఁ॥ ఛా॥

ఈ శబ్దమే 'కాఱడవిఁ బఱచు మృగములు' అను పద్యములోఁ గూడఁ బ్రయోగింపఁబడియెను. క॥ తూఱ్పుదలఁగాఁగఁ గౌరవు। లేర్పడఁగ నుఁగొనుచునుండ నిల గుప్పింపం। దర్పోజ్జ్వలుండు భీష్ముఁడు। హర్పతి హస్త్రాద్రి సేరుసన్నగఁబడియెఁ॥ ఛా॥

ఇప్పద్యమునందుఁ దూఱ్పు, ఏఱ్పడుట- యీరెండుశబ్దముల సోమయాజులు గారు గురురేఫములుగఁ బ్రయోగించిరి-

క॥ నిర్బంధము దుర్వాసము। దుర్బుద్ధికిఁ గాకతగునె దుర్యోధన నీ
మాఱ్బలమె పాండవులుకుల। దౌర్బల్యము వాయశుభము దలకొను సంధిన్॥ భా॥

ఈ పైపద్యములో 'మాఱ్బలమె' యనఁగాఁ బ్రతిపక్షబలమాయనుట- ఈశబ్దమె 'పాఱినఁజూచికౌరవనృపాలుఁడు' అనుపద్యములోఁ 'బాండవుల్ మాఱె తలంప' ననిగురురేఫముగఁ బ్రయోగించిరి- మఱియు శ్రీనాథకవియును ఉ॥ స్వార్పితచిత్తవృత్తికలుషత్వము నొందెనాయన్నయాంబునా। కేఱ్పడ లేదువిన్ము॥ అనివ్రాసె- ఇందు 'ఏఱ్పడుట' రేఫముగఁ బ్రయోగించె- ఇంకనిట్టివి పెక్కులుగలవు- విస్తరభీతివ్రాయవలెను- ఈశబ్దములకు నీప్రయోగములే ప్రమాణముంజేసి రూపాంతరమని చెప్పినఁ 'గొంత' మేలు- సంశ్లేషాభావమందు లఘురేఫములు గావరాలేదు గావునఁ బైవాక్యమునందుఁ 'గొంత' యనువిశేషణము వ్రాసితిమి- ఇట్లు చెప్పిన- శా॥ పౌలోమీప్రభృతుల్కుమారినిటు సంభావింపఁగాముస్నెది। క్ష్వాలుబ్రాజునలంకరించి శుభలగ్నంబుంబ్రతీక్షింపఁగా॥ వసువసుచరిత్రమునందలి పద్యములో 'లాంతాత్తురురా। సలోలోశ్చేతి' యీ సూత్రములచేత దిక్పాలుర్ అనియుండఁబరస్థితశబ్దాదిరేఫమునకు ద్విత్వమువచ్చెఁగదా యదిగురువగునని శంకింపవలదు- శ్లో॥ ఊష్మరేఫాన్విహా ద్విత్వమయుక్తస్యహలోమత' మ్మని యథర్వణాచార్యులవారు రేఫద్విత్వమును నిషేధించుటచే నీ ప్రయోగము చింత్యము- 'ఇదమదసేతదిత్యాది' సూత్రానురోధమున నీ వచనమునకు (విశేషవిషయకత్వము చెప్పరాదు) తుల్యత్వయుక్తిచేత నవికృతివద్ధాత్పరత (ఇత్యాదిసూత్రానురోధమున) (పరుషావాస్వరూపేణ) అనుతద్వచనమునకుఁగూడ విశేషవిషయకత్వ ప్రసంగమువచ్చును- అట్లంగీకరింపలేదు గావున నిదియునట్లనె విచారింపవలయును.

ఆశ్వాసాంతము-

మ॥ నిరహంభావయమీంద్రగమ్యచరణానిర్వేల సమ్యగ్గుణా
భరణాపజ్జిశిరోధిరాత్రిచరశుంభద్గర్వపాథోధిమం
దరశైలాయితదోర్బలస్ఫురణగోత్రాపుత్రికాలోచనాం
బురుహశ్రీభరణైకతానకరణానూర్మివ్రజోత్సారణా॥

క॥ రామానవశరదశరీ। రా మానవరాజరూప రామాకలితా
ధామనిధివంశమణినత। ధామనిధీపూర్ణతుహినధామనిభాస్యా॥

నర్కుటము॥ హరనరసీజసంభవముఖామరసేవ్యపదా
వరకరుణార్ద్రితత్రిదశవల్లభరాజ్యపదా
ధరణిభరాపనోదనవిధాననిదానశరా
సరసయశోనిరాకృతతుషారసితాభ్రశరా॥

శ్రీ శ్రీ ధరాయనమః.

ద్విరేఫవర్ణదర్పణము.

చతుర్థాశ్వాసము.

క॥ శ్రీరుచిరగాత్రమీయ। గ్భారద్వాజాపగా నికట నీలపురో
ద్ధారాలవాల నవమం। దారాంకూరా మహారతనురుచిసారా॥

గీ॥ అవధరింపుము రూపద్వయంబుగల్గు। రేఫసంతానమును వివరింతు నింకఁ
బూర్వకవిశేఖరులలక్ష్యములను గూర్చి। యనఘభవదీయకరుణారసాప్తకలిమి॥

శ్లో॥ లఘుశ్చభవేద్గురుః కుత్రచిద్గురుశ్చలఘుస్తథా
ఉచ్చారణస్యకల్ప్యత్వాన్నిదానంతత్రసద్వచః॥

టీక॥ ఉచ్చారణస్య=గురులఘుప్రయత్నోచ్చారణము; కల్ప్యత్వాత్=కల్పించుకొనఁదగినదవుటవలన; కుత్రచిత్=ఒకానొకచోట; గురుః=గురురేఫము, లఘుః=లఘురేఫముగా, భవేత్=అగును, లఘుశ్చ=లఘురేఫమును, గురుః=గురురేఫముగా, భవేత్=అగును, తత్ర=అచ్చట, సద్వచః=ప్రామాణికప్రయోగము, నిదానమ్=ఆదికారణము. అనఁగా నొకశబ్దమునందలి రేఫమునకే లఘుగురూచ్చారణములుకల్పించుకొని ప్రామాణికకవులు లఘువుగను గురువుగనుగూడఁ బ్రయోగించుటచేత రూపద్వయముగలిగెఁ గావున నట్టివాని యథేచ్ఛముగఁ బ్రయోగించుకొనవచ్చుననుట.

గీ॥ కృష్ణగురురేఫమొక్కొక్కయెడను రేఫ। మగును రేఫంబు గురురేఫమగునటులనె।
నెఱయనుచ్చారణముకల్పనీయమగుట। శరణమిచ్చుటఁ బ్రాక్కవీశ్వరులఫణితి॥

మూలము.

గీ॥ అరమరయు నరవరలురవారగెనారనెఁ। గరగెఁ జేకురెఁ గోరకుడగ్గరుటగురియుఁ
జెరఁగు తరలుటతరులునుతరుచువాతె। రతోరరెఁదోరగె నెదుర నెరయు నెరయుట॥

అఱమఱ=అపోహము.

చ॥ అఱువదివేలవత్సరములంతకునంతకుఁ జెన్నిధానమై
మెఱసిన యిక్ష్వాకుమారుని సుమేరునగాగ్రణి యిల్లుఁ జేరిన
ట్లెఱమఱలేని యిక్ష్వాకుఁ బ్రియుం బొనరింపఁగ నాకు వీని నే

తెఱఁగునఁ జంపఁడీలు వగదీరు నెయ్యాతనిఁ బంపి నిల్పినన్॥ రా॥

చ॥ సురవరులార నా ప్రతినఁ జూడుఁడు నేఁ డుడుగుండు సాధ్వసం
బరమర లేక వింటి భవదాస్పదవస్థలు నాశిలీముఖో। త్కరములు (రామాభ్యు)

ఆఱవఱలు = ఖండములు.

క॥ నుఱుమైన కాల్బలంబులు। నఱవఱలై యున్నయట్టి యరదంబులుఁ బె
న్దఱుచగు సూతాంగకములు। నాఱగిన రథ్యములగములు నుల్లమలంపన్॥ భా॥

క॥ తరులెల్లఁ బుల్లపడఁగా। విరళములై నీడలున్నవిధ మొప్పె నహ
స్కరరుచులతోడఁ దలపడి। యరవరలై తుమురుతుమురులై పడిన క్రియన్॥ ఏ-హ॥

ఊరవు = సమీచీనము.

క॥ దురమునకు మధురయును బు। ష్కరము ప్రయాగంబు దగినకడలఁట మీకే
దురవగు నడిగొను మనె హరి। యురవగు గోవర్ధనాద్రి నేన యొసఁగెదన్॥ సో-హ॥

గురువగుటకుదాహరణము ద్వితీయాశ్వాసమునఁ 'బఱచుటం' గనుఁడు.

ఒరగుట = వ్రాలుట.

తే॥ ఆసియుఁ బాత్రయుఁ దేఁ బంచి యాంత్రవల్లి। కోలగగ్గర ద్రోయుఁ దత్కుజముతోడ
నొరగి రక్కసుతో దైన్యవిరహితముగ। ధర్మ మెఱిఁగించు సూక్తినాత్మఁడు వలికె॥

క॥ ఆఱకటు నిడి ప్రాఙ్ముఖుఁడై। పఱచి జలధిలోనఁ జడలఁ బాఱు నెడం జే
వ తెఱిదప్పి నిలువఁ జాలక। యొఱగిన గాలవు నిడించె నొకగిరిమీఁదన్॥ భా॥

ఒఱయుట = నికషణము.

ఇది శబ్దమగునపుడు 'ఒఱపు — ఒర' అని రెండు రూపములనుండును- అవియు ద్విరూపము లేయగును- ఉదాహరణము-

గీ॥ ఎలమిఁ గడచి పోవుఁ బలుచు గ్రమ్మఱ వచ్చి। ముక్కుముక్కుమీఁద మోము జుట్టి
నేఁచి తిరుగు నీకపోఁకలతో రాయి। నొఱయుఁ జిత్రగతుల మెఱయ నవ్వ॥ భా॥

క॥ కొఱగాకుండియు మన్మథు। నొఱపులఁ బడి యెడసి తండ్రి యువతి ప్రీతిన్॥ ॥భా

చ॥ ఉరుతర వాలభోగుల భుజోర్మ్ముల నొప్పచుఁ బొంగి మింటితో
నొరయుచు దిక్తటంబు లాగి నొత్తుచు నద్రుల భూరుహంబులన్॥ రామాయణ॥

క॥ ఒరసి కొనిపోవ నత్తఱి। సురసైన్యం బాద్భుటయును జూచి తిమిరమున్॥ తి-ఉ-భా॥

మ॥ చరమాశా నికషోపలాంచలమున స్సంధ్యాప్రకాశోదయం
బారగావించి॥ * * * * * జై॥

కరఁగుట = స్రవించుట.

సీ॥ రేలెల్ల నమృతమరీచి నంటున నంటి కరఁగి నిర్మలపయోఘములఁ దొరఁగు॥ వసు॥
సీ॥ * * కరచెనేసిరుగా సురపహేతి॥ వసుచరిత్రము॥

చ॥ కొఱలెడి తేజ చేఁ బసిఁడి గుబ్బలి యుక్కెన్ మతి వెండికొండ యుక్కెన్
గఱఁగుననంచు సంద్రములు కాఁకల నింకుననంచు నెల్లెడన్
వెఱయ ననంపుఁ గప్పురము నించి జగంబులఁ గల్గు నారలం
దఱుఁగొని యాడుచుండఁగ సతంబగు రాసిరిగొన్న నేర్పరీ॥ యయాతిచరిత్రము॥

చేకురుట = సమకూరుట.

చ॥ హరిపద సేవఁ జేయుచు ననంత గుణాకరు సన్నుతించుచున్
సరసిజనాభుఁ గొల్చుచును జక్రికథాస్థితు లాలకించుచున్
నిరతముఁ గాలముం గడుపు నీకు నభీష్టఫలంబు లెల్లఁ జే
కురుట దియబ్రమే విమతగోత్రసురేశ్వర జీవితేశ్వరా॥ రా॥

దీనికి 'మురుమొంటె' యను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

కొఱకు = చతుర్థీవిభక్తిప్రత్యయము.

క॥ నరవర యిటు బంధుచ్యుతి। కొఱకగు నష్టాంగ కాద్యగురుయోగము వి
స్తరముగఁ జెప్పితి నింకం। గరణీయం బెద్ది నాకుఁ గల్పింపుమనన్॥ ఆ. మా

చ॥ వెఱయఁగ నీప్రసాదమున నిర్జరలోకలలామ నీకు నే
కొఱఁతయు లేదు కోరఁదగు కోర్కెయు నెద్ది యుఁగాన నైన నా
కొఱకు రణంబునందుఁ గపికుంజరు లీల్గిన వారు వీరలన్
మఱలఁగ వేడ్క నిచ్చుటయె మన్ననదీన నసంతసిల్లుమన్॥ రామాయణము॥

డగ్గఱుట = సమీపించుట.

క॥ దురుఁడు దమిఁ జేఁచెఁగా డ। గ్గరియంతటమిగులఁ జెలఁగు కాఁకలచే వాం
డొరులం గౌఁగిటఁ జేర్చుచుఁ। బరికింపుచుఁ గల్ల యనుచుఁ బాయుచు మగుడన్॥
క॥ వెఱచఱచి వెఱఁగుపడి సి। వ్వెఱగందుచుఁ గురుబలంబు వీరు లతని డ
గ్గఱ నంతనంతఁ జూడఁగ। నుఱక నదీసుతుఁడు దాఁకె నుద్భటభంగిన్॥ భా॥

గురి—దృష్టాంతము.

తే. గీ॥ కరముసాచియగ్ని గురిగాఁగ సత్యముల్। వేసినారమగుట॥ రామాయణము॥

మ॥ మఱునాఁడమ్మునిపాథుపీడ్కొని జగన్మాన్యత్వవిఖ్యాతికిన్
గుఱియైయుండెడిగంగ దాఁటిమదిగోర్కుల్పొంగ వేఁగ పీఠ ద
గ్గఱిపోవందనచూడ్కి నాసుఘువరాకారంబుపైవేడుకన్
జఱచెంగ్రమ్మెడుసమ్మదాశ్రువులతోఁ బల్మాఱుఁ బ్రోపాడుచున్॥ ఉ-ఉ॥

సీ॥ గుఱియైన చెలువునమెఱసినలోకరక్షణమనగరళంబుచాయదోఁప॥ భా॥

చెరఁగు—వస్త్రాంచలము.

చ॥ రవియనుదివ్యగేతువుచెరంగునమూని ధృతోర్ధ్వయంత్రవా
రవిరళఘర్మరయై కలరవాల్పరవోక్తుల వాంతధూపరా
జివరనిశఁగన న్మదనచేతులచాతురినియ్యపుంగురుం
జవిదలుదార్పఁబిష్టపదమెత్తుఁబురింగృహలక్ష్మినూత్నతన్॥ ఆముక్తమాల్యద॥

తే. గీ॥ అవనిగంపింపలలితపీతాంబరంబు। చెఱఁగుదూలఁ జక్రాంశుబుదుఱఁగలింప॥

తరలుట—చలించుట.

చ॥ ఉరుజవశాలియౌతురగముల్మకు చక్రనఁరూవలంబియై
తిరుగురయంబుచేతనెడఁ ద్రిప్పకకుమ్మరిసారెచాడ్పునం
బరఁగెఁగడుంధృతాభినవభాండతకుందగనున్కిపట్టుగాఁ
దరలకపైనిదభ్రిమణదండగతిన్ హరివుత్త్రిఁడొప్పఁగన్॥ ప్రభావతీ॥

చ॥ ❊ ❊ ❊ తదీయహేతిశాం
కరియతిలోహితావయివ గాఁదనునాత్మహృదంతరంబులం
దరలకతాల్చువారలకుఁదార్చుసురీవరణీయవైఖరుల్॥ వసుచరిత్రము॥

చ॥ ఒఱగెవసుంధరాస్థలిమహోరగనాథుఁడుగ్రుంగెఁగూర్మమున్
దఱలెనభంబుమ్రోసెసురదంతులు మ్రొగ్గె దిగంతరంబు ల
త్తఱినడలెన్మరుత్సుతుఁడుదర్పమెలర్ప మహోర్యముద్ధతిం
జెలుకఁగగోత్రశైలములుపెల్లగిలెం గలఁగెం బయోనిధుల్॥ రామాయణము॥

తరులు—వళులు.

చ॥ మురువునఁదమ్మిచూలిమదిమందతెంగినయట్లనేర్పుతోఁ
దరులనుపైఁడిబడిదానఁదిరంబయియుండెఁగాక యే

వెరవున నిల్చు దీని దగు ఱ్రేకపు గుబ్బల ఱ్రేఁగు నగ్॥ యయాతిచరిత్రము॥

చ॥ తఱులరనిక్కజాతి నెఱతావియ చిక్కనపాంగమాలికల్
మెఱుఁగుల గ్రక్కుమంగురుల మేలిమిఁ దేఁటులు జొక్కహారముల్॥ వసు॥

తఱుచు = మాటిమాటికి.

క॥ మఱియు రథదంతిహయముల। మెఱయుచుఁ గైదువులు వాడి మెఱుఁగుల నీనన్
దఱుచుగ గిర్జిల్లెడు నం। దఱు రక్షోనాథుపీటఁ దగినొడు వీరుల్॥ రామా॥

మ॥ హరివీరావయవంబులో విరథరథ్యాపార్శ్వభాగంబులన్
దగుచైయుండ ఘనాస్రపంకములు మేదఃఫేనముల్ వక్త్రితా॥ రామాయణము॥

చ॥ నెఱిఁ గురులున్ విలోలసిత నేత్రయుగంబును దేసె లొల్కు వా
తెఱయును దీని యాననము॥ భార॥

క॥ గురువెంద జైత్రుఁ డొందినఁ। గరమలుకన్నావియాడుఁ గఱచిన నునువా
తెఱమీఁదఁ గానఁ దగు పలు। వరుస యనన్నన లుపల్లవము పైఁ బోఁచెన్॥ పా-హా॥

వాతెఱ యనఁగా నోటికిఁ దెరవలెఁ గప్పియుండునదియని వ్యుత్పత్తిచేత నోష్ఠవాచకమైనది. పలుదెరయని యుంగలదు. అది దంతచ్ఛదపర్యాయము. ద్విరూపమే యగును. 'పరఁగుఁ బల్కుప్పు మోవి వాతెర పెదవియు నాఁగ నోష్ఠంబు' అని యాంధ్రభాషార్ణవము. పల్కుప్పుశబ్దమే పలుదెరయని ప్రయోగింపఁబడుచున్నది. 'పలుదెర సొబగులానుచు' నని వసుచరిత్రము. దీనివలన యవనికాపర్యాయమగు తెరశబ్దమును ద్విరూపమే యగునని యెఱుంగవలయును. ఈ శబ్దమందలి రేఫము భారతమునందే లఘువుగఁ బ్రయోగింపఁబడియెను. ఎట్లన.—

చ॥ తెరయును మేలుకట్టు దగు దీపములుం జెలువొంద మేటి చ
ప్పరమునఁ జారుహృద్యమగు పాన్పున నాదట నిద్రవోవున
గ్గురువధకారిఁ గాంచి॥ * * * భారతము॥

తొఱలుట = కలియుట, తొరలుట = జాఱుట, పడుట, రాలుట.

తొఱలుట, కవియుట, తొఱఁగుట, మొదలగు॥ 'రెండుదెరగులవారితోఁ దొరలుటగా నుట' అని యప్పకవి॥ ద్విరూపము లప్పకవియును జెప్పినాఁడని తెలియుటకుఁగా వ్రాసినారము. ఈ శబ్దమునకుఁ దిమ్మకవి రూపాంతరము వ్రాయునపుడు 'మేల్ నాఁటి గుఱ్ఱు మొప్పదే' అను పద్యము దాహరణముగా వ్రాసినాఁడు. ఆచట విడుచుటయని

యర్థము గాని జాఱుటయని యర్థము గాదు. అది సకర్మకము. ఇది యకర్మకము. శ్వా గార్థకమగు తాఱుఁగుట గురురేఫమే గాని లఘువు గాదు. తే. గీ॥ పొగడ ద్రాకుల మొదలను బుష్పగసము। దాఱఁగనెత్తావియందున నెఱయనాప్పి' ననిమ్మతియొక యుదాహరణము వ్రాసినాఁడు గాని ఘుందలి నారయి' ననుశబ్దము నాకవి 'ధరణీ మండలి దిర్ద్రిందిరిగె' ననుపద్యములో లఘురేఫముగఁ బ్రయోగించుటచే ద్విరూప మయ్యె. అట్లగుటవలనఁ దొరఁగుటకు ద్వైరూప్యము లెస్సగ సమర్థింపఁబడలేదు.

చ॥ అరిఁ జూచుఁ జూహరిఁ జూచు సూచకములై యందంద మందారకే
సరమాలామకరందబిందుసలిలస్యందంబు లందంబులై
దొరఁగం బయ్యెడ గొంగొంకింతదాలఁగంటోద్ధత శరాసారముం
దరహాసామృతసారముం గురియుచుం దన్వంగి కేలీగతిన్॥ సో. హ॥

సీ॥ పరమాత్మపదములఁ దొరగిపాఱెడు నేటితరగలపై లీల దాఁటిదాఁటి॥ నృ. శు॥

సీ॥ నిలిపి మూలాధారనిర్గతనిర్గుణధామంబు వర్గ్రింధిభమనశారి
రైపోయి పరమాంబరామృతబింబంబుఁ గలువంగఁ దోఁదోఁనఁదొఱఁగు॥ సో. హ॥

ఎదురు—అగ్రము, ఆనఁగా ముందఱ.

క॥ గురుఁ డత్యురుతరగతిని। స్ఫురభంగిం జుట్టివచ్చు సునిశిత బాణో
త్కరచండవేగమునకు నా। దురుసన దాదయ్యె నపుడు ద్రుపదసుతునకున్॥ భా॥

చ॥ నిడుదనుఘూళికల్గడుమనైకొఱని తీఁగెలు సాఁగఁ జుట్టికొం
చడవిఁగ డారకాచకటకాకృతి సుళ్ళు మెలంగె గాడుపుల్
జడగతి నధ్వనీన పరిమత్పటు నిశ్వసితానిలం బెను
ఱ్ఱుడమటి సొచ్చులై సుఱసుఱందుదిసుళ్ళుగ గ్రుక్కనోయనన్॥ ఆ. మా॥

సీ॥ * * * గద్దఱియిద్దెఱకట్టెదుఱను॥ అప్పకవి॥

పై నాముక్తమాల్యద ప్రయోగమువలనఁగూడ సంయుక్తగురురేఫములగపడు.

నెఱయ—మిక్కిలి, లెస్సగా.

ఇది యవ్యయము.. 'అయ్యద్రి నెఱయమెఱసె' 'నీకంటెనిక్కంపుఁబగవాఁడు నెఱయమేలు' ఈ ప్రయోగములంబట్టి యిది యవ్యయమని తెలియనగుచున్నది.

క॥ నెఱయఁ బ్రధానపదార్థము। లెఱుఁగుట పరిబోధమూలమెఱుకల కెల్ల
న్నెఱుఁగిడుట మమ్మువుప్వార। గుఱుకొని యొక్కఁడుగ నెఱిఁగి కొనుటదలంపన్॥

మ॥ ధరణీమండలి దిర్దిరందిరిగెఁ బాతాళంబు ఘూర్ణిల్లెని
ర్జరనాథప్రముఖాఖిలామరనివాసశ్రేణులందోలికై
నెరయంబంకజసంభవాలయము నన్నిండారె నవ్వేళశ్రీ
కరదైతేయ తనూభవోద్భవకథాకల్యాణ ముద్ఘోషమై॥ నృ-పు॥

నెరయుట=ప్రసరించుట, ప్రకాశించుట-

సీ॥ * * నెరయుటయనఁగనుబరఁగుఁబ్రసరణాఖ్య॥ ఆంధ్రభాషార్ణవము॥

క॥ తరళనయనాబ్జదళములు। నెరయఁగఁదైమున్ను జల్లినృపతులఁజూచిం
చిరితనుకుసుమచయాలం। కరణవిశేషములఁ జేసి కొంతలు ప్రీతిన్॥ భార॥

క॥ నీరిగుబ్బచన్నుఁగొండల। వరులంగఱిమొగులుపగిదిఁదవిలితిరుగు న
మ్మారుతంద్రిమనుఫునసముల। నెరయనమ్మీఖాన సింగిణీసుల్తానా॥ యయా॥

ఈ నెరయు ధాతువు సకర్మకమగునపుడు నెరపుటయని రూపము-

తే॥ నెరపి ప్రియము వల్కి తెర్వత్తురిట్టిది। ధర్మమెప్పుడు నీవు దలఁపవేల్లు॥ భా॥

ద్విపదము॥ అరిమెచ్చఁగరములు నెరపనియునులు
సురభినిశ్వాసలీల నెరపె సింధురవల్లి॥

మ॥ సరసీజేక్షణుఁడై పయోనిధిసౌరస్యం ధ్యాతటిత్పూర్వమై
నెరసెంజీఁకటి కార్మొగుల్॥ * * * వసుచరిత్రము॥

క॥ మఱిమఱిచీఁకటియప్పుడు। నఱిమిఱిభటులుడుగ కడరి యనిసేయంగా
మెఱసితమమెల్లమొదఁ(గ్రి)క్కిఱిసినమఱిపాసి నిలిచిరంతనునంతన్॥ భార॥

చ॥ ఎఱిఁగితినీ తెఱంగువిను మబ్జముఖీయొకనాటిముంద ఱం
దఱయునుగూడియాడఁగ సుధాకరశేఖరుకాంతనీమదిన్
మెఱపినకోర్కెఁ దీర్పనాకసేర్పరినీకలవచ్చునంటకుం
జఱియిదివోదినంబును సుధాభవనంబును బ్రొద్దుబోడఁగన్॥ సో-హ॥

తే-గీ॥ వత్సరంబునుగడచనువ్రతము నాకు। దానినీ మెడసలిపియుత్సాహవృత్తి
మెఱయనీకుఁ గృతజ్ఞత నెఱపితోల్లి। యొగ్గుజేసినవారి జయింపఁబోదు॥

ద్విపదము॥ ఘనుఁడుదిలీపుఁడు గైకొన్న ప్రతిన। నెఱపఁజాలఁడునీవు నెఱపంగఁదివిరి॥

మూలము.

తే-గీ॥ పఱపు పఱపుట పెఱగెఁ బల్లఱు మఱుఁగుట

మఱలె వెఱగివి యుభయధర్మములనొప్పు
నీలనగరాంబురుహసూరః ఖిలదోష
ఘోరరోగాగదంకార మేరుధీర॥

ఇందలి పదములకర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడు-

పరపు = విశాలము-

క॥ అరదములు సవరణలతోఁ। బరపై యొక్కొక్క యోరి పఱపున నరిగెన్
బరుసనిపలుకుల నాకృతి। పరుషత నసురాళి వోలె భటతతి మెఱసెన్॥ భా॥

చ॥ చెఱకును రాజనంపువరి చేలును దట్టపుఁ బోకమ్రాకులుం
దఱుచగు పువ్వుఁదోఁటలును దమ్మికొలంకులు నేటికాల్వలుం
బఱపగు నారికేళవనపఙ్క్తులు మామిడితోఁపులుం గడున్
మెఱయుచు నాత్మకున్ముదము మెచ్చు మనచ్చెను వుష్టటింపఁగన్॥ ౪- పూ॥

పరపుట = ప్రవహింపఁజేయుట-

చ॥ గిరిశజటాటవీ నియతఖేలనలోలతరంగయై సురా
సురనరసేవనీయజలశోభితయై యసమానపావన
స్థిరమహిమాఢ్యయై పరఁగు దేవతరంగిణిఁ దెచ్చియుర్విపైఁ
బరపి నిజప్రసూతయనఁ బ్రస్తుతినొందఁగఁ జేసె నెల్లెడన్॥ ఏ-హా॥

ఇది యకర్మకమగునపుడు పరచుట యనియగు- అదియుద్విరూపమే-

క॥ మెఱుపు ధనుగ్దండము గుణ। మఱు ముషిశిఖవృష్టి దొరఁగె నొక్కటఁ దఱుచై
పఱపెరుధిరంపుఁగాలువ। లతిమతిఘన భుజుఁడు ద్రోణుఁడడరి నరేంద్రా॥ భా॥

పెరుగుట = వర్ధిల్లుట-

చ॥ తిరిసినకూడుఁ దెచ్చి నలుదిక్కులబోఁతలు తిండి పెట్టఁగాఁ
జెరిగినపొట్టతోడ నొకపెంటపయిం దొరవోలె నెవ్వరిన్
సరకుఁగొనం దుపట్టుకొని చాఁగఱగొన్నబలే యెఱుంగుఁడ
క్కరిబలు మోపు మోచు నయగారి తనంబిరు పుట్టిగట్టినన్॥ సో-హా॥

ద్విపదము॥ హరుని చాపము రాముఁడతిసత్వయుక్తి
పెరిగనేఁడి దెమొక్క పెట్టుచున్నాఁడు॥ ౮౦- రా॥

ద్విపదము॥ హరునిచాపము రాముఁ డతిసత్త్వయుక్తి
పెరిగినేఁడిదె యెక్కుపెట్టుచున్నాఁడు॥ రం- రా॥

చ॥ పెఱిఁగితి గాక నీవు నొక ప్రెగ్గడవే సభలందు భంగిమ
న్నెఱుఁగనివాఁడవై భ్రమసి యెవ్వరితోంద ఱసేమిమాటలో
యఱిరివారి జంకెలకు నంతటఁ ద్రోవడివచ్చి తిచ్చటన్
గఱువఁగవచ్చునే బలిమి గాడిదకుం బులితోలు గప్పినన్॥ సో-హ॥

ఈ పైపద్య ప్రథమపాదమునఁ "ప్రెగ్గడ" శబ్దమునకు సెత్వమున్నదని శంకింపవలదు. 'చ॥ ప్రెగడన్న ధ్వజినీశుఁడంబునిధిగంభీరుండు' అని శ్రీనాథకవియును వ్రాసినాఁడు. పెరుగుటకు రెండురూపములుగా సోముఁడే ప్రయోగించుటవలన రెండుపద్యములు నతనివే వ్రాసితిమి. సంశయనివృత్తికయి నుటియు నుదాహరింతుము-

క॥ కురుసేనగదా గెలుచుట। కరము భరము నరునకనకు గాండీవమునన్। బెరిగిన యమ్ములమంటలు। దరికొని తెగఁ గాల్చునట్టిద యగుం జుమ్మీ॥

తే॥ దుఃఖమని యొడు చెఱువునఁ దొరగు నలుఁగు। లనఁగఁ గన్నీరు ధారలై యతిశయిల్లఁ
బెఱుగునడలునఁ దనముక్కుఁ జెఱమలదర। ※ ※ రామాయణము॥

ద్వి॥ పెఱుగుటలెల్లను పెక్కువదక్కి। తఱుగుటకైకాక తామేల నిలుచు॥ రం-రా

మరగుట=ఆసక్తమగుట-

క॥ సురుచిరధర్మం బెప్పుడు। పరికింపక నీవు కామపరతంత్రుఁడవై
తరుణీసంగతినుండఁగ। మరగి ననుం జెలిమిఁ జేరమఱచితిఁ గంటే॥ రామా॥

క॥ హరిచేష్టితములు గ్రమమున। మరగి నిజము గాఁదమ తమ మగలదొరఁగి యా
హరియందభర్తృబుద్ధిం। బరిణతలై రా వ్రజంబుబాలికలెల్లన్॥ ఏ-హ॥

(ఈ ధాతువునకు మరగించుట. మరపుట- యివి ణిజర్థరూపములు-)

క॥ సురలు గొనిరి కాంచన వి। స్ఫురిత సుపాత్రమున బలరిపుఁడు వత్సముగా
మరగించి సవితదోగ్ధగ। నరుదగు తేజంబు దుగ్ధమై సిద్ధింపన్॥ ఏ-హ॥

క॥ సిరిఁ జూపి నన్ను లోఁబడ। మరపెదనని చూచెదేలమను జేశనిపైఁ
దిరముగ నామదిఁ బాయదు। తరణిం బాయని తదంచితప్రభ భంగిన్॥ రా-ణం॥

రగడ॥ కఱచి చెఱచియఱచి పఱచు కపినిఁ జంపు నచ్యుతునకు
మఱగి తిరిగి విఱిగి సురగు మద్దులిద్దు మిత్రునకును॥ అప్పకవి॥

మరలుట = తిరుగుట.

క॥ నరపతులనెల్ల భీష్ముని। కెరగా నొప్పింపఁ జాలనే నడవులకున్
మరలఁగఁ జనియెద॥ * * * భార॥

క॥ ఎఱిఁగియు సాహసమతివై। మఱలింపఁగఁ దగునె రథము మానవపతికిన్
వెఱతునె నేనాతనికిం। బఱతునె నాలావు పెంపు బడిమ ఱచితివే॥ రామాయణము॥

పలుమఱు = అనేక పర్యాయములు.

క॥ విఱుగుట నొచ్చుట మన దెసఁ। దలుచుగ నాడెదవు పాండుతనయుల బలమే
డ్డైఱఁ దలఁగక పెనఁగుదె పలు। మఱుఁ జెప్పెదవకట యేమి మాయయొ తలఁపన్॥

మ॥ స్మరదంతావళరీతి బృంహితములై ఝుంకారములొప్ప ప్రియ నీ
సరసీవాటి విశృంఖలక్రమము మించం జొచ్చి తేఁటుల్పొరిం
బొరిఁ గ్రీడాగతిఁ బుష్కరంబుల రసంబుల్సల్లు బోరాడుఁ బ
ల్మఱు నాకంఠముగాఁగఁ గ్రోలి మధురాలాపా విలోకించితే॥ రామాభ్యు॥

(దీనివలననే వేమఱుశబ్దముంగూడ ద్విరూపమని యెఱుంగవలయును.)

వెఱగు = ఉపాయము.

"పెటికలు" అనుశబ్దోదాహరణముంజూడుఁడు.

చ॥ వెరగుపడంగ నేల యలివేణి భవత్పతిఁ గానె యేను నీ
విరసతమాన్పలే కటులవేఁగుచు నంతటిలోఁ బ్రయోజనాం
తరమతి నేగి నేటికిని దాని ప్రసంగము లేమి వచ్చినన్
దిరుగ వసించిన ట్లెనుక దిక్కున నీవిధమెల్లఁ జూచుచున్॥ ప్ర-ప్ర॥

మూలము.

తే॥ ఆఱ నేరుట తేరుట దూరుటయును। పొగుటయును వేమారు ఆవేరు దీర్ఘ
వర్ణపూర్వ ద్విరూపముల్వఱలు భూమి। నందనీనాథ పవననందనసనాథ॥

ఇందలి పదముల కర్థోదాహరణములు వ్రాయఁబడును.

ఆఱుట = ఉపశమిల్లుట.

క॥ కాఱడవిఁ బఱచు మృగముల। నూఱడ కొందిగిచి డస్సియున్న తఱిశ్రమం
బాఱఁగ॥ భారతము॥

క॥ కౌరవులుసేయు నవమతి। కారణముగఁ గోపమెత్తుగర్జుని వదనాం
భోరుహముగనుఁగొనఁగ శ్రమ। మాఱున్నావశము గాక యంతన్ బుద్ధిన్॥ భా॥

ఏఱుట = సంగ్రహించుట.

ఉ॥ మీఱినకోఱలున్నిగిలి మింటికిఁ బర్వినపల్లవెండ్రుకల్
తేఱినమిట్టగ్రుడ్లు నతితిగ్మతరంబగు నట్టిసాహసం
బాఱనితేజముం దెసలనంటిన చేతులు లోకరాజిలో
నేఱిన మేటిరూపముల నెంతయుఁ జేర్చిరి రాక్షసుల్వడిన్॥ రా-ణ॥

క॥ భూరిశ్రవసుండొక్కటఁ। వీర వినోదంబుసలుప వేడుకమై దు
ర్వారతమైవచ్చెద మొక్కరి। నేఱికొనుముసంగరమున కిటమాలోనన్॥ భా॥

తేఱుట = తేటపడు.

"తూఱువు" అను శబ్దోదాహరణమును జూడవలయును.

క॥ వారన్యోన్యంబు ముఖాం। భోరుహములుచూచి నేత్రములఁ జిఱునగవుల్
దేఱఁగ నిట్లనిరి యహం। కారగుణాంకురిత బహుళకలికింగలికిన్॥ నై॥

దూఱుట = నిందించుట.

క॥ వీఱిడితనంబువెట్టుచు। దూఱంబనిలేమనిన్నుఁ దొల్లిటిచెయ్వుల్
దీఱవవియనుభవింపక। పేఱొందు నెపూర్వజన్మ వివిధకృతంబుల్॥ రా-ణ॥

ద్విపదము॥ పౌరులునన్నుఁ జూచి బాష్పముల్ దొఱఁగ
దూఱుచునన్నుఁ జూచి తొలఁగుచున్నారు॥ రం-రా॥

చ॥ చూ। ఱెదుమతికాని బుద్ధి విపరీతతఁ బొందకపోయిచూడుమా॥ ఆ-మా॥

ఆముక్తమాల్యదలో దూఱుట రేఫముగఁ జెప్పఁబడినదని తిమ్మకవి యాక్షే
పించినాఁడు.

పాఱుట = పక్షిగమనము.

తే॥ నూఱుగతులనీవు పాఱుచేనన్నియు। నెఱుఁగఁబులుఁగులెల్ల నెట్లు వాఱు
నడరియాకసమున నిడుబాటునట్లపా। ఱుదమురమ్మజలధిచదలననుఁడు॥ భా॥

శా॥ శ్రేణుల్గట్టినభోంతరాళమునఁ బాఱెంబత్తులు॥ మనుచరిత్రము॥

చ॥ * * * రాట్నంవుగం। ద్రలునాఁదేనె కొలంకులంబొరలి పాఱన్వచ్చు పంకేరు
హంబులు॥

వేమాఱు=నూటిమాటికి.

క॥ మీఱినమానసులకిచుకకు । మాఱులుగకయున్న మీ సమగ్రక్షమ వే
మాఱుఁగొని యోడఁగాఁదగు । గీఱు నెసాత్త్వికులబుద్ధి కిల్బిషచయమూలో॥ నృ॰పు॥

“పలుమాఱు” అను శబ్దమునకు హ్రస్వరూపమందు ద్వైరూప్యము కలుగుట వ్రాసినాఁగము. మేమఱు పల్మఱు శబ్దములొక్కటియే. కావున మున్ను వ్రాసిన యుదాహరణములవలననే ద్వైరూప్యము - దీర్ఘములువచ్చినపుడును సిద్ధమగునని యెఱుఁగవలయును. ఇందులకు సంశయింతురేని హ్రస్వమగునపుడు రేఫమగుట కుదాహరణము ద్వితీయాశ్వాసములో 28వ పుటను “బురుద” అను శబ్దోదాహరణముం జూడవలయును.

ఱా, ఱాయి=శిల.

క॥ నా యుల్లమరయ నినుమో । ఱాయో కాకిట్లు రూపఱక వినవేర్చెదా
నాయకసముదయ ఖరభవ । దీయవచశ్చయముగలియుఁ డేఱందిరమై॥ భా॥

గీ॥ రఘుకులేంద్రప్రసూతియనఘవిభూతి । రాక్షసారాతితరణసీరజమురజము
రాతి రుచిరాతిరూపవిభ్రమగుణోత్క । రాతిరోహితవిఖ్యాతి నాతిఁ జేసె॥

క॥ రాచందముగలరాముఁడు । రాచందముగల్గుతపసి రాచానకు॥ రామాభ్యు॥

వేఱు=భేదము.

ఇది గురువగుటకు బహుస్థలముల స్పష్టముగాఁ బ్రయోగములు వ్రాయఁబడవు.

తే-గీ॥ వేఱెయరదంబునెక్కి యాశూరవర్యు । లసముడింపకపోరి నానాస్త్రనిహతిఁ
దొరఁగుశోణితములఁ దొప్పఁ దోఁగియపుడు । పుష్పితాశోకములరీతిఁ బొల్పుమిగిలి॥ జై॥

ఉ॥ వేఱనలేదు ధారుణి నవీనతరాంధ్రకవిత్వసంపదా
ధారసరజ్ఞులైనకవితల్లజులైన వినుండు పాండితీ
పారగులార యో పరమబంధువులార తదీయశబ్దసం
భారము పారముం దెలియఁ బాల్పడనేనసుఁడీ జగంబునన్॥ అహోబిలపతి॥

మూలము.

సీ॥ కొఱ తూఱు పునుపఱు గుఱు అంకె జిచ్చఱ క్రమ్మఱ కొఱులు లఘుత్వమహితములని
ఎరవుపక్కెర కురుల్గొరవంక గొరకలు పరిమార్చె నెరయుట గరగరికలు
పసవము నారుసు వరుగులు రోయుట రేగు నారిగ గురురేఫములని
యప్పకవీశ్వరుండనియె నాతఁడు ప్రయోగముల నెచ్చటనైనఁ గాంచఁబోలు
నస్మదీయమతంబున నాదిమతము। గురువులన్యంబులెల్ల లఘువులు గాన
నిచ్చవచ్చు తెలుంగుననియ్యకొనఁగఁ। దగియెబుధులకు మకరాంకు దళన దక్ష॥

మూలము-

తే॥ హ్రస్వరూపంబుగల్గినయప్పుడెట్టి। రేఫముత్తరమగునట్టిరేఫమె యగు
దీర్ఘరూపంబుగల్గిన దృఢనఖాగ్ర। దారనిర్ఘాత ఘోరదుందుభిశరీర॥

టీక॥ హ్రస్వదీర్ఘరూపముగల్గుశబ్దమునకు హ్రస్వరూపముగల్గినపుడు పరమందు లఘువుండునో గురువుండునో ద్విరూపముండునో దానికి దీర్ఘరూపముగల్గినపుడును నదియెయుండునుగాని పూర్వవర్ణకమునకు వికృతివచ్చినఁగాని పరమునందలి రేఫమునకు వికృతిరాదనుట. ఉదాహరణము- లఘువు-అరయుట, ఆరయుట గురువు-అఱుచుట, ఆఱుచుట. ద్విరూపము చేకుఱుట-చేకూరుట॥ ఇవ్విధి యప్పకవిచేతను జెప్పంబడియె- సీ॥ చేకూరెననుటకుఁ జేకుఱెననియిట్లు పొడుగులెల్లను హ్రస్వములుగఁ జేసి। పలికెడువేళ రేఫములను ఱాలునుమును పటియట్ల నెదనరుచుండు

క॥ నారాయణపదవాచ్యుఁ। బారయబ్రహ్మంబుదాని ననిశము వినియు
న్నారమతిఁదలఁచియునిం। పారంబొగడియు రమించు టతుల హితమగుఁ॥ భా॥

తక్కినవాని నిట్లనె యెఱుంగవలయును.

చ॥ వరుసఁగ నన్నయాది కవివర్యుల కావ్యములందుఁబొందుగా
నరసి మదక్షిగోచరములైన లఘుత్వ గురుత్వ రూప యు
గ్మరుచిర రేఫముల్క్రమముగా వివరించితి నింపు నింక ను
ర్వరఁగల రేఫముల్సుకవివాగ్విసరంబుఁగాంచఁడీ కవుల్॥

చ॥ తలఁపఁదెలుంగుబాస యమితంబని పూర్వులథర్వణాదులుం
బలుకఁగ నాకు నన్నిదెలుపంగఁ దరంబగునే భవత్కృపా

కలితకటాక్షవీక్షణవిలాసమున న్మదిఁదోఁచినట్లు నే
దెలిపితిఁ శ్రీకొనంద గుసుధీజనకల్పక శేషతల్పకా॥

శా॥ ఈ కావ్యం బొనరించుబుద్ధి మును నాకీవిచ్చుటం జేసి నే
నీ కర్పించితి భక్తిపేవెఁ గుంది దీని న్మెచ్చినన్ గేరినన్
నీకే చేకురు నుబ్బు గ్రుక్కుఁ లెపుడు న్నిత్యుండవీవాటచే
నాకేలా దుదిఁజింతలన్ స్వజనబృందత్రాణనిత్యవ్రతా॥

※ఆశ్వాసాంతము.※

శ్లో॥ వామాంకాసీనసీతావ్యృజుల భుజలతాశ్లిష్టమూర్తిస్సకీర్తిః
శ్రీమాన్విజ్ఞానముద్రాంచితకరకమలశ్చారునీలాభ్రగాత్రః
నిత్యశ్రీనిలపల్లీనివసనరసికస్సత్కృతింమత్ప్రణీతాం
సీతారామఃకటాక్షప్రసృతఘనకృపాశీకరస్స్వీకరోతు॥

శ్లో॥ ప్రబంధేషు ప్రాచాం ప్రచురయమృషీణాంచరసికః
ప్రపన్నస్స్యాదస్మిన్ప్రచురబహుటాక్షేకథమితి
నశంకామేయస్మాద్వ్యజనపరిషద్ధేషువరుషు
ప్రసాదస్తుల్యోభూదపి శబరయోషార్పితఫలే॥

శ్లో॥ అతిమరుతాసుతేనమరుతఃపురతస్స్ఫురతా
వినయజుషాయుతానుజనుషాపరుషార్కిదిశి
జనకభువాక్పపారసభువాధికృతస్సుకృతీ
కృతిమవతాదిమాం రఘుపతిఃకరుణార్ద్రమతిః॥

శ్లో॥ స్వస్తిప్రశస్తగుణపుష్పసురద్రుమాయ
సీతాస్మితద్యుతి వశంవదలోచనాయ
భక్తాంతరంగముకురాంతరగోచరాయ
భూయాదహన్యహని మంగళమంగళాని॥

శ్లో॥ ప్రభవతిదోష విముక్త్యై వివేకినాం యత్పదానుసంధానం
జయతుచిరాయాఘరాయాం ద్విరేఖవర్ణాకృతిశ్చాసా॥

టీక॥ వివేకినామితి- ఏకత్ర- సప్తవిధకవీనాంమధ్యేవివేకినామ కశ్చిత్కవిః

ఉక్తంచాభియుక్తైః- గుణదోషవిభాగజ్ఞో వివేకీపరికీర్తితఇతి- అన్యత్రనిత్యానిత్యవస్తువిచారశీలాః- ఏకత్ర-పదానాంశబ్దానాం- అన్యత్ర-పదస్యాంఘ్రేః- ఏకత్ర- ద్విరేఫవర్ణాయస్యాఃసా ఆకృతిర్యస్యేతి- షట్పదశ్యామమూర్తిరిత్యర్థః॥

మూలము.

మ॥ భ్రమణక్లేశ వినాశ ధుర్య శ్రుతికర్మబ్రహ్మకాండద్వయ
ప్రమితైశ్వర్య పులస్త్యపౌత్రహత గృధ్రక్షేమవిశ్రాణన
క్షమకారుణ్యక దివ్యసఖ్యభరణస్వప్రీణితారణ్యకా
విమతక్షుణ్ణసురావనార్థనరతావిష్కార నిష్కారణా॥

టీక॥ భ్రమణం జననమరణరూపం శ్రుతౌయాకర్మకాండ బ్రహ్మకాండాతయోర్ద్వయేన ప్రమాదేన ప్రమితం యథార్థానుభూతమైశ్వర్య మీశ్వరత్వం యస్యసః పులస్త్యపౌత్రోరావణః- దివ్యసఖ్యమేవ భరణస్వం- మూల్యధనం తరపణ్యమిత్యర్థః- భరణ్యం భరణం మూలం నిర్వేశః పణఇత్యపీత్యమరః- తేనప్రీణితఃప్రీతింప్రాపిత ఆరణ్యకో అరణ్యేభవ ఆరణ్యకః కిరాతో గుహాభ్యోయేనసః ఆరణ్యాన్మనుష్యఇతి- సురావనార్థోనరతాఃవిష్కారోమనుష్యత్వప్రకాశనంయస్యసః॥

❋మూలము.❋

క॥ అక్షుద్రభావనాశా। విక్షేత్రకృపా ఝులఝులీకల్లోలా
నుక్షణహల్లోహల నిజ। వీక్షణగుణసత్పథప్రవృత్తోద్ధర్తా॥

టీక॥ భవితుర్భావనానుకూలవ్యాపారా భావనాఃస్వర్గాది ప్రాప్త్యనుకూలపురుషప్రవృత్తయ ఇత్యర్థః॥ అక్షుద్రాప్తాఏవశాలయః కలమషష్ఠికాద్యాః తేషాంక్షేత్రం కేదారం తత్ప్రాణోచితభూరిత్యర్థః॥ పుంనపుంసకయోర్వప్రం కేదారం క్షేత్రమిత్యమరః। శాలయః కలమాద్యాశ్చషష్ఠికాద్యాశ్చ పుంస్యమీత్యుభయత్రామరః॥ ఝులఝులీశబ్దః ప్రవాహపర్యాయోదేశ్యః। విషయ మృగతృష్ణా ఝులఝుల్యామితిమురారిః। అనుక్షణం। ప్రతిక్షణం। హల్లోహలైర్మగ్నోన్మగ్నైః॥ పరిమళలహరిహల్లోహలమదబంభరేతి కవితాపితామహః॥ ప్రగల్భాంగనా కలనాదోదిత పాహిపాహిముఖవాక్కల్లోలహల్లోహలేతి దశావతారచరితే రామకవిః॥ గంగాహల్లోహలవాగ్విలాసేతి తేనాలిరామకృష్ణకవిః॥ నిజవీక్షణైరేవగుణైః కరణైః సత్పథప్రవృత్తాః।

చతుర్థాశ్వాసము.

కర్తరి క్తః। భగవదర్పణబుద్ధ్యానిత్యనైమిత్తిక కర్మానుష్ఠానశాలినఇతి యావత్। తే షాముద్ధర్తా। ఏతేన భగవతశ్చతుర్వర్గఫలప్రదాయకత్వం వివక్షితం॥

పంచచామరము.

గర్వతిమిరజటిలతాటకానిశాపనోదనా
ఖర్వకందళప్రతాప కల్యభానుమండలో
చ్చైర్విభాసమృద్ధిభూతచండవిక్రమోన్నమ
చ్ఛర్వరీచరప్రకాండజాల ఖండనక్రియా॥

టీక॥ జటిలాసాంద్రా। తాటకైవనిశా। కందళేతి। తత్కాలోదిత ప్రతాప సూర్యమండలస్య విభాసమృద్ధిభూతాః కిరణసంపత్తిభూతాః ఖరదూషణదశకంఠాది ఖండన క్రియాఃయస్యేతి॥

గద్యము.

ఇది

శ్రీనీలపురధామ సీతారామచంద్రకారుణ్య సంప్రాప్తసాధుకవితా ధార
శ్రీమదోగిరాలాన్వయక్షీరపారావార పూర్ణిమారాజపేరసుధీ
రాజకుమార వినయవిద్యా సనాథ రంగనాథ
ప్రణీతంబైనద్విరేఫవర్ణదర్పణంబునందు
ద్విరూపరేఫ నిరూపణంబను
చతుర్థాశ్వాసము
సంపూర్ణము.

స్వస్త్యస్తు.

